

X 247.2 10

Lucian Boia

A ROMÁN KOMMUNIZMUS KÜLÖNÖS TÖRTÉNETE

**(ÉS SZERENCSETTLEN
KÖVETKEZMÉNYEI)**

Koinónia • 2017

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001279250

A fordítás alapjául szolgáló mű:

Lucian Boia: *Strania istorie a comunismului românesc*
(*și nefericitele ei consecințe*), București, 2016.

© Humanitas, 2016

© Koinónia, 2017, pentru prezenta ediție

© Vallasek Júlia, 2017

Fordította: Vallasek Júlia

Szerkesztette: Szenkovics Enikő

Támogató a Romániai Magyar Demokrata Szövetség
és a Communitas Alapítvány.

X 277 276

A Koinónia Könyvkiadó tagja az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének
és a Romániai Magyar Könyves Céhnek.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BOIA, LUCIAN

A román kommunizmus különös története
(és szerencsétlen következményei) / Lucian Boia ;
fordította: Vallasek Júlia. - Cluj-Napoca : Koinónia, 2017
ISBN 978-973-165-180-4

I. Vallasek, Júlia (trad.)

Bevezető

Románia, a mindig más

Néhány évvel ezelőtt felvettem azt a gondolatot, hogy Románia más.¹ Természetesen minden ország, minden nép más, vagyis azonkívül, hogy az emberiség közös csoportjába tartoznak, mindegyik rendelkezik egy sor olyan különleges jellemvonással is, amely egyedivé teszi őket. Véleményem szerint (ami időközben nem változott) általában véve Európához, de akár csak a környező nemzetekhez képest Románia megkülönböztető jellemzői sok szempontból hangsúlyosabbak.

Kezdjük azzal, hogy az első latin nép, amely az európai kontinens „másik”, szláv oldalán formálódott: „latin szigetként a szláv tengerben”. A román nyelv neolatin nyelv, sok más elemmel összeszöve: talán a legkevertebb az európai nyelvek között. A román államok, Havasalföld és Moldva,

¹ Lucian Boia, *De ce este România altfel?* Humanitas, București, 2012. Magyarul: *Miért más Románia?* (ford. Rostás-Péter István), Koinónia, Kolozsvár, 2013.

elképzelhetetlenül későn jelentek meg Európa térképén, akkor, amikor a szomszédos országoknak (Bulgária, Magyarország, Lengyelország) már hosszú ideje volt saját történelmük. Csaknem rejtély, hogy mit csináltak a románok a XIII. századig; az adatok hiánya egymásnak teljesen elmentmondó forráskönyvek megjelenését tette lehetővé. Tény, hogy a román középkor akkor kezdődik, amikor Európa többi részén már a vége felé tart. A történelmi megkésetttség mély nyomot hagyott a román társadalomban, amely hosszú ideig a hagyományos, rurális keretek közt élt. Minden más latin néppel ellentétben a románok ortodoxok, sokáig a szláv kultúrát követték, amely utóbb jelentős görög kulturális hatással keveredett. A XIX. században mégis váratlanul elszakadtak Kelettől, a társadalmi elit legalábbis átvette a nyugati típusú kulturális és politikai mintát. Románia relatíve új létesítmény, több országból és többségében románok, de nemcsak románok lakta régióból alakult ki: „Kis-Románia” 1859 óta, „Nagy-Románia” pedig alig 1918 óta létezik.

Nem meglepő tehát, hogy a román kommunizmusnak is számos sajátos jellemzője volt. Természetesen nem volt gyökeresen más kommunizmus. A kommunizmus mindenhol ugyanazokból az alapszövegekből indul ki, Marx, Engels, Lenin (és ne feledkezzünk meg róla, egy adott időszakban Sztálin) szövegeiből, és bizonyos kötelező elvárásoknak felel meg anélkül, hogy identitását elveszítené. (Ebben különbözik attól, amit meglehetősen tágan fasizmusnak nevezünk. Azt, ami eredetileg Mussolini olaszországi rendszerének a

neve volt, olyan, többnyire rokon, de egymástól azért nagymértékben eltérő ideológiákra és rendszerekre alkalmazzuk, mint a német náciizmus, a román legionárius mozgalom, Franco Spanyolországa vagy Salazar Portugáliája.) Mégis, amennyire a kommunizmus is a megadott határok közt hagyott némi játékeret, egyetlen európai kommunista kísérlet sem volt annyira „különleges”, egyik sem járt annyira „szokatlan” alakulással és „elhajlással”, mint a román kommunizmus. Abban az országban, ahol a legkevesebb kommunista élt, lesz a (relatív) legnagyobb taglétszáma a Kommunista Pártnak; egy társadalom, amelyet korábban alig érintett a kommunista ideológia, olyan mélyen átitatódik azzal, hogy minden más országnál nehezebben válik meg tőle; ott, ahol a kezdetben erőteljesen nemzetellenes kommunizmus végül ultranacionalistává válik, ahol Európában egyedülálló módon feltalálták a dinasztikus kommunizmust (ezen a területen kizárólag Észak-Koreával hozható párhuzamba); ahol, miután éveken keresztül úgy tűnt, a legkisebb a társadalmi ellenállás a kommunista rendszerrel szemben, végül véres forradalommal fordultak a Ceaușescu-rendszer ellen (az egyetlen ilyen jellegű forradalommal a kommunista térségben). Ceaușescu ellen, de nem feltétlenül a kommunista megvalósítások ellen: mert hogy a paradoxon teljes legyen, a leghevesebb „kommunistaellenes” forradalom a leglassúbb és legtökéletlenebb kommunizmustól való elszakadással folytatódott!

Minden paradoxonnak megvan a magyarázata. Legalábbis magyarázatért kiált. Ezt kínálja ez a könyv: a román kom-

munizmus jelenségének nem csupán egyszerű leírását, hanem egy lehetséges értelmezését is.²

Terminológia: kommunizmus vagy szocializmus?

Ebben a könyvben a kommunizmust egyszerűen kommunizmusnak fogom nevezni: ismerjük el, az is volt. A szakkifejezések megfelelő magyarázat nélküli szaporítása a félreértés kockázatát hordozza.

Egyébként számos munkában igen gyakran a szocializmus kifejezést használják a kommunizmus helyett. Szocialista

² Általános összefoglalók a román kommunizmus történetéről: Dennis Deletant, *România sub regimul communist*, Fundația Academia Civică, București, 1997. Angolul: *Romania under Communist Rule*, 1998; Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc* (Marx nyakában. Bevezetés a román kommunizmus történetébe), Curtea Veche, București, 2005; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc* (Örök sztálinizmus. A román kommunizmus politikai története), Humanitas, București, 2014; Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România, Raport final (A Romániai Kommunista Diktatúrát Elemző Elnöki Bizottság. Zárójelentés), szerkesztők: Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu, Cristian Vasile, Humanitas, București, 2007 (a továbbiakban: *Zárójelentés*); *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale raportului Tismăneanu* (Az antikommunizmus illúziója. A Tismăneanu-jelentés kritikai olvasata), szerkesztők: Vasile Ernu, Costi Rogozeanu, Ciprian Șiulea, Ovidiu Țichindeleanu, Editura Cartier, Chișinău, 2008; *Istoria Românilor*, X. köt., *România în anii 1948–1989* (A románok története, X. köt., *Románia az 1948–1989 közötti években*), szerkesztők: Dinu C. Giurescu, Editura Enciclopedică, București, 2013.

rendszer, szocialista országok, szocialista iparosítás... A kifejezés a kommunista elméletből és az adott korszak nyelvhasználatából származik. Az volna a természetes, ha mi a saját nyelvünkön beszélünk, nem az övéken, a szakkifejezéseket pedig pontosan határoznánk meg. Márpedig a szocializmus ebben az esetben nem szocializmus, hanem csak... kommunizmus. A marxista-leninista tanok szerint a kommunista be rendezkedésben két szakasz követte volna egymást, előbb a szocializmus, majd a „tökéletes” kommunizmus: mivel a szocializmus végső soron átmenetet jelent a kommunizmus felé, amelyben a „termelő erők” még nem érték el a kitűzött maximális fejlettséget, és a jólét szintje sem teszi még lehetővé az életkörülmények tökéletes egyenlőségét, amely a „mindenkitől képességei szerint, mindenkinek igénye szerint” alkalmazását jelentené. Csakhogy ezek pusztá elképzelések! Nevezzük szocializmusnak csak azért, mert még nem jutottunk el a kommunizmusig? Oda aztán sosem jutunk el, oda soha senki nem jut el! Az egyetlen és igazi kommunizmus, amely megfelelő jellemzőkkel rendelkezik (magántulajdon eltörlése, egyetlen uralkodó ideológia, vezető párt stb.), éppen az, amelyet egyesek továbbra is pontatlanul szocializmusnak neveznek. Ami már csak azért is pontatlan, mert könnyű összekeverni az úgynevezett kommunista szocializmust a nyugati típusú szocializmussal. Mintha összetévesztenénk az évtizedeken keresztül szociáldemokrata párt által kormányozott Svédországot Ceaușescu Romániájával!

Nem hiszem, hogy szükséges volna szisztematikusan olyan szakkifejezésekkel helyettesíteni a kommunizmus szót, mint

a leninizmus vagy a sztálinizmus. Ez ahhoz az elképzeléshez vezetne, hogy létezik, vagy egyáltalán létezhetne olyan kommunizmus, amely nem leninista és nem sztálinista. Egy „tiszta” elképzelés, amelynek egyesek vagy mások „bemocskolták nemes eszményeit”, ahogy Ion Iliescu fogalmazott, Ceaușescut vádolván az eredeti kommunizmus ilyenfajta bemocskolásával. Márpedig el kell fogadnunk, hogy ami a kommunizmust illeti, mindazok, akik nekifogtak azt építeni, „bemocskolták nemes eszményeit”. „Bemocskolatlan” kommunizmus nem létezik, és nem is létezhet. Persze vannak az „emberarcú” kommunizmusnak is teoretikusai, de ők azok is maradnak, elméletgyártók. Ha a prágai tavasz sikerrel járt volna, ha végig lehetett volna vinni, az kivezetett volna a kommunizmusból (ezt a szovjetek nagyon jól tudták, azért léptek közbe tankokkal). Gorbacsov a maga peresztrojkájával fele addig se jutott, már is összedőlt az egész rendszer. Nem létezhet diktatúra nélküli kommunizmus (vagyis létezhet, csak hogy az már nem nevezhető kommunizmusnak!).

A kommunista terv képzeletbeli megoldás az ezredfordulós elméletek nagy családjából: ezek olyan doktrínák és mozgalmak, amelyek szerint az emberiség kiteljesedik egy végső béke, igazság, egyenlőség és harmónia uralta világban. A történelem ebben az esetben utópiával keveredik, az utópia pedig, lett légyen bármilyen nagyvonalú eredetileg, miheyst megpróbálják gyakorlatba ültetni, elkerülhetetlenül elnyomáshoz, terrorhoz, gyilkossághoz vezet: mesterséges építmény lévén csak erőszakkal helyezhető át a valóságba, és csakis erőszakkal tartható fenn. A vélemények sokféleségét,

pártok közti konkurenciát és szabad választásokat megengedő „nyílt” kommunizmus Marx „végső” kommunizmusánál is nagyobb utópia.

A kommunista diktatúra természetesen nem mindig azonos intenzitással nyilvánult meg. Hol „szelídebb” volt, hol szélsőségesse fajult, általános rettegéssé és személyi kultusz-szá, ez utóbbi esetén beszélhetünk sztálinizmusról. A rendszer lényege azonban változatlan maradt. Még a legliberálisabb kommunizmus is totalitárius rendszer. Így aztán ahhoz, hogy állandó vonásai által meghatározzuk, egyetlen név is elegendő.

Az ezer kommunista országa

1944-ben, amikor ellenállhatatlan menetelésbe kezd a hatalomért a Román Kommunista Párt, a maga alig ezer tagjával a legkisebb az európai kommunista pártok között, és talán a legkevésbé reprezentatív arra a társadalomra nézve, amelynek közepén (jobban mondva, a peremén) tevékenykedett. Még Bulgária is 8000 kommunistát tudott felmutatni, Jugoszlávia 15 000-et, Lengyelország 20 000-et, Magyarország 30 000-et, Csehszlovákia pedig 80 000-et.³ Ebből a szempontból Csehszlovákia és Románia két, egymással ellentétes példái a közép-és délkelet-európai térségnek: az egyik egy erőteljesen urbanizált, iparosított ország, a másik egy alapvetően, ha nem teljesen rurális ország. Az 1930-as népszámlálás szerint a románság csaknem 80%-a (pontosabban 79,9%-a) vidéki környezetben élt, a városon élők aránya tehát alig haladta meg a 20%-ot. Ez lenne tehát az első magyarázat arra, hogy miért követték olyan kevesen a kommunista ideológiát, amelynek célközönsége kiemelten a városi proletariátus volt. A többnyire kisgazda parasztot (aki ráadásul Romániában

³ François Fejtő, *Histoire des démocraties populaires, I., L'ère de Staline, 1945-1952*, Editions du Seuil, Paris, 1952, 195.

a nagybirtokot gyakorlatilag megszüntető 1921-es kiterjedt földreform haszonélvezőjének számított) egyelőre aligha vonzotta a kollektivista ideológia. (Egyelőre... aztán később majd meglátjuk.) Kisgazdaként végső soron bővíteni szeretne volna a birtokát, nem pedig elveszíteni azt! Ipari munkások – az 1930-ban a bánya- és feldolgozóiparban dolgozók számát összeadva – mintegy 400 000-en (vagy ennél nem sokkal többen) lehettek; Románia 5 817 000 fős aktív lakosságához, illetve a 2 172 000 nem mezőgazdaságban dolgozó emberhez viszonyítva.⁴

A relatíve még így is kisszámú munkásság nagy többsége kis üzemekben vagy műhelyekben dolgozott (miközben a kommunista szervezetek számára a sok alkalmazottat foglalkoztató nagyüzemek jelentik a legalkalmasabb környezetet). Másfelől az iparban tevékenykedők kicsivel több mint fele nem volt román etnikumú. A „nemrománok” aránya különösen az 1918-ban csatlakozó országrészekben volt magas, Erdély, Bánság, Körösvidék, Máramaros, Bukovina és Besszarábia területén. Ezeken a területeken a lakosság többségét kitevő románság a városokban kisebbségbe szorult, különösen az iparban. (Országos viszonylatban a román etnikumú lakosság az összlakosság 71,9%-át tette ki, de a városlakóknak csupán 58,6%-át, az iparban dolgozóknak pedig még

⁴ Románia lakosságának 1930. december 29-i népszámlálási eredményei. Közzölte Sabin Manuilă, VII. kötet, Bukarest, 1941, X-XI. Ugyancsak 400 000 ipari munkásról beszél Michael Shafir is, *Romania. Politics, Economy and Society*, Boulder, 1985 című könyvében, amelyet Vladimir Tismăneanu idéz (*Stalinism pentru eternitate*, i. m., 73.)

az 50%-át sem. Erdélyben a lakosság 57,6%-a román, ami a városlakók 35,9%-át jelenti, az átalakulófélben levő iparban dolgozó munkásság 31%-át, a Bánságban pedig a következő arányokkal számolhatunk: 54,3%, 35% és 25%...)⁵ Nagy-Románia kisebbségeinek problémája abból fakadt, hogy mivel frissen kerültek a román államba, ráadásul egy részük „uralkodó” közösségből vált „uralttá” (pl. a magyarok és a szászok Erdélyben, a németek Bukovinában, az oroszok és ukránok Besszarábiában, a bolgárok pedig a Kvadriláterben), a román társadalomba való illeszkedésük nem történt meg, inkább idegennek tartották őket, és maguk is annak tekintették önmagukat, semmint a román nemzet alkotórészeinek.

Az uralkodó társadalmi valóság tehát a falu világa volt, és nem a városé, szimbolikus téren pedig a rurális felsőbbrendűség hangsúlyozódott. A paraszt számított igazi románának, mivel a városok maguk kozmopoliták voltak (még az Ókirályságban is, ahol a románság többségben volt, de nemrománok is jelentős számban éltek itt, mint például a gazdasági életben aktív zsidók Moldvában). Ez tehát a magyarázata a román kultúra és ideológia rurális felé való erőteljes irányultságának, kezdve a századelő „sămănătorism” nevet viselő mozgalmának a tradicionalizmusától, a legionárius mozgalom paraszt-misztikumáig, vagy a baloldalon Constantin Stere „poporanizmusától”, a Virgil Madgearu és a Nemzeti Paraszt Párt többi ideológusa által megrajzolt „pa-

rasztfalu” elképzeléséig. Még a 30-as években, az iparosodás és modernizáció megerősödésekor is látványosan jelen van a paraszt-szimbolika: II. Károly király, aki a modernséghez tartozónak szerette volna beállítani önmagát, a „parasztkirályaként” jelenik meg; a Dimitrie Gusti által patronált román szociológiai iskola elsősorban a falura koncentrál, a fiatal értelmiségi nemzedék egy kiemelkedő képviselője, Mircea Vulcănescu pedig a „két Románia” elvét hirdeti: a román falut, amely szemben áll az „elidegenedett” várossal.

Az értelmiségiek többsége valóban lélekben közelebb érezte magát a vidékhez: nemigen kedvelték a polgárságot, és a proletárok sorsa sem izgatta őket különösebben.

Első pillantásra a román társadalom szerkezete nagyon hasonlít a forradalom előtti Oroszországhoz: mindkét ország hangsúlyozottan vidéki, mezőgazdasági jellegű (Oroszországban még inkább, ott 1900-ban a városi lakosság aránya mindössze 14%), és óriási társadalmi távolság nyújtózik a szegény és analfabéta tömegek, illetve az értelmiségi és arisztokrata elit között.

A két ország között azonban mégis sokkal jelentősebb a különbség, semmint azt az elvont statisztika sugallja.

Az orosz parasztban megvolt a román parasztból hiányzó „kollektivista” szellem; a föld nem magántulajdon volt, hanem az adott faluközösségé, amely felosztotta azt a tagok között (ezt a közösségi rendszert nevezik *mir*nek.) Mondhatni az orosz társadalom mélyén máris megnyilatkozott egyfajta „kommunizmus”. Másfelől, állami nyomásra az orosz ipar hangsúlyos fejlődésen ment át a XIX. század utolsó év-

⁵ A százalékokat a fentebb idézett népszámlálási adatok szerint számoltuk, i. m. VII. kötet.

tizedeivel kezdődően; a hatalmas birodalom jelentős ipari nagyhatalommá próbálta kinőni magát. (Nem a bolsevikok indították tehát az iparosítási programot, ők csak átvették és természetesen felerősítették azt.) Ennek lett eredménye a nagyipar néhány városba való összpontosítása, az erős munkásközpontok és megannyi forradalmi gócpont létrehozása. S végül, az orosz értelmiségi típus gyökeresen eltért a román értelmiségitől, őt elsősorban magas fokú szociális elkötelezettség, messiás-szellem és forradalmi készenlét jellemezte (válaszként az elnyomó cári autokráciával szemben). Látni való, hogy Oroszország sokkal inkább készen állt a fordulatra, beleértve azt is, ami bekövetkezett: a bolsevik forradalomra.⁶ Elég, ha összehasonlítjuk a két, csaknem egy időben bekövetkezett jelentős társadalmi robbanást: az 1905-ös orosz forradalmat (amely 1907-ig elhúzódott) és az 1907-es romániai felkelést. Oroszországban a nyugtalanság a teljes társadalmat átítatja, egybefonódnak a liberális-demokrata és a munkás-, a szocialista, sőt kommunista követelések. Romániában szigorúan parasztlázadásról, „jacquerie”-ről beszélhetünk, teljesen hagyományos, anarchikus kitörésről: a

⁶ Anatole Leroy-Beaulieu, a *L'Empire des Tsars et les Russes* című, Oroszországról szóló kiváló könyv szerzője már 1900 előtt megérezte az orosz társadalom forradalomra való hajlandóságát: „Talán nincs még egy ország, ahol ilyen elterjedt volna az ellenzéki szellem... A moszkovita »mir«-nek köszönhetően Oroszországban a forradalom és a szocializmus agrár formát ölt... Oroszország azt képzei magáról, hogy az európai nemzetek közt ebből a szempontból őt fenyegeti legkevésbé veszély, mégis épp ellenkezőleg, ez az ország a legnyitottabb mindenek között” (II. kötet, 1897-es kiadás, 533., 549.).

kétségbeesés kifejeződéséről, amely a társadalom egészére nézve semmiféle tervvel nem rendelkezik.

Románia tehát nem nyújt kedvező talajt a kommunista eszméknek. És nem csupán a Kommunista Párt szenvedett hátrányt a receptivitás hiánya miatt. A Szociáldemokrata Pártnak sem sikerült érvényesülnie a román politika színpadán, mindvégig szerény jelentőségű politikai erő maradt. Bizonyíték? A választási eredmények: 1,81% 1927-ben, 3,25% (és hat parlamenti képviselő) 1931-ben, 3,38% (és hét parlamenti képviselő) 1932-ben, 1,26% 1933-ban, 1,42% 1937-ben...⁷

Annnyira, amennyire számíthattak követőkre (vagyis kis mértékben), a szocialista és kommunista baloldal elsősorban a kisebbségek számára jelentett vonzerőt. Köztük több volt a városi és munkás kötődésű. 1933-ban a Romániai Kommunista Párt (figyelemre méltó, hogy nem románoknak, hanem románoknak nevezte magát) tagjai közt 440 magyar, 375 román, 300 zsidó, 140 bolgár, 100 orosz, 70 „moldvai”, 70 ukrán és 170 „egyéb származású”⁸ volt, tehát kevesebb mint egynegyede román.

A román értelmiség távol tartotta magát. A változást óhajtok közül sokan, különösen a fiatalok, végül a szélsőjobb legionárius mozgalomhoz csatlakoztak. Sokkal kevesebben irányultak a baloldali mozgalmak felé, és elhanyagolható

⁷ Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional* (Mihály arkangyal légiója. Társadalmi mozgalom és politikai szervezet. Hozzájárulás a nemzetközi fasizmus problémájához), Humanitas, București, 1999, 10. táblázat, Képviselőházi választások, 1919–1937, 474–478.

⁸ Denis Deletant, *Romania under Communist Rule*, i. m. 17.

azoknak a száma, akik a kommunista mozgalomhoz csatlakoztak. A harmincas években mégsem annyira gyengén reprezentált az értelmiségi baloldal. Csakhogy sokan azok közül, akik mozgatják, nem román etnikumúak (és érdemes újra kihangsúlyozni, hogy ez a különbségtétel jelentőséggel bírt a két világháború közti Romániában). Minél inkább haladunk balra, annál jobban fogynak a románok, és sokasodnak a kisebbségek, elsősorban a zsidók. Míg a tipikus román értelmiségi jobboldali, a tipikus zsidó értelmiségi balos (nem ritkán kommunista szimpátiával és kapcsolatokkal rendelkezik, netán konkrét tagja a kommunista mozgalomnak). A szabály alól természetesen vannak kivételek. A jelenség döbbenetesen nyilvánul meg a sajtóban is. Az *Adevărul* és a *Dimineața*, a két nagy példányszámú, baloldali lap zsidó tulajdonú, miként az adott szerkesztőségek tagjainak többsége is zsidó.

Ami azt illeti, ebből a szempontból Románia esete nem kivívó, talán csak az uralkodó etnikum hangsúlyos alulreprezentáltsága tekinthető annak. Máskülönben a zsidóság és a kommunizmus (vagy szocializmus) kapcsolata meglehetősen régi: magától Karl Marxtól ered. A kommunizmus sokaknak sokat ígért, a zsidókat pedig arról biztosította, hogy részük lehet abban, amire vágytak: egy diszkriminációktól mentes világban. Ott találjuk őket az oroszországi forradalom első soraiban is: Trockij, Zinovjev, Kamenyev...

Az 1921-ben alapított Romániai Kommunista Párt a kezdet kezdetétől a Moszkvai központú III. Kommunista Internacionálé egyik részlege volt, és nem önálló párt. Tiltakozás

nélkül tudomásul vette Románia soknemzetiségű országgént való meghatározását, és ebből kiindulva az önrendelkezés elvét, az államtól való leválásig elmenően (a szovjetek nyilván Besszarábia visszaszerzésére törekedtek, de ez az elv ugyanakkor Bukovinára, Erdélyre és a Kvadriláterre is alkalmazható volt). Ez elég volt ahhoz, hogy 1924-ben a Kommunista Pártot törvénytelennek nyilvánítsák: nyilvánvaló módon Románia szuverenitása és területi integritása ellen tört. Megjegyzendő, hogy ha a párt legelső főtitkára, a mestersége után „Paplanosként” emlegetett Gheorghe Cristescu román is volt, 1924-től 1944-ig ebben a tisztségben kizárólag kisebbségek, vagy egyenesen idegenek követték őt: a magyar Köblös Elek és Ștefan Foriș (Fóris István), az ukrán Vitalij Holostenko, a lengyel Alexander Stefanski, a bolgár Boris Stefanov. Látható, a párt nem ragaszkodott ahhoz, hogy románnak tűnjön. 1924 után egyébként a kongresszusait is Románián kívül tartották, számos vezetője a Szovjetunióban telepedett le (a legjelentősebbek, mint például Cristian Rakovski, Alexandru Dobrogeanu-Gherea vagy Marcel Pauker az 1937–38-as sztálinista terror áldozatául estek).

1921 és 1924 között az RKP taglétszáma 2000 és 2500 fő közt ingadozott, a párt illegalitásba kerülése után pedig alig haladta meg az 1000 főt. Minden bizonnyal, hogyha törvényes keretek között működhetett volna, több csatlakozót vonzott volna. És még többet, ha nem lett volna nemzetellenes programja. Legyenek bár erős balos érzelmei, egy román embert nehéz lehetett meggyőzni arról, hogy csatlakozzon egy olyan egyértelműen nem román jellegű szervezethez,

amely derűs nyugalommal viszonyul Románia esetleges fel-
darabolásához.

Sokkal tovább azonban nemigen jutott volna. A Munkás-
Paraszt Blokk, azaz a Kommunista Párt által ellenőrzött, tör-
vényesen működő szervezet a következő szavazati arányokat
szerezte meg: 1926-ban 1,49%, 1927-ben 1,14%, 1928-ban
1,35%, 1931-ben 2,52% (és 5 képviselő), 1932-ben 0,32%.⁹
Persze nincs okunk arra, hogy a korabeli választásokat esz-
ményítsük, hiszen eredményüket egyfelől a hatóságok nyo-
mása befolyásolta, másfelől a politikai kultúra teljes hiánya,
amely a lakosság többségét jellemezte. Akárhogy is legyen,
az imént említett százalékok megdöbbentően alacsonyak.
Ráadásul mind a Munkás-Paraszt Blokkban többé-kevésbé
álcázott kommunisták, mind a szociáldemokraták a szava-
zataik többségét nem az Ókirályságban szereztek – ott alig
vannak jelen –, hanem a csatolt tartományokban, különösen
a nagyszámú, esetenként többségben levő kisebbség által la-
kott megyékben. Így az 1931-ben országos szinten a szava-
zatok 3,25%-át begyűjtő Szociáldemokrata Párt Szilágy me-
gyében 21,26%-ot, Szatmár megyében 13,78%-ot, Izmajilban
15,88%-ot szerez, a Munkás-Paraszt Blokk ugyanabban az
évben az országosan szerzett 2,52%-kal összevetve a sza-
vazatok 10,03%-át szerzi meg Temes-Torontál megyében,
11,67%-át Biharban, 12,5%-át Csernovicban.¹⁰ Ami azt jelen-
ti, hogy a kisebbségek valamilyen mértékben balra húznak,

⁹ Armin Heinen, i. m. 474–478. §

¹⁰ Uo. 157–158.

míg a románság, némi jelentéktelen kivételtől eltekintve,
mintha nem is hallott volna szocializmusról vagy kommu-
nizmusról!

Talán a térség összes országa közül a prekommunista Ro-
mániában a legnagyobb a szociokulturális szakadék a kü-
lönböző rétegek közt. A parasztság nagy részének van ugyan
birtoka, mégis szegények. Az 1930–35 közötti időszakban a
mezőgazdasági birtokok 18,6%-a egy hektárnál kisebb terület,
33,6%-a egy és három hektár közti terület, a parasztcsaládok
több mint fele (52,2%) tehát hangsúlyozott szegénységben él.
Ha kicsit magasabbra, öt hektárra emeljük a „közepes család
megélhetését biztosító” terület határát, a szegényparasztság
száma 75%-ra nő.¹¹ Ehhez persze hozzáadódik majd a vá-
rosi szegénység. A románság többsége tehát rendkívül rossz
anyagi körülmények között élt.

Hasonlóan alacsony volt a kultúrszínvonal. 1930-ban
Románia az utolsó helyek egyikén áll Európában, ami az
írastudást illeti. A lakoságnak csak 57%-a tud írni-olvas-
ni. Ezeknek többsége, 85%-a, nem jutott tovább az elemínél
(jelentős hányaduk csupán egy-két osztályt végzett, és gya-
korlatilag félalnfabétának tekinthető, akárcsak a Ceaușescu
házaspár). A gimnáziumot, netán egyetemet végzettek ará-
nya nem haladja meg a 10%-ot.¹² Ekkora ellentétet nehezen

¹¹ Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*, (Románia és Európa. A gazdasági elmaradottság felhalmozódása. 1500–2010), Polirom, Iași, 2010, 229.

¹² *Enciclopedia României* (Románia Enciklopédiája), I. kötet, București, 1938, Románia népessége című fejezet, 142–147.

találni más európai országban. Fent a ragyogó értelmiségi elit, amely a harmincas években vitathatatlanul a legmagasabb európai színvonalon áll, lent pedig a lakosság többsége, amely súlyos műveletlenségbe süllyedt.

A szegénység és a tudatlanság természetesen keveredett egymással. Hatalmasra tágult a szociokulturális szakadék. Bulgária, az az ország, amely sok szempontból hasonlított Romániához (ugyancsak agrárállamnak számított, hasonló egy főre eső jövedelemmel), érzékelhetően kiegyensúlyozottabbnak bizonyult. A legfelső szint nem jutott éppen olyan magasra, mint Romániában, de a legalsó szint se került olyan mélyre. A parasztgazdaságok rentábilisabbak voltak, a vidéki környezetben pedig valamivel magasabb volt az írástudók aránya.¹³

A román társadalom megosztottsága és az ország lakosságának jelentős részére jellemző politikai és kulturális tájékozatlanság fontos szerepet játszik a kommunizmus megerősödésében. Az 1944 előtti helyzet alapján Románia volt az az ország, amely a legkevésbé állt készen a kommunista kísérletre; s mégis, paradox módon, nem éppen ez tette olyan országgá, amely a legkönnyebben hódol be és hagyja magát átformálni?

¹³ Bogdan Murescu, i. m. 273–274.

A hatalom meghódítása

Nagyon rövid idő alatt (csupán három év és néhány hónap telik el 1944. augusztus 23. és 1947. december 30. között) Románia irányt váltott. Az az ország, amelyet a legkevésbé járt át a kommunista ideológia, a legengedelmesebb moszkovita kommunista rendszer kezébe került. Mint minden történelmi folyamat során, itt is több tényező áll a háttérben – mégis csupán egy bizonyult ezek közül meghatározónak: a náci Németország legyőzését követően a szovjet birodalom kiterjedése Közép- és Kelet-Európa jelentős részére. Kommunista rendszerek addig rendezkedtek be, ameddig a Vörös Hadsereg eljutott. Ezzel magyarázható, hogy minden elfoglalt ország (a legyőzöttek, mint Románia, Magyarország és Bulgária, de a szövetségesek is, mint Lengyelország és Csehszlovákia) többé-kevésbé eltérő társadalmi-gazdasági, politikai és kulturális jellemzőitől függetlenül egyforma ütemben haladt a kommunizmus felé. 1944–1945 és 1947–1948 között ez mindenhol nagyjából egyformán történik, jelentéktelen eltolódásokkal (legfeljebb néhány hónapnyi ellenállással Magyarországon, ahol a kommunisták „csak” 1949 tavaszára szerzik meg a teljes hatalmat). Vajon ellenállhatott volna Románia? A román társadalom és a politikai erők képesek lettek

volna nagyobb ellenállásra annál, mint amit megtettek? Azok az országok sem tudtak sikeresebben ellenállni, amelyek a következő évtizedekben komoly fejtörést okoztak a kommunizmus számára (például Magyarország 1956-ban vagy Csehszlovákia 1968-ban, vagy Lengyelország csaknem mindvégig...). Ebben a korai szakaszban túl erős volt a nyomás. Semmi sem állhattott ellen a szovjet úthengernek.

Mivel Románia nem tapasztalta meg a német megszállást, épp ellenkezőleg, Hitler szövetségese, sőt a keleti fronton egyenesen legfőbb szövetségese volt, a román állam és annak minden intézménye érintetlenül állt a háború végén. A komoly veszteségek ellenére a román hadsereg még mindig jelentős erővel bírt; miután a német hadi gépezet legfontosabb kisegítője volt, a konfliktus utolsó évében a Reich elleni végső offenzívában tűnt ki. (A náciellenes koalíció jelentőségét tekintve negyedik legnagyobb hadereje a román, a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia hadereje mögött, de Franciaország előtt.) A monarchia a maga rendjén erős hatalmi szimbólum, Mihály, a kedvelt fiatal király nagy népszerűségnek örvend (amit a szovjetek is elismertek és mindvégig figyelembe is vettek). Mindezek Románia ütőkártyái lehettek volna (de mégsem lettek) egy esetleges fellépésben az ellen a brutális változtatás ellen, amelyet a Szovjetunió és a kommunisták terveztek. Ugyanilyen jól kivehetők azonban Románia sebezhető pontjai is. Mégiscsak Németország hű szövetségese volt bő három éven keresztül (1941 júniusától 1944 augusztusáig), a szovjetellenes háború során; a román csapatok eljutottak egészen Sztálingrádig és

a Kaukázusig. Márpedig Romániának fizetnie kellett ezért, ugyanis az, hogy korábbi szövetségese ellen fordult, illetve a háború utolsó évében tett minden próbálkozása csak részben kompenzálhatta eredeti elkötelezettségét. A béketárgyalásokon egyébként Romániát legyőzött országgént kezelték, nem sikerült bekerülnie a győztesek táborába, és a nyugatiak számára sem jelentett prioritást. Ami azt illeti, nem Románia jelentette számukra a legfőbb gondot. Churchill a befolyás alatt álló területek alábbi felosztását javasolta Sztálinnak: Magyarország és Jugoszlávia 50%-a a nyugatiaknak, 50%-a a szovjeteknek, Bulgária 75%-a a szovjeteknek, 25%-a a nyugatiaknak, Románia 90%-a a szovjeteknek, 10%-a a nyugatiaknak, Görögország tekintetében pedig fordított lett volna az arány: 90% a nyugatiaknak, 10% a szovjeteknek. Nem szabad azt gondolnunk (amit egyébként gyakran hangoztatnak), hogy a Nyugat elárulta, „eladta” a szovjet befolyás alá került kis országokat. A nyugati hatalmaknak egyszerűen nem volt lehetőségük tiltakozni ez ellen. Hogy tessékeld ki a szovjeteket arról a területről, amelyen már berendezkedtek? Indítsanak harmadik világháborút, mikor a második még alig ért véget? Mindez elképzelhetetlen volt. A nyugatiak nemcsak a legyőzött országokat hagyták magukra, hanem azokat a szövetségeseiket is, akikért voltaképpen hadba léptek: Lengyelországot és Csehszlovákiát, azaz a német megszállás alól frissen szovjet megszállás alá került (az új uralom szóhasználatában „felszabadított”) országokat. Ha változtathatott volna valamit a Nyugat, minden bizonnyal megtette volna, különösen egy olyan országért, mint Lengyelország. Románia

mindenképpen az utolsó helyen állt a Nyugat gondjai közt. Tételezzük fel, hogy olyan egyezség születik, mely szerint a fenti országok közül egyetlenegy maradjon szovjet fennhatóság alatt – nos, akkor az bizonyára Románia lett volna. Az, hogy felrőtták neki a keleti fronton játszott szerepét, ráadásul hatalmas hadiadósságot kellett fizetnie a szovjeteknek, de még földrajzi elhelyezkedése is, vagyis hogy első vonalban található, mintegy „hozzásimulva” a szovjet birodalomhoz – mindezek ideális áldozattá tették. (Illetve az a tény, hogy ortodox ország, a nyugatiak szemében még inkább az oroszokhoz kötötte!)

A románság 1944-ig egyértelmű receptivitáshiánya a kommunista ideológia iránt akadályt jelenthetett volna abban, hogy az ország a kommunizmus felé forduljon. De ebben a kérdésben is meg kell vizsgálnunk az érem másik oldalát. A románság nemcsak a kommunizmustól tartotta távol magát, de zömében semmiféle politikai kultúrával nem rendelkezett (pontosan ezért voltak olyan kevesen a kommunisták!). A korlátozott és meglehetősen ingatag demokratikus hagyományt minden lépésnél autoriter reflexek követték. A legionáriusok látványos felemelkedése a 30-as években az autoriter, sőt kifejezetten totalitárius megoldásokhoz való ragaszkodás aggasztó szintjét jelzi. A demokráciának, lett legyen az bármilyen megközelítőleges demokrácia, II. Károly diktatúrájával 1938-ban vége lett. Tény, hogy a politikai élet demokratizálódása, amely rögtön az első világháború végeztével az általános (férfi) választójog bevezetésében konkretizálódott, nem járt a politikai tudatosság hasonló mértékű

erősödésével. A románság nagy része egész egyszerűen egy bárki által könnyen manipulálható és felhasználható tömegbe tartozott. Ha a kommunisták csaknem zéróról is indultak, az ország társadalmi körülményei lehetővé tették számukra a gyors felemelkedést. Minden esélyük megvolt arra, hogy a maguk pártjára állítsák a szegénységbe és műveletlenségbe süllyedtek széles tömegeit, akik sokkal többen voltak, mint az az ezer tag, amelyet a Kommunista Párt a futam elején, 1944-ben fel tudott mutatni.

Nem szabad azonban összetéveszteni az Antonescu-rendszer összeomlását követő demokratikus megmoccanást az-
zal, ami valóban demokratikus rendszer kellett volna legyen. A kommunisták az első pillanattól kezdve „egyenlőbbnek” mutatkoztak, mint mások. Egymást érték a tisztogatások és a perek, a hasonló mértékű változások idején megszokott túlkapásokkal együtt. A véleményszabadság nem jelentette azt, hogy a szovjet megszálló, vagy úgy általában a kommunizmus számára „alkalmatlan” dolgokat is ki lehet mondani, vagyis pont azt, amit a demokrácia védelmében el lehetett volna mondani. Évről évre világosabban látszott, hogy nem több, hanem kevesebb szabadság felé haladnak a dolgok. Már a Sănătescu tábornok által vezetett, és főleg katonatisztekből álló első Antonescu-utáni kormányban, amelyben a politikai pártok csupán egy-egy tárca nélküli miniszteri tisztséggel rendelkeztek, az egyetlenek, akik rá tudták tenni a kezüket egy, az adott kontextusban igen fontos minisztériumra, azok a kommunisták voltak, az őket az Igazságügyi Minisztériumban képviselő Lucrețiu Pătrășcanu személyén keresztül. Ők

azonban csak 1945. március 6-án, a Petru Groza kormányát tisztségbe helyező brutális szovjet ultimátum után futottak be igazán. Groza saját pártjával, az Ekésfronttal érkezett, ezzel a balos irányultságú, önmagában különösebb jelentőséggel nem bíró „paraszti” szervezettel: a Kommunista Párt szövetségesével, jobban mondva szatellitpártjával. Túl könnyen megjíedt volna a király attól, hogy Visinszkij, a szovjet küldött „rácsapott az asztalra”? Megítélés kérdése, de ami a végeredményt illeti, tárgytalan, hisz az mindenképpen ugyanez lett volna. A Groza-kormány az előző évtizedben kialakult „népfrontok” stratégiájából ihletődött, amely a hatalom átvételének első szakaszaként minél szélesebb politikai erők koalícióra lépését szorgalmazta: a kommunistákét és a szocialistákét, persze, de az „elérhető” polgári pártokét és csoportosulásokét is. Így lehetséges, hogy az 1945. március 6-án megalakult kormányban Gheorghe Tătărescu volt miniszterelnök lett a második ember, akit egy jelentős liberális csoport élére helyeztek, hogy megnyugtassák azokat, akik attól tartottak, hogy a kommunisták megkaparintják a hatalmat. A bevallott cél a demokratizálás volt, nem a kommunizálás. A kommunisták egyébként kevés miniszteri székkel rendelkeztek. Gheorghe Gheorghiu-Dej, a pártvezér kapta a Közlekedési Minisztériumot (mivel vasúti munkás volt, mondhatni szakértőnek számított ezen a területen). A kulcs azonban a Belügyminisztérium volt, amelyet Teohari Georgescu, egy másik elsővonalbeli kommunista vezetett. A látszólag demokratikus, de valójában keménykezű kormányzói körülmények közt a Belügy vezetője számított a

hatalom valódi birtokosának. (Ebben nincs semmi különös: a szovjet csizma alá került országokban mind hasonló kormányok alakultak, és a belügyminisztérium mindenhol a kommunisták kezébe került; az egyetlen döntésközpontból történő vezérlés a lehető legnyilvánvalóbb.)

Három év alatt, 1944-től 1947-ig a kommunisták száma szédítően emelkedett: míg 1944-ben még csak 1000 párttagot számlálnak, ez a szám 1945 júniusában már 110 041-re nő, 1946 novemberében 675 744-re, 1947 márciusában 714 024-re, 1948 januárjában pedig 799 351-re.¹⁴ Ez nyolcszázszor többet jelent, mint amennyi az eredeti mag volt! Egy társadalom, amelyet csaknem immunisnak hittek a kommunizmusra, hirtelen nagyon receptív vált. Nehéz megmondani, hogy az új párttagok tömegét mennyire motiválta a kommunisták konkrét programja, az opportunizmus vagy egyszerűen az attól való félelem, hogy netán rossz viszonyba kerülhetnek egy láthatóan hosszú időre berendezkedő hatalommal. Számos intézményben futószalagon veszik fel az új tagokat, az alkalmazottak ugyanis nem merik visszautasítani a felkérést, hogy belépijenek a pártba. Ahogy Pericle Martinescu író, akkoriban a Sajtóigazgatóság tisztviselője 1945. december 17-én feljegyezte a naplójába: „Ma az első találkozáskor St. kezembe nyomta a RKP-ba való jelentkezé-

¹⁴ *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada (1945–1965)* (A kommunizmus története Romániában. Dokumentumok. A Gheorghe Gheorghiu-Dej-korszak, 1945–1965), szerk. Mihnea Berindei, Dorin Dobrinu, Armand Gășu, Humanitas, București, 2009, 131. dok. (Situația statistică a membrilor de partid) (A párttagok statisztikája), 565. A továbbiakban: *Gheorghiu-Dej-dokumentumok*.

semet. (...) Nem számítottam arra, hogy ilyen hamar felvesznek. De láttam, hogy nem én vagyok az egyetlen, mert az összes régi hivatalnok azt suttogta az irodákban, hogy nekik is ugyanezt az ajánlatot tették. De mindannyian egyetértünk: alá kell írni, nincs más mit tenni. Tudni való, hogy nem jószántunkból tesszük, mert ugyanezek a dolgok, ugyanez a nyomás van mindenhol. Minden párttagnak kötelező sürgősen két újabb tagot bevonnia, hogy erősödjének a hiányos keretek.”¹⁵

Ez nem jelenti azt, hogy nem voltak őszinte csatlakozások is. A gazdasági fejlődés és a társadalmi igazságosság, a kommunista propaganda fő koordinátái, természetükből fakadóan elsősorban a hátrányos helyzetű rétegeket vonzották. A Kommunista Pártnak sikerült átvennie a politikai kezdeményezést, bebizonyítva, hogy több képzelőerővel és taktikai készséggel rendelkezik, mint liberális vagy nemzeti-paraszt-párti ellenfelei, akiket, mivel így ellenállásban maradtak és túlságosan is támaszkodtak a két világháború közötti politikai modellre, „reakciónak” lehetett bélyegezni, szemben a kommunisták köré csoportosuló „progresszív” és „demokratikus” erőkkal. Az új kormányzó hatalom az 1945 márciusában (a Petru Groza-kormány hatalomra kerülése után alig két héttel) bevezetett agrárreformmal jelezte erejét: 918 000 szegényparaszt kapott földet 1,1 millió hektár területen (az összesen másfél millió hektárnyi kisajátított területből). Igaz,

¹⁵ Pericle Martinescu, *Jurnalul intermitent* (Töredékes napló), Editura Exponto, Constanța, 2001, 21.

ami igaz, azt nem mondták meg a parasztoknak, hogy alig néhány év múlva mind elveszítik birtokaikat, mert azokat beolvasztják a kollektív termelői szövetkezetekbe. Ugyanekkor szavazati jogot kaptak a nők, ám nekik sem árulták el, hogy hiába a szavazati jog, mert hosszú ideig nem lesz hiteles választás Romániában. A román hatalom visszahelyezése Észak-Erdélyben (a szovjetek ajándéka az új kormány számára) „hazafias” szintet biztosított egy olyan pártnak, amely korábban a hazafiasság hiányáról volt híres.

Azt is ki kell hangsúlyoznunk, hogy 1947-ig a kommunisták nem jelezték, hogy igen hamar teljes politikai és társadalmi változtatásokat fognak bevezetni. Úgy tűnt, elfogadják a magántulajdont és a „polgári” demokrácia értékeit, sőt arra törekedtek, hogy ezt el is higgyék nekik – ez magyarázza Tătărescu liberálisaival való szövetségüket. Az 1946. novemberi választásokon még csak nem is tolakodtak előre, szerényen meghúzódtak, mint a Demokrata Pártok Blokkjának egyik eleme a hatból. Sőt, egyes partnereiknél kisebb arányban érvényesültek. Egy román–szovjet csúcstalálkozón Gheorghiu-Dej informálta Sztálint a mandátumok megoszlásáról: Ekésfront 24%, Szociáldemokrata Párt 23%, Román Kommunista Párt 21%, Nemzeti Liberális Párt (Tătărescu) 20%, az úgynevezett Anton Alexandrescu-féle Nemzeti Parasztpárt (voltaképpen a Nemzeti Parasztpárt egy jelentéktelen kis csoportja) 5%. Sztálin azt felelte, hogy ez így nem lesz jó: a kommunisták ezzel azt kockáztatják, hogy gyengébbnek tűnnek a partnereiknél; végül abban egyeztek meg, hogy a többiektől levágnak, az övékhöz pedig hozzátesznek

még néhány százalékot. Voltaképpen az akkor még bizonytalan kommunisták fedezékbe vonulva haladtak előre; a szatellitpártok jelöltjeinek jó része ugyancsak a Kommunista Párt tagja volt, ahogy azt Gheorghiu-Dej el is magyarázta Sztálinnak: „Nekünk ott vannak a párttagjaink a többi pártban, tehát több mandátumunk lesz”.¹⁶

Az 1946-os választást elsőprő többséggel nyerte a Demokrata Pártok Blokkja: a szavazatok 83,81%-át szerezte meg, 347 mandátummal (a lehetséges 414-ből), amihez hozzáadódott a szavazatok 7,01%-át megszerző Magyar Népi Szövetség 29 mandátuma. A Iuliu Maniu vezette Nemzeti Parasztpárt a szavazatoknak csupán 7,97%-át tudta megszerezni, vagyis 33 mandátumot, a Brătianu-féle Nemzeti Liberális Párt pedig csaknem láthatatlanná zsugorodott a szavazatok 0,72%-ával és csupán 3 mandátummal.

A történészek egyetértenek abban, hogy a választási eredményeket meghamisították. Természetesen nem *csak* meghamisításról van szó. A Demokrata Pártok Blokkja valóban magához csábította a szavazók egy részét, de nem a többségét. Másfelől viszont egy olyan kormánnyal, amely szinte mindent kézben tartott, a közigazgatást és az információs eszközöket egyaránt, az ellenzék választási kampánya gyakorlatilag nem létezett. A DPB még így sem tudott volna nyerni. Vitathatatlan, hogy választási csalás történt, csupán azt nem tudni, mekkora mértékű. Dinu C. Giurescu számításai szerint a kor-

mánykoalíció a valóságban mindössze a szavazatok 21,17%-át tudta volna megszerezni. Egy másik történész, Petre Țurlea a valamivel kiegyensúlyozottabb eredményt tartja valószínűnek: 53% az ellenzéknek, 47% a kormánykoalíció számára.¹⁷ A kommunisták és szatellitpártjaik mindkét változatban kétségtelen haladást értek el a két világháború közti választási eredményeikhez képest, ám a választást elveszítették volna. Reális népszerűségüket képtelenség megállapítani, mihelyst választási csalás történt, a sajtót ellenőrzésük alá vonták, és egyre több román inkább hallgatott arról, amit valójában gondolt, vagy úgy tett, mintha ragaszkodna az ország új irányvonalához.

1947-ben aztán felgyorsultak az események. A Németországgal szövetséges államokkal kötött béketárgyalások befejezése (1947. február 10.) véget vetett a nyugati államok (amúgy is meglehetősen korlátozott) lehetőségeinek arra, hogy az adott országok sorsába beleavatkozhasanak. A Szovjetunió uralma kiteljesedett a „felszabadított” országok felett. A kommunisták gyorsan feladják az addigi „széles körűen demokratikus” programjukat, és átállnak a legtisztább, sztálinista ortodoxiára. A demokratikus fikció végét 1947 nyara jelzi, amikor a Nemzeti Parasztpárt teljes vezetőségét letartóztatják. A párt vezetői (Iuliu Maniu és Ion Michalache) számára életfogytiglan börtönbüntetésig elmenő súlyos ítéletekkel zárul per következik. A Tătărescu-féle liberálisok, a legutolsó „pol-

¹⁶ Gheorghiu-Dej-dokumentumok, 1946. április 2–3., 47–59.

¹⁷ Dinu C. Giurescu, *Falsificatorii. „Alegerile” din 1946* (Hamisítók. Az 1946-os „választások”), RAO, București, 2007; Petre Țurlea, *Partidul Național Liberal Tătărescu* (Tătărescu Nemzeti Liberális Pártja), Libra, București, 2001.

gári maradvány” 1947 novemberében kilép a kormányzásból. 1947. december 30-án Mihály királyt lemondatták a trónról. Kihirdetik a Román Népköztársaságot, az ország ezáltal teljes mértékben a Kommunista Párt ellenőrzése alá kerül: elkezdődik az a történet, amely több mint négy évtizeden át, 1989 decemberéig tart.

III. fejezet

Az utópia perverz logikája

A kommunizmus története ma még nagymértékben támaszkodik az emberek emlékezetére: azokéra, akik megélték, és azokéra is, akik azok elbeszéléséből ismerik és ítélik meg, akik megélték. Mindenki tapasztalatokat hurcol magával, egyéni vagy csoportos tapasztalatokat. Innen ered a vélemények és értelmezések közti extrém különbség: a teljes elutasítástól (gyilkos kommunizmus) egy olyan világ utáni nosztalgiáig, amely jobb volt, mint az, amelyben ma élünk. A kommunizmustól való eltávolodás és az attól teljesen eltérő értékrend átvétele egyfelől elutasításban nyilvánul meg, amihez hozzátartozik a mai Románia (képzeletbeli) összekapcsolása a kommunizmus előtti időszakokkal: a monarchiával, a két háború közti idővel, vagyis annak a szemmel látható igazságnak a mellőzésével, hogy a mai Románia közvetlen módon a kommunizmusból származik, mindenképpen sokkal nagyobb arányban kötődik ahhoz, mint a két világháború közötti korszakhoz. Ugyanakkor a kommunizmust, illetve annak egyes komponenseit explicit vagy implicit módon rehabilitálják, amikor egyes emberek értékelően emlegetik a gazdasági megvalósításokat, az oktatást, kultúrát, életszínvonalat... és sok mást. Hát akkor rossz volt a kommunizmus, vagy végső soron nem is volt annyira rossz?

A legszigorúbb (igaz, csak szóbeli) ítéletet a Romániai Kommunista Diktatúrát Elemző Elnöki Bizottság hozta, amelyet Traian Băsescu elnök alapított, és amely 2007-es terjedelmes *Zárójelentésében* kimondta, hogy a kommunizmus „törvénytelen és gyilkos” rendszer. A régi rendszerrel szoros kapcsolatban álló politikai erők, élükön a Nagy-Románia Párttal, természetesen tiltakoztak. Azonban a kritikusi szert felszínes és egyoldalú megközelítésmód ellen különféle értelmiségi és ideológiai kiindulópontból számos más kifogás is megfogalmazódott.

Az egyetlen szemszögből való megközelítés egyébként már-már szabály, ha a kommunizmusról van szó. Az ellentétes nézőpontok inkább egymást kiegészítőnek tűnnek. Mihelyt ezek annyira eltérőek, éppen ez a sokféleség kellene elgondolkodtasson bennünket arról, hogy ez a történelmi jelenség hajlamos egy sor, egymásnak ellentmondó formában megnyilvánulni.

Kétségtelen, hogy a kommunista rendszer kiindulópontja illegitim, és mindvégig jellemző rá az erőszak. Ám nem csupán ennyiről van szó. Ez túl egyszerű, már-már karikatúraszerű megoldás lenne arra, hogy meghatározzuk ezt az oly hosszan tartó és az emberiség tekintélyes hányadát érintő történelmi realitást.

A Kommunista Párt hatalomra jutása természetesen törvénytelen eszközökkel valósult meg. Korrekt, legális úton soha nem tudta volna monopolizálni a hatalmat. Megnyilvánulhatott volna úgy, mint a politikai élet egyik, akár fontos komponense, de nem olyan mértékben, hogy teljhatalmú

ura legyen az országnak. A Moszkva által parancsolt megoldások, a meghamisított választási eredmények, az ellenzék széttűzése, a király erőszakos lemondatása – mindezek az alkotmányos normák és a legegységesebb törvényesség semmibevételével mentek végbe. Ha ebből, és csakis ebből a szempontból vizsgáljuk a dolgokat, a teljes kommunista építmény jogi szempontból semmisnek mondható; Mihály királynak a kommunizmus bukását követően azonnal joga lett volna visszatérni a trónra, és az egész ország, a maga összes komponensével együtt visszatérhetett volna ahhoz, ami „azelőtt” volt. A történelem azonban soha sem jár visszafele. Jól vagy rosszul, jogosan vagy jogtalanul, de előre halad. A legitimitás nem egyszer s mindenkorra meghatározott, hanem állandóan újratárgyalják. A nemzetet Renan „mindennapos népszavazásnak” nevezte, ugyanilyen mindennapos népszavazás a társadalompolitikai rendszer is. A „társadalmi szerződés” nem egy örökkévalóságra szól: idővel újratárgyalják, sőt újra is írják. A törvényesség ügyében történt valami 1947 és 1989 között. A régi társadalmi szerződést eltörölték, helyét új vette át, amelyet ugyan feladtak 1989-ben, de nem azért, hogy a töréspontra visszatérjenek. A 80-as évek rettenetes kilengéseit megelőzően legalábbis a románság többsége oda jutott, hogy a létező rendszert normális állapotnak tekintette. Igaz, nem tudjuk mérni a románság kommunizmussal való elégedettségi fokát: hiányoznak, ugye, a közvélemény-kutatások, az olyan „választási” eredmények pedig, ahol egyetlen pártra lehet szavazni, amelyik csaknem 100%-os támogatottságnak örvend, nyilván teljesen irrelevánsak. Az egyetlen viszonyí-

tási pontként alkalmazható adat a Ion Iliescu által 1990-ben elért 85%-os szavazati arány. A végső katasztrófa és a forradalom során kiontott vér ellenére akkor a románság nagy többségében a kommunizmustól való lassú és tökéletlen eltávolodás mellett voksolt. Egy elhanyagolható létszámú kisebbségtől eltekintve, szó sem esett a korábbi Romániához való visszatérésről.

Le kell mondanunk az alapvetően kommunizmusellenes Románia mítoszáról. A kommunizmushoz való viszony tekintetében két, egymástól nagymértékben eltérő Románia-kép körvonalazódik. Végül nem a makacsul kommunizmusellenes Románia bizonyult erősebbnek, hanem az, amelyik vagy profitált a rendszerből, vagy alkalmazkodott a helyzethez. Félünk ezt így kimondani? Az, hogy így gondolkodott a többség, azt jelenti, hogy igazuk volt? Nyilván nem volt igazuk, a történelem és az ország színe előtt legalábbis biztos nem, de talán saját érdeküknek sem felelt ez meg.

Számtalan és sokféle a kommunizmus bűne, kezdve az egyének szabadsága és élete elleni merénylettel: oly sok embert zártak börtönbe, kínoztak, öltek meg, annyi a megtört, megcsonkított élet! Egyesek számára ez a rendszer legfőbb jellemzője. Mások számára épp ellenkezőleg: nem a bűntettek határozzák meg a kommunizmust. Idézem Daniel Barbut: „Úgy tűnik, az elnyomás nem töltötte be a gyakran neki tulajdonított központi politikai szerepet. 1948 után az üldözés, letartóztatás, bíróság elé állítás, elítélés, internálás és börtönbe zárás nem vált olyan társadalmi gyakorlattá, amely meghatározta volna a hatalom természetét és célját.

Így még a sokat vitatott ötvenes évekre is csak mellékesen volt jellemző az elnyomás.”¹⁸

Mindez azért, mert egy hozzávetőleges számítás szerint a kommunizmus áldozatai, az érintett családtagokkal együtt is Románia lakosságának legfeljebb 8%-át tették ki. Valószínűleg alábecsült eredmény, de nem ebben rejlik a probléma lényege. Nyilvánvaló, hogy az ország legtöbb lakosát, mondhatni a túlnyomó többséget nem zárták be és nem is ölték meg. Ugyanígy áll a helyzet Hitler Németországában vagy Sztálin Szovjetuniójában is. Egyetlen politikai rendszer (talán a Vörös Khmerekét kivéve) sem volt olyan eszement, hogy a lakosság többségét üldözze. Ám ez nem jelenti azt, hogy az elnyomás mellékes lett volna. Éppen ellenkezőleg, központi eleme volt a kommunista arzenálnak. Maga a rendszer a lehető legexplicit módon hirdette az „osztályellenességgel” szembeni irgalmatlan harcot. A forradalmi erőszak, a kezdeti fázisban legalábbis, elfogadottnak számított. A régi rendszert meg kellett semmisíteni, ami elsősorban az elit tönkretételét és semlegesítését jelentette. Ráadásul egyesek elnyomása elrettentő példának bizonyult mindazok számára, akik elnyomás nélkül is megértették, hogy a rendszer a legkisebb ellentmondást sem tűri meg.

¹⁸ Daniel Barbu, „Destinul colectiv, servitutea involuntară, nefericirea totalitară: trei mituri ale comunismului românesc”, in: *Miturile comunismului românesc*. (Kollektív sors, akaratlan szolgálatkészség, teljes boldogtalanság: a román kommunizmus három mítosza, in: *A román kommunizmus mítoszai*), szerk. Lucian Boia, Nemira, București, 1998, 192–193.

Mikor tömeggyilkosságról van szó, ízléstelenség az áldozatok számáról vitázni. Nem tételezhetjük fel azt, hogy ha levonunk valamennyit a számból, a gyilkosságok vagy igazságtalanságok elfogadhatóvá válnának.

Az erőszak és az elnyomás egyáltalán nem játszott mellékes szerepet a kommunizmus hatalomra jutásában. Mondhatni kötelező velejárói. Nem öncélúak azonban, hanem eszközei egy nagy formátumú tervnek: a világ gyökeres átalakításának. Ilyen terjedelmű változtatás nem valósítható meg erőszak nélkül, de pusztán erőszak által sem. Ehhez az emberek meggyőzésére és részvételére is szükség van.

Leegyszerűsítés volna egyszerű diktatúraként értelmezni a kommunizmust. A kommunizmus totalitárius rendszer, ami diktatúrát is jelent, de összességében sokkal több, egészen más, mint egyszerű diktatúra. Totalitárius rendszerként a fasizmus és a náciizmus rokona, ám ezeknél sokkal erőteljesebben elnyomó. Tökéletes totalitárius rendszer csak elméletben vagy a fikció területén létezik (például ahogy Orwell képzelte az 1984-ben), a valós totalitárius rendszerek közt azonban a kommunizmus az, amelyik legközelebb került az „ideálshoz”.

A totalitarizmusok egy adott filozófián alapulnak. A társadalom újjáépítését, egy új történelembe való beillesztését ígéri. A „normális” történelem egyenlőtlenségek és ellentmondások terepe, ahol az előre nem látható az úr. A totalitarizmusok „épített” történelme az egység, a rend, a koherencia és a harmónia fogalmát végső megoldásnak tekinti, a történelemből való kilépésnek vagy a történelem végének. Régi kísértés ez. Évszázadokon keresztül vallási köntösbe bújt messianiszi-

kus eszméken vagy millenarista mozgalmakon keresztül nyilvánult meg, amelyek a poszthistorikus évezredbe való átlépést jósolták az égi birodalom földön való megteremtésével.

Mivel a „valódi” történelem állandóan kizárások és igazságtalanságok megteremtője, mindig bőven akadt olyan, aki „másra vágyott”, aki elégedetlen volt, ahogy ezentúl is mindig akad majd ilyen. Tény, hogy a modern kor, elsősorban az ipari forradalomnak köszönhetően, jelentősen megnövelte a társadalmi ellentéteket, és elültette azt a meggyőződést, hogy az embernek hatalmában áll a kívánt irányba megváltoztatni a történelem menetét. A millenarizmusok laicizálódtak, megváltoztatták érvelésüket, de megőrizték lényegüket: a létező rend radikális megváltoztatását és az új berendezkedési formák mulékonyságát. Mussolini Olaszországában elkezdődött a fasiszta korszak, mégpedig az 1922-es fasiszta győzelemmel. A Hitler által tervezett „ezeréves Reich” a századfordulós millenarizmus ragyogó példája.

A kommunizmus mellett azonban minden más millenáris eszme elhalványul. Gondolatmenetük leszűkítően nacionalista (Olaszország, Németország), és túl korlátozott szempontot követ (a római állam fikciója az olasz fasizmus esetében, faji tisztaság a náciizmusában). Ugyanakkor túlságosan voluntaristák, szerintük ugyanis az akarat képes megváltoztatni a történelem menetét. A kommunizmus ellenben úgy jelenik meg, mint pontosan kidolgozott, összetett világkép. Az utópikus kommunizmust a Karl Marx által megalapozott „tudományos” kommunizmustól éppen ez utóbbi feltételezett tudományos vonása különbözteti meg. Marx az első (és talán

utolsó) olyan gondolkodó, aki rendet rakott a történelemben. Rajta keresztül a történelem a lehető legmegbízhatóbb, törvényszerűségek által szabályozott tudománnyá válik, amely lépésről lépésre halad előre a primitív kommunizmus szakszából kiindulva, az „ember ember általi kizsákmányolásán” alapuló társadalmakon keresztül a holnap kommunizmusának egyenlőségen alapuló világáig. A kommunista voluntarizmus tehát mélyen determinista alapon nyilvánul meg. A kommunisták voltaképpen érvényesülésre segítik a történelem törvényeit, amelyek egyébként maguktól is hatnának. Az emberiség fejlődésének kommunista lezárása így aztán elkerülhetetlennek tűnik, maga a történelem tudománya bizonyítja, és hát ki mondhatna ellent a tudománynak, ki állhatna ellen a történelemnek?

A kommunizmus nemcsak filozófiai és tudományos arzenálja segítségével haladja meg a többi totalitárius berendezkedési formát, hanem az általa tervezett változtatások mértékében is. Itt a végsőig vitt változtatásról, a világ teljes felforgatásáról van szó. A végső lépés, amelyre a többi totalitárius eszme nem vállalkozott, a magántulajdon eltörlése, és implicit módon az egyének egyenlővé tétele, kezdve az anyagi helyzetükkel. Ezt a választ adja a kommunizmus, ez a XIX. századi doktrína a „vad liberalizmusra”, amely a maga rendjén ugyancsak egy XIX. századi eszme. Szabadság versus egyenlőség: máris Tocqueville-nél tartunk.

A demokrácia nagy teoretikusa már a demokratikus szellem megnyilvánulásának első pillanataiban felismerte azt az alapvető ellentmondást, amely ebben az ellenállhatatlan

aspirációban rejlik.¹⁹ A demokrácia lényegében két dolgot jelent: szabadságot és egyenlőséget. A gond csak az, hogy a szabadság és az egyenlőség nem nagyon fér meg egymással. Egy szabadság által dominált rendszer számtalan egyenlőtlenséget szül. Fordítva pedig, egy egyenlőségen alapuló rendszer súlyosan korlátozza a szabadságok körét. Valahol a köztes zónában lehet próbálkozni némi sikerrel a két nagy elv közötti egyensúly megteremtésével, ám minél nagyobb hangsúlyt kap az egyik, annál inkább teret veszít a másik.

Tocqueville megpróbál választ találni arra a kérdésre, hogy szabadságot vagy egyenlőséget akarnak-e jobban az emberek. Természetesen mindkettőt. Ha azonban választaniuk kellene, a többség mégis az egyenlőséget választaná a szabadsággal szemben.

Mivel ma is, és korábban is a Nyugat játszott fő szerepet világunk értékeinek meghatározásában, a demokráciát is általában nyugati értelemben fogjuk fel. Elsősorban a szabadságok prizmáján keresztül. Ebben a megközelítésben egy totalitárius rendszer nyilván nem lehet demokratikus, épp ellenkezőleg: mindenestől demokráciaellenes. Megjegyzendő, hogy amennyire a szabadság keretei közt lehetséges, a Nyugat az egyenlőség kérdését is megoldotta. Elvont értelemben a nyugati világban minden ember egyenlő. A törvény előtti egyenlőség garantált, ahogy az esélyegyenlőség is, legalábbis elméletileg. Szembeszökő azonban a vagyonegyenlőtlenség (melynek drá-

¹⁹ Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique (1835–1840)*, lásd még Lucian Boia, *Mitul democrației (A demokrácia mítosza)*, Humanitas, București, 2003.

mai erejéből elvon az a tény, hogy a világ más tájaihoz képest magasabb az életszínvonal), amely távol áll attól, hogy változna. A gazdagok és szegények közti különbség egyre nő.

Bármennyire is botrányosnak tűnik egyesek számára, ki kell mondanunk, hogy a kommunizmus is demokratikus. Persze nem a szabadságok szempontjából! Demokratikus abban az értelemben, hogy hangsúlyozza az egyenlőséget. Ha a kommunista rendszereknek nem is sikerült véghezvinniük az „egyenlősítő” tervet, kétségtelen, hogy minden más társadalompolitikai rendszernél távolabb jutottak ezen az úton. Nem teljes egyenlőség, de sokkal nagyobb egyenlőség, mint bárhol, bármikor a történelem folyamán! Ezzel magyarázható a kommunista ideológia meggyőző ereje azokban a társadalmakban (ideértve Romániát is), amelyekben hangsúlyosan jelen volt a társadalmi polarizáció, és a lakosság jelentős része a szegénységi küszöb alatt élt.

A jövő kommunista forgatókönyve egyszerű volt és optimista. Első szakaszban a polgári intézmények és a régi uralkodó osztály szétzúzásához abszolút szükségesnek bizonyult a forradalmi erőszak. Aztán az új berendezkedés magasabbrendűsége meghozta volna az eredményt. A nép tulajdonát képező központosított és államosított gazdaság sokkal jobban működött volna, mint a számtalan válságnak kitett, strukturális egyensúlyhiánytól szenvedő, anarchikus kapitalista gazdaság. A kommunizmus modernizálási kísérlet is volt, legalábbis az próbált lenni, méghozzá gyors modernizálási kísérlet, amelyben az ipari fejlesztésre helyezték a hangsúlyt. Romániának elmaradott agrárországból gyorsan át kellett volna alakulnia

haladó ipari országgá. Ennek következtében nemcsak egyenlőség uralkodott volna, hanem jólét is. Noha csaknem mindig egyik kommunista ország nagyon alacsony fejlettségi színtről indult, rendkívül rövid idő, legtöbb két-három évtized múltán a leggazdagabb kapitalista gazdaságokat is túl kellett volna szárnyalnia. Az átmeneti időszakban korlátozott szabadságok kényes ügye is megoldódott volna, mihelyst eltűntek volna a kizsákmányoló osztályok, és mindenki tisztába jött volna azaz, milyen előnyökkel jár az új típusú társadalom; a szabadság abból állt volna, hogy mindenkinek korlátlan joga van kifejezni teljes elégedettségét. Ugyan ki lehet olyan bolond, hogy kétségbe vonja a rendszer jótéteményeit! (Később Ceausescu egy roppant szuggesztív beszédére hivatkozom ebben a témában.)

Papíron úgy nézett ki, minden rendben van. Egyetlen történelmi precedens sem volt, amely cáfolhatta vagy megerősíthette volna. Végso soron miért ne mehetett volna jobban egy államosított, szigorú felügyelet alatt tartott gazdaság? Hát az egyenlőség nem jobb mégis, mint az egyenlőtlenség? A valódi kommunizmus „érdeme”, hogy tisztázta ezt a kérdést. Ma már a kommunista kísérlet nyomán tudjuk, hogy az ilyen típusú gazdaság a legjobb esetben is rosszul működik, legrosszabb esetben pedig egyáltalán nem működik. A szocioökonómiai folyamatok megfelelő működéséhez a sokféleség szabadsága abszolút nélkülözhetetlen elemnek tűnik. A beígért jólétben való egyenlőség helyett a kommunizmus végül a nyomorban való egyenlőséget nyújtotta.

Mégis erőszakos interpretációnak tűnik azt állítani, hogy ez lett volna a kommunista rendszer célja: a saját népét ül-

dözni. Ha az „osztályellenség” elnyomása brutálisnak és újfent bűnösnek bizonyult is, a kommunizmus mégis arra törekedett, hogy pártjára állítsa a többséget, különösen a hátrányos helyzetű embereket (akik toqueville-i értelemben érzékenyebbek voltak az egyenlőségre, mint a szabadságra). Mihelyst elült az elnyomás terjedelmes hulláma, háttérbe szorult az „osztályharc”, a teljes nép egységét kezdte hangsúlyozni az igazságosabb és virágzóbb társadalom felépítésében. Ellentétben egy banális diktatúrával, amely megelégszik az elnyomással, a kommunizmus átváltoztatásra törekedett, természetesen erőszakkal, ugyanakkor attól a vágytól fűtve, hogy minél szélesebb tömegeket mozgósítson. Két, látszólag ellentétes, voltaképpen egymást kiegészítő oldala van a kommunizmusnak: az elnyomó, erőszakos és a társadalmi, modernizáló kommunizmus. Mivel a terv füstbe ment, méghozzá siralmas módon, a rendszer sötét oldala nagyobb hangsúlyt kap, ám a kiegyensúlyozott történelmi értékelés nem hunyhat szemet a jelenség összetett volta fölött.

A széttartó értelmezések az eredeti ellentétet veszik át és öntik elméletekbe. Végső soron minden az utópia perverz logikájából ered. Az utópia képzeletben remekül működik, de mihelyst megpróbálják valóságba ültetni, rögvest megszűnik működni. A kommunizmus utópia volt.²⁰ És mint min-

²⁰ Az utópiáról általában: Lucian Boia: *Mitologia științifică a comunismului* (A kommunizmus tudományos mitológiája), Humanitas, București, 1999 (és más kiadások), lásd még az Andrei Pleșu, Gabriel Liiceanu és Horia-Roman Patapievici által kifejtett szempontokat a közös, *O idee care ne sucește mințile* (Csábító gondolat) című kötetből, Humanitas, București, 2014.

den utópiát, csak erőszakkal lehetett átültetni a valóságba, és ugyancsak erőszaknak köszönhetően működött, amíg működött. Ha magára hagyják, minden társadalom, lett legyen az bármennyire „kommunizált”, megteremtette volna a magántulajdont, a társadalmi különbségeket, az ideológiai sokszínűséget (ahogy végül meg is teremtette...). Miközben a „fényes jövőről” végül bebizonyosodott, hogy pusztá illúzió, a kényszerítés állandósult, eszközből céllá változott. A kommunizmus legfőbb elfoglaltsága a túlélés lett.

Hát akkor? Büntett volt-e a kommunizmus? Talleyrand egyik híres replikájával válaszolnék: több mint büntett, hiba volt. Ami nem csökkenti, hanem növeli bűneit. A büntett a közvetlenül érintetteket és a hozzájuk tartozókat érinti, a hiba azonban, az ilyen mértékű hiba, hosszú távon átállította a teljes társadalmi rendszert. Mindannyian megfizetünk a kommunizmusért, még azok is, akik nincsenek ennek tudatában vagy továbbra is az áldásaiban hisznek. És bizonyára azoknak is fizetniük kell majd érte, akik még meg sem születtek.

Szovjetebbek a szovjeteknél

Meglepő módon Karl Marx, a „tudományos kommunizmus” megalapozója, roppant diszkrétnek mutatkozott az általa elképzelt tökéletes társadalom jellemzőinek felsorolásában. Barátja és munkatársa, Friedrich Engels egészítette ki néhány részlettel vázlatos leírását. A kommunizmus felé vezető út kötelező volt és jól felismerhető, a kommunizmus nagy látképe azonban ködbe vész. Mindenképpen nagyon jó lesz! Nem lesz többé állam és korlátozó intézményi rendszer, az emberek pedig majd élvezetből dolgoznak, ki-ki a maga lehetőségei szerint, és mindenki megkap mindent a szükségletei szerint. Vegytiszta tudomány!

Marx tehát egy homályos, elméleti kommunizmus kiötlője. A valódi kommunizmus Leninnek és bolsevikjeinek műve: Oroszországba átültetett, és nyilván az orosz körülményekhez alkalmazott eszme. A Szovjetunió, Oroszország kommunista változata elszakadt ugyan a cári Oroszországtól, de ugyanakkor folytatta is. Különbőféle elméleteket lehet gyártani arról, mi lett volna, ha a kommunista rendszer nem Keleten, hanem Nyugaton rendezkedik be, nem az elmáradott Oroszországban, hanem a kontinens haladó országai-
ban. Ez az utolsó érve azoknak, akik nem tudnak lemondani

a legigazságosabb társadalom illúziójáról. A kommunizmus jó gondolat volt, csak rosszul kiviteleztek. Nem Marx a hibás, hanem Lenin (és persze Sztálin), nem a kommunizmus, hanem Oroszország. Rossz hírem van számukra: utópisztikus eszmeként a kommunizmus soha sehol nem működött volna.

Marx természetesen nyugati kommunizmusban bízott, Oroszországhoz egyébként leplezetlen megvetéssel viszonyult. A történelem ironiája folytán viszont éppen ez az ország vette át üzenetét. A leghaladóbb társadalmi rendnek a leghaladóbb társadalmakból kellett volna fakadnia, mégis ott lett alkalmas talajra, ahol a modernitás még gyerekcipőben járt. A „Mi lett volna, ha...?” helytelen kérdés. A Nyugat nem indulhatott a Marx által jelzett irányba (mi sem bizonyítja ezt jobban annál, mint hogy valóban nem is indult abba az irányba). A „vad” ipari forradalom, a proletár tömegek nyomora és az akut formát öltő osztályharc a modernitás első szakaszának jellemzői: ezekből szűrte le Marx a konfliktusokra épülő, képzelt forгатókönyvét. A gazdasági fejlődésnek és a demokratikus mechanizmusok tökéletesedésének köszönhetően azonban a Nyugat túljutott a „kritikus ponton”. A kommunizmus a „félíg fejlett” társadalmak számára nyújtott „megoldást”, amelyek az iparosodás első szakaszában rekedtek, és egyaránt jellemezték őket a súlyos társadalmi ellentétek és a demokratikus kultúra hiánya. A kommunizmus, mint minden forradalom, átvett és meg is őrzött dolgokat. A kommunista totalitarizmus kényelmesen rátelepedett a cári abszolutizmusra (még a rettegett cári rendőrség is megváltozott névvel átkerült az egyik rendszerből a másikba).

A Moszkvából irányított kommunizmus szétterjedése a világban ugyanilyen természetes módon illeszkedett az évszázadok óta zajló, hagyományos és soha meg nem torpanó orosz terjeszkedéshez.

A Közép- és Kelet-Európában kialakult kommunista rendszerek mind hasonlítanak egymásra, mind a szovjet modell lezármazottai. Ám mivel a terep, amelyen megtelepedtek, mégsem volt teljesen azonos, országonként megnyilvánultak bizonyos sajátosságok. Ebből a szempontból úgy tűnik, Románia állt a legközelebb az eredeti szovjet modellhez, amelyet részletekbe menően átvett. Nem csoda: szerkezetét tekintve a román társadalom meglehetősen hasonlított a forradalom előtti orosz társadalomra: a parasztság hatalmas aránya, analfabetizmus, gyenge demokratikus hagyományok... Oroszországhoz (és Bulgáriához) hasonlóan túlnyomórészt ortodox ország is volt, tehát az egyházban se lehetett bízni, hogy az majd lazít a rendszer merevségén. (Az ortodoxia politikai konformizmusa ugyanis jelentős hagyománnyal rendelkezik.) Eredetileg ehhez hozzáadódhatott még a nagyobb szovjet nyomás, amellyel igyekeztek megtörni egy erős nemzeti és oroszellenes érzelmű országot. A szovjet modell szolgálai utánzásában szerepet játszott a szocializmus és a kommunizmus meglehetősen szerény hatása a román történelemre és kultúrára: a hazai „forradalmi” alapok híján mindent kölcsönözni kellett. Egyébként a „régigárda” kommunistáinak többsége nem román etnikumú volt, és a román kultúra idegen volt számukra; a román etnikumú kommunisták kultúrájáról pedig ne is beszéljünk – elég volt hallani, hogy beszél Ceaușescu! (Az átlagosan művelt Lucrețiu

pătrășcanu csúcsértelmissége, sőt túlzottan intellektuális lehetett a hazai kommunisták között, holott nem voltak ragyogóan eredeti ötletei. Vladimir Tismăneanu joggal hangsúlyozza a „két világháború közti román kommunizmus intellektuális gyengeségét”.²¹

A hatalom minden kommunista országban kizárólag a kommunista pártok kezében összpontosult. A Szovjetunió szatellitállamainak többsége azonban mégis engedélyezte más, a vezető pártnak természetesen alárendelt, pusztán dekorációs szerepet betöltő pártok létezését. Ezek a kommunista rendszerek úgy vélték, hasznos megőrizni a minimális sokféleség illúzióját. Ilyesmiről azonban szó sem volt Romániában: miként a Szovjetunióban, itt is szigorúan követték az egyetlen párt elvét. Először 1948 februárjában a kommunisták „lenyelték” a szocialistákat, az egyetlen engedmény, amelyre hajlandóak voltak, az lévén, hogy Kommunista Pártból Román Munkáspártra változtatták a nevüket. (1965-ben visszatértek az eredeti, Kommunista Párt névhez.) Az ellenzéki pártokat (a Liberális és a Nemzeti Parasztpártot) megszüntették, a kis szövetséges politikai formációk pedig „felolvadtak”. Utolsóként az Ekésfront tűnt el 1953-ban (párt nélkül hagyva Petru Grozát, de miután 1945 és 1952 közt miniszterelnök volt, a Nagy Nemzetgyűlés vezetőségének elnökeként az állam élén maradt 1952-től 1958-ban bekövetkező haláláig). Tény tehát, hogy Romániában a rendszer nem

²¹ Vladimir Tismăneanu, i. m. 110.

tartotta szükségesnek, hogy mímelt politikai pluralizmussal port hintsen a közvélemény szemébe.

Hasonlóan ortodoxnak, a szovjet modell tökéletes átvételének bizonyult az ország gazdasági megszervezése. A „fő termelési eszközök” államosítását 1948. június 11-én rendelték el, amelyet újabb államosítási hullámok követtek, ameddig gyakorlatilag semmi nem maradt a magántulajdonból. A mezőgazdaság kollektivizálása 1949-ben indult és 1962-ben fejeződött be, amikor büszkén kihirdették a szocializmus győzelmét városon és falun. Csak egyes vidékek a hegyekben és az emberek házáat övező zsebkendőnyi telkek maradtak ki a kollektivizálásból. Különbséget tettek a (történelemben már nem létező) magántulajdon és a személyes tulajdon között, amely törvényes volt, és legfelsőbb szinten egy zsúfolt tömbházlakásban és egy hosszas várakozás után megvett autóban testesült meg.

Összehasonlításuképpen: voltak olyan kommunista berendezkedésű országok, amelyekben tettek némi engedményt a magántulajdon irányába. Lengyelországban és Magyarországon 1965 után megállt a kollektivizálás, és a kollektív gazdaságok mellett jelentős paraszti tulajdon maradt magánkézen. De még Csehszlovákiában, Bulgáriában és Kelet-Németországban is, ahol a kollektivizálást végigvitték, mutattak némi rugalmasságot a mezőgazdasági munka szervezésében, és megtűrtek egyes magánkézen levő birtokokat is, ugyanakkor nagyobb hangsúlyt fektettek arra, hogy a parasztságot érdekeltté tegyék a kollektivizálásban. A román rendszer me-revségéhez hasonlót csak a Szovjetunióban és a sztálinista Albániában lehet találni.

A kommunizmus utolsó évtizedeiben mindenhol történtek próbálkozások arra, hogy némi „piacgazdaságot” oltssanak egy természete szerint meszesedő rendszerbe. Magyarország jutott a legtovább a gazdasági liberalizáció területén (ideértve a magántulajdon fogalmának kiterjesztését). A skála másik felén Romániára a szélsőséges központosítás volt jellemző. Ismét a tiszta, szovjet modell, amelyet változatlan meggyőződéssel alkalmaztak akkor is, amikor a Szovjetunió Gorbacsov hatására már kezdett eltávolodni saját modelljétől. (A maximális gazdasági merészség a „magánok” kísérlete volt a 60-as évek végén, akik még csak nem is voltak tulajdonosok, csupán kiskereskedelmi célokra béreltek üzlethelyiséget, afféle „lakótelepi cukrászdát” az államtól, de még ez is túl soknak bizonyult, és a „magánok” története alig kezdődött el, máris véget ért.)

A kommunista Románia ipari profilja is teljes mértékben szovjet típusú. A hangsúly mindvégig a „nehéziparra és annak előljárójára, a gépiparra” esett, ahogy ezt az 50-es években mondták. Olyan modernizáció volt ez, amelyik a múltba, a XIX. századba tekintett vissza. Az ipari teljesítményt olyan dolgok határozták meg, mint például az acélgyártás. Igazi mitológiája alakult ki az acélnak, amelyet még a legfőbb vezér, Joszif Visszarionovics Sztálin (ideológiai céllal megalkotott) neve is kifejezett. (A *sztal* oroszul acélt jelent.) A szovjeteknek bőven volt miből acélt gyártaniuk, tekintve, hogy gazdag szén- és vaslelőhelyekkel rendelkeztek. Nem így álltak azonban a dolgok az effélékben jóval szegényebb Románia esetében. A szovjet modellt azonban tiszteletben kellett tartani, sőt pontosan al-

kalmazni is kellett. Így aztán nagy mennyiségű vasat és szenet importáltak, ami aztán arra kényszerítette a vasipari vállalatokat, hogy a hazai érc- és szénlelőhelyek közelében felépült központok felől (Resicabánya, Vajdahunyad) a Duna mentére, Galați-ra, Călărași-ra költözzenek, ahol könnyebb volt a nyersanyaghoz hozzájutni. Addig-addig, míg Romániában magasabb lett az egy főre jutó acélgyártás, mint bármely nagy ipari országban, a Szovjetuniót is ideértve! Az acéllal és más nehézipari termékkel szemben a fogyasztási cikkekkel mindig mostohán bántak a kommunista rendszerek. Lenézéssel beszéltek a nyugati világra jellemző „fogyasztói társadalomról”. A kommunizmus nem fogyasztással, hanem termeléssel épült. Románia ebből a szempontból is a végsőkéig kitartott az eredeti modell mellett, sőt túl is szárnyalta azt. Amikor étel már alig került az emberek tányérjába, az acél- és cementgyártás még mindig növekvőben volt.

Még egy példa, amely szorosan a termeléshez, a termelés örök rögeszméjéhez kapcsolódik: a mérnöki tervezés. A kommunizmus idején a legmegbecsültebb mesterség a mérnöki mesterség volt. Íme a világ átváltoztatására, az „új valóság” megépítésére elhívott szakember! A „mérnöki társadalmat” megalapozó Szovjetunióban odajutottak, hogy az egyetemet végzettek fele mérnök volt. Hatalmas szám. Ám Románia ezen a területen is meghaladta példaképét. A kommunista rendszer utolsó éveiben a romániai diákok több mint kétharmada (68,8% az 1988–89-es egyetemi évben)²² a külön-

féle mérnöki karokon tanult, ami abszolút világrekord! (1989 után rengeteg mérnök profilt váltott, sokszor eredeti felkészültségüktől nagyon távol álló területeken kezdtek el dolgozni.)

Érdemes felfigyelnünk egy paradoxonra. Miközben szolgáiban a szovjet modell szerint építették újra társadalmukat, a románok továbbra sem kedvelték nagy szomszédukat. Még a kommunista vezetők közt is kevesen voltak Moszkva-szerezők. Az orosz nyelvet csak kevés román tanulta meg rendesen, holott 1964-ig kötelező tananyag volt már negyedik elemitől kezdődően. Románia nagymértékben szovjetizálódott, de az oroszosodás lepergett róla. Mondhatni a legtisztább ortodox szovjet kommunizmust oroszról románra fordították.

²² Bogdan Murgescu, i. m. 389.

Az elit elnyomása és félreállítás

A millenarizmusok természetüknél fogva intoleránsak, elnyomóak, és minden visszafogottság nélkül vérengzőek. Van egy erőszakos oldaluk, melyet tudatosan és nyugodt lelkiismerettel felvállalnak abban a meggyőződésben, hogy nem tesznek mást, csupán alkalmazzák a történelem legfelsőbb döntéseit. A végső, ideális társadalom, amellyel ragyogó véget ér a történelem, bármennyi áldozatot és szenvedést megér. Radikális tisztogatási művelet ez, amelynek végén a tökéletesség látszik földerengeni.

Milyen nevetségesnek tűnik ma a csupán 12 esztendő óta megért náci Reich örökkévalóságának emlegetése! Holott azok, akik részt vettek e szörnyűségek építkezésében, szentül hittek abban, hogy örökkévaló lesz. Még inkább a kommunizmus, amelyet az a „hibátlan” történelmi tétel is igazolt, miszerint az osztályok nélküli társadalom lesz az utolsó: univerzális és végső. Mit számított akkor a százezer, millió, tízmillió áldozat? Még az önmagában ijesztően konkrét halál is absztrakcióvá lényegült, statisztikai adatok közé szorult, és teljes mértékben igazolták a történelem elvárásai. Ilyen körülmények között már nem a hóhérok, egy magasabb rendű terv egyszerű kivitelezői voltak a bűnösök, hanem maguk az

áldozatok, a kiirtásra ítélt gonosz hordozói. A vérrel bemocskolt kezűek felmentése tehát természetesen biztosítva volt, mihelyst nem fordul többet a történelem kereke. A kommunizmusból nincs visszaút.

Mégis, a kommunizmust még összeomlása után is összehasonlíthatatlanul szelídebb bírálókat illeti, mint a nácizmust és a többi fasiszta típusú rendszert. Még akkor is, ha a történelmi kutatások bebizonyították, hogy sokkal több ember pusztult el a kommunizmus miatt, mint az összes fasiszta rendszerben együttvéve. Ezt a paradoxont egy sor különféle okkal magyarázhatjuk. Először is a kommunizmus eszmei célja, az egyenlőség és társadalmi harmónia önmagában tiszteletre méltóbb, mint a különféle fasiszták és elsősorban a nácizmus által cinikusan hirdetett egyenlőtlen és elnyomó terv. Marx, bármennyit vitatkozzunk is vele, tiszteletre méltóbb, mint Hitler, *A tőke* mégiscsak magasabb röptű olvasmány, mint a *Mein Kampf* (ami nem jelenti azt, hogy a tudományos kommunizmus megalapítójának indirekt módon ne nyomná több áldozat a lelkiismeretét, mint a Harmadik Birodalom alapítójáét). A kommunizmus „jó szándéka” erőszakos magatartása és katasztrofális hatása ellenére sokak szemében legalább részben megmenti annak „becsületét”. Ott van még az a tény is, hogy a fasiszták elvesztették a döntő háborút, míg a kommunizmus a Szovjetunióval keresztül megnyerte azt. Később pedig, amikor rákerült a sor, a kommunizmust nem kívülről zúzták össze, hanem túlélésre képtelenül, magától roskadt össze. A rendszer összeomlott, de az általa teremtett elit hatalmon maradt. Ez olyan, mintha Né-

metország 1945 után úgy demokratizálódott volna, hogy az összes hatalmi pozícióban megmaradnak a régi nácik. Ilyen körülmények közt szó sem lehetett a kommunizmus perbe fogásáról. A Nyugat sem gyakorolt nyomást ilyen irányba, épp ellenkezőleg, a posztkommunista kibékülés politikáját támogatta, egyértelműen a „boszorkányüldözések” ellen foglalt állást. Amúgy a Nyugat maga is évtizedeken keresztül kétes kapcsolatokat ápol a kommunista rendszerekkel, és nem kevés nyugatit megfertőzött a „szép jövő” ideológiája. Így lehetséges az, hogy a fasizmus és a kommunizmus közül a történelem nagy bűnöse a fasizmus marad, miközben a kommunizmus bűne különféle módokon oldódik, mindenféle mentő körülményt számításba vesznek.

Mondjuk hát ki a kezdet kezdetén: a két egymással versenyző bűnös, totalitárius eszme közül a kommunizmus bűnei nem azonos természetűek a nácizmuséival. A nácizmus jellemzője elsősorban (de persze nem kizárólag) a népirtás, a tisztátalannak nevezett etnikai csoportok, elsősorban a zsidók kiirtása. A kommunizmusban az elnyomás osztályalapú, főleg az ellenséges osztályok ellen irányul, a korábbi elit ellen, sőt osztályokon túlmenően mindazok ellen, akiket ellenségnek vagy politikai szempontból gyanúsak tartanak. Egyesek képtelenek voltak ellenállni a kísértésnek, hogy a román kommunizmusra is a népirtás kifejezést használják, amely, mint látjuk, „értékeltőbb”, és azzal, hogy formálisan hasonul a nácizmus törvénytelenégeihez (melyek közül a népirtás bűne a nemzetközi jog szerint az egyetlen elévülhetetlen), természeténél fogva könnyebben vezet a kommunizmus bű-

neinek elítéléséhez. Így lehetséges az, hogy még a kommunista diktatúra elemzésére létrehozott elnöki bizottság Zárójelentésében²³ is *Kommunista Népirtás Romániában* a címe annak a fejezetnek, amely ezt a témát tárgyalja, a „népirtás” kifejezést pedig több ízben használja. (Emlékezzünk vissza, Ceaușescu is népirtással vádolták híres pseudoperében, a legteljesebb nyugalommal hamis adatokra hivatkozva.) Itt viszont tisztázni kell a dolgokat: semmiféle népirtás nem történt a kommunista Romániában. Ez nem azt jelenti, hogy bárki is az elmúlt rendszer védelmére sietne. Számos súlyos bűn terheli, de nem népirtás. A népirtás, az általánosan elfogadott meghatározás szerint, egy nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport részleges vagy teljes megszüntetésére irányul. Nos, ilyen jellegű törekvés nem létezett a kommunista Romániában (alapvetően nem jellemző a kommunista filozófiára, a kötelező kivételektől eltekintve, mint például az etnikai alapon történő szibériai deportálások Sztálin Szovjetuniójában). A román kommunizmus büntetteinek nem etnikai vagy vallási, hanem társadalmi és politikai meghatározottsága van. A különbség jelzésére egyes szerzők a „politicidium” kifejezést használják (meglehetősen barbár hangzású szó, de legalább megvan az az előnye, hogy pontosan jelzi, mire irányul az elnyomás).²⁴ A kommunizmus nem kevésbé volt

²³ Zárójelentés, 459–460.

²⁴ A „népirtás” kifejezés alkalmatlan voltáról lásd Gabriel Andreescu „Raportul: ansamblul și detaliile” (Zárójelentés: a teljes kép és annak részletei), illetve Michael Shafir, „Genocid, politicid, democid: lacune importante în raportul Tismăneanu” (Népirtás, politicidium, democidium: a Tismăneanu-jelentés fontos hiányosságai), in. *Iluzia anticomunismului*, 61–62 és 185–200.

gyilkos, mint a náciizmus (abszolút értékben mérve ezen a téren meg is haladja azt), másként volt azonban gyilkos: más motivációkkal rendelkezett, és más kritériumok alapján választotta ki az áldozatait.

Az elnyomás számban kifejezhető értéke kapcsán is heves viták zajlottak. Hány embert börtönöztek be a kommunista rendszer alatt? Az elérhető adatok pontatlanok, a következtetések elkerülhetetlenül ellentmondóak, befolyásolja őket az adott szerző véleménye a kommunizmus lényegéről. (Egyesek elnyomó jellegét hangsúlyozzák, mások azt relativizálják.) Ennél biztosabb a korszakolás: a masszív elnyomás durva időszaka 1964-ben (a politikai foglyoknak adott amnesztiával) véget ér. Ez az első szakasz sem homogén, 1948–1952-ben tetőzik az elnyomás, amelyet relatív nyugalom követ 1955 körül, majd egy újabb elnyomáshullám 1958–59-ben. (Az 1956-os, romániai visszhangokkal is rendelkező magyarországi forradalom és a szovjet csapatok 1958-as kivonulása arra készítette a rendszert, hogy hatalmának kinyilvánítása érdekében szigorítsa a biztonsági intézkedéseken.) Egy 1968-as hivatalos dokumentum szerint 1950 és 1968. március 31-e közt Romániában 91 333 személyt tartóztattak le, közülük 73 636-ot ítélték el.²⁵ Ez azonban egyértelműen alábecsüli a valós adatokat. A másik oldalon, amely általában a volt politikai foglyok szempontját tükrözi, többnyire két-

²⁵ Lucian Nastasă, „Conduita conspirativă sub regimul comunist”, in: *Miturile comunismului românesc* (Konspiratív viselkedés a kommunista rendszerben, in: A román kommunizmus mítoszai), szerk. Lucian Boia, i. m. 202–203.

sőt hárommillió bebörtönzött emberről beszélnek. A legtöbb becslés megáll a „felezővonalon”, 5-600 000 személynél. Minden számítás egyszerű feltételezés, és minden fennhangon hirdetett „pontosságuk” ellenére teljesen megbízhatatlanok. Így Dinu C. Giurescu különféle adatok kombinálásából 394 216 politikai fogoly és politikai okból deportált személyt feltételez 1948 és 1962 között (egyetleneggel sem többet vagy kevesebbet), azzal a pontosítással élve, hogy „ez a szám természetesen a minimumot jelenti, és újabb kutatások során változni fog, akár 500 000-re is nőhet”. Lehetséges azonban, hogy a valós végösszeg, amelyet bizonyára sosem fogunk megtudni pontosan, érezhetően kisebb volt.²⁶

Ennél is hiányosabb a börtönben elhunytakra vonatkozó statisztika. Dorin Dobrinu egymás mellé helyezte a hivatalosan elérhető listákat. Az eredmény: 1945 és 1958 között összesen 1406 halálra ítélt és kivégzett vagy börtönben elhunyt személy.²⁷ Nemrég a Román Televízió egy ettől teljesen eltérő számot jelentett be: a feltételezett, összesen hárommillió bebörtönzöttből nem kevesebb mint 800 000 ember halt meg!²⁸

²⁶ Az elnyomás mérlege: *Zárójelentés*, 459–469., 535–543. Dorin Dobrinu, *Listele morții. Deținuți politici decedați în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1945–1958* (Halállisták. Politikai foglyok a romániai börtönökben a Szekuritáté iratai alapján). Polirom, Iași, 2008; *Istoria Românilor*, X., szerk. Dinu. C. Giurescu, Editura Enciclopedică, București, 2013, 648–651.

²⁷ Dorin Dobrinu, i. m.

²⁸ 2016. február 10-én elhangzott kommentár ahhoz a tudósításhoz, amely a több fogoly megölésével vádolt Alexandru Vișinescu húsz év szabadságvesztésre való végleges ítéletéről szól.

A statisztikailag pontos mérleg megvonásának nehézsége abból a tényből is fakad, hogy nem minden foglyot ítéltek el úgy, hogy „rendben legyenek a papírjai”. Egyesek úgy mentek keresztül a peren, hogy végül nem ítélték el őket. Széles körben alkalmazták elsősorban az „adminisztratív internálást”, az ok és ítélet nélküli letartóztatást azzal a kettős céllal, hogy megfélemlítsék az ellenállókat, és emberrel töltsék fel a munkatáborokat. Ugyancsak egyfajta börtönnek vagy kényszermunkának tekinthetők azok a munkásosztagok, ahova az „egészségtelen” társadalmi származású fiatalokat osztották be rendes katonai szolgálatuk idején. Ami pedig a halottakat illeti, sok embert öltek meg a Szekuritáté megtorló tevékenységei során anélkül, hogy valaha börtönbe zárták vagy elítélték volna őket.

Külön fejezetet képeznek a deportálások, amelyek ugyan csak még a cári Oroszországból örökölt szovjet modell átvételét jelentik. Az oroszokkal ellentétben Románia nem rendelkezett Szibériával, ki kellett találniuk egyet, kötelezően kisebb léptékben. A bărăgani alföldet választották erre a célra. 1949 és 1964 között kb. 60 000 embert deportáltak ide. Ez 1951 júniusában vált tömegjelenséggé, amikor a jugoszláv határ menti régióból 44 000 embert éjszaka kihajtottak a házaikból, marhavagonokba zsúfoltak, és több száz kilométer távolságra vittek a Bărăganba, majd kitették őket a puszta földre. Ők ástak maguknak kunyhót, majd építettek házakat, s így alakult ki a deportáltak falvainak egész csilagrendszere. E különös eljárás oka: gazdag parasztok voltak, tehát fennállt a veszélye annak, hogy „megfertőzik” őket ju-

goszláv szomszédai, akik az akkor már „hóhérnak” nevezett Tito vezetésével eltávolodtak a szovjet lágertől... Meglehetősen nehezen felfogható érvek ezek, még akkor is, ha megpróbáljuk követni bicegő logikájukat. Sokkal adekvátabbnak tűnik a „mimetikus” magyarázat: az oroszok deportáltak, a románoknak is deportálniuk kellett! Legyen a kommunista Romániának is saját Szibériája, saját kis Szibériája!

A szovjet modell követése szembeszökő a Duna-Fekete-tenger csatorna esetében is, amelyet 1949-ben kezdtek el építeni. Nem ilyen csatornára volt szüksége akkor Romániának. A munkálatok egyébként 1953-ban félbeszakadtak (hogy aztán Nicolae Ceaușescu parancsára két évtizeddel később, 1973-ban folytatódjanak). Ez ugyancsak orosz találmány volt: csatorna-munkatábor. Ragyogó példa erre a Volga-Don csatorna, amely egyfelől gazdasági céllal épült, másfelől azzal a nem kevésbé fontos céllal, hogy az építőtelep embertelen körülményei közt bűnhődjenek és pusztuljanak az orosz politikai foglyok. A román kommunisták mindenben lelkiismeretes diákoknak bizonyultak.

Természetesen nem mindegy, hogy mekkora számról van szó. Legyen bár kisebb vagy nagyobb, mindenképpen elfogadhatatlanul magas (elfogadhatatlannak számít egyetlen ember jogtalan elítélése is, a Dreyfus-ügy által a XIX. század végén Franciaországban kavart botrány ebben a kérdésben jelentős precedensnek tekinthető). Történelmi szempontból az elnyomás mértékénél a jelenség minőségi dimenziói válnak fontosabbá. A kommunizmus elsősorban az elitet üldözte: ez a réteg nyilván kisebb, mint a lakosság nagy tömege,

de ez alkotja minden társadalom „ellenállási szerkezetét”. Üldözte azokat, akik a régi értékekhez kötődtek, és azokat, akik szabadon gondolkodtak és akartak élni. Az elnyomás célja az volt, hogy tönkretegye a létező Romániát, és a helyére egy új Romániát állítson, ami jelentős mértékben sikerült is.²⁹

1950 és 1955 között 200 embert börtönöztek be Máramarosszigeten. Mondhatni nem is olyan sokat. Köztük volt azonban Románia csaknem minden magas rangú politikai tisztséget betöltött embere: miniszterelnökök, miniszterek és más jelentős személyiségek. (Többségüket per nélkül, egyszerű adminisztratív döntés nyomán zárták be.) Több mint egynegyedük, 53 ember elpusztult a fogságban, köztük nagy, szimbolikus jelentőségű nevek viselői is, úgymint Iuliu Maniu volt miniszterelnök és a Nemzeti Paraszpárt történelmi vezetője, vagy Gheorghe Brătianu, a neves történész.

A sorsokat őrülő kommunista malom éveken át teljes gőzzel működött. Elsősorban a különféle elitrétegeket vették célba, a politikai, közigazgatási, vallási, gazdasági értelmiségi elitet... A falvak elitjét képező, az ügyesebb, módosabb, szovjet mintára kuláknak nevezett és a „kizsákmányolók”, az „osztályellenség” körébe számított parasztok kiemelt célpontnak számítottak. De sok szegény vagy a középrétegből származó paraszt sem úszta meg az üldöztetést és bebörtönzést, őket is

mindenféle politikai indíttatású büntettekkel gyanúsították, mint például hogy nem teljesítették a kötelező beszolgáltatási normákat vagy parlagon hagytak földeket. (Mi értelme bevetni, ha a termést mind elveszi az állam!)

A politikai pereket az „amalgám módszer” jellemezte. Csoportokat állítottak össze a legkülönbözőbb társadalmi származású és politikai irányultságú emberekből, akik többnyire nem is ismerték egymást, csupán ilyen mesterséges módon kerültek egymás mellé a társadalmi rend elleni szervezkedés, szabotázs, kémkedés és hazaárulás fiktív forgatókönyveiben... Hogy – látványosan – minél nagyobbat üthessen, a rendszernek öszeesküvő érvekre volt szüksége, ezért tudatosan felnagyította azt a veszélyt, amelyet a volt „kizsákmányoló” osztály „maradványai” jelenthettek.

Amikor egy rövidebb nyugalmi periódus után úgy tűnt, hogy egyes értelmiségiek mégis felemelnék a fejüket, 1960-ban megrendezték a hírhedt Noica–Pillat pert, amelyben több mint 20 ítéletet hoztak – egyesek akár 25 év kényszer-munkát is kaptak azért a büntetért, hogy „ellenforradalmi” szövegeket írtak vagy csupán olvastak.

Az elnyomás egyébként nem korlátozódott letartóztatásokra és elítélésekre. Az emberektől elvették birtokaikat, lakásaikat, kitették őket az utcára, kirúgták őket a munkahelyükről, fiaiknak, lányaiknak megtiltották, hogy egyetemre menjenek, és mi minden történt még...

Annyi családi drámán túlmenően érdemes feljegyezni, milyen történelmi eredménnyel járt mindez. Románia más lett. A régi politikai elit mindenestől eltűnt. A gazdasági elit ugyan-

²⁹ Általános képet ad a kommunista elnyomásról Claudia-Florentina Dobre: *Un pays derrière les barbelés. Brève histoire de la répression communiste en Roumanie* című munkája, Fundația Culturală Memoria, București, 2013, angolul: *A Country Behind Barbed Wire. A Brief History of Communist Repression in Romania*, 2015.

ügy. Az intellektuális elit részben túlélte, de megfélemlítve és arra kényszerítve, hogy alávesse magát a rendszer parancsainak.³⁰

Hamar kialakult az új elit, mégpedig az „egészséges származásúaknak”, vagyis az ország szegényebbik felének az előléptetésével. Csak az a gond, hogy a legszegényebbek egyben a legműveletlenebbek is voltak, márpedig műveletlennek lenni Romániában, az nagyfokú műveletlenséget jelentett. (Ceaușescu és akadémikus neje ebben a kérdésben jó példának bizonyul.) Azt lehetne mondani, hogy mindezért a régi rendszer tehetősebb felelőssé, ám ez mit sem változtat a helyzeten: emberek tömegei felemelkedtek úgy, hogy ehhez a leg-
elemibb felkészültséggel sem rendelkeztek.

Így már 1949-ben jelenteni lehetett, hogy a Külügyminisztériumban (vagyis egy olyan helyen, ahol mégis szükség volt némi professzionalizmusra és bizonyos szintű társadalmi „cizelláltságra”) „a hivatalnokok csaknem egyöntetűen a munka mezejéről származnak, és nem vettek részt a korábbi államgépezetben. A Minisztérium 746 alkalmazottja közül 714, tehát 96% a munka mezejéről származik, s csupán 32 alkalmazott, vagyis 4% vett részt a korábbi rendszerben... Az összesen 746 alkalmazottból 174, vagyis 23,33% munkás, 212, vagyis 28,42% földműves, 351, vagyis 47% hivatalnok, és 9, vagyis 1,2% más kategóriába (polgárság) sorolható.”³¹

³⁰ Az intellektuális elit csúcsairól a kommunizmus első évtizedében lásd Lucian Boia: *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950* (A történelem csapdái. Román értelmiségi elit 1930 és 1950 között), III. kiadás, Humanitas, București, 2013.

³¹ Gheorghiu-Dej-dokumentumok, „Notă informativă asupra compoziției aparatului de stat” (Jelentés az államapparátus összetételéről), 1949. október 26., 223–224.

Az Országos Népbiztonsági Igazgatóságnál hasonlóak voltak az arányok: 4336 alkalmazottból 4221, vagyis 97,35% a „munka mezejéről” származott (62,8% munkás, 5,5% paraszt).³² A hadseregben a régi tisztikart csaknem teljesen felszámolták: új tisztikar jött létre a „munkásosztály” és a „dolgozó parasztság” tagjaiból.

Más minisztériumoknál még akadt pótolnivaló, de az „egészséges arány” kialakítása ott is folyamatban volt.

Éveken keresztül a jövőbeni alkalmazottak útra keltek a Szovjetunió felé, hogy képzésüket a megfelelő forrásból szerezzék be. Az egészséges származás természetesen alapkövetelménynek számított. 1949 őszén 571 diákról és 247 aspiránsról esik szó, akik a nagy baráti országba készültek tanulmányt folytatni.³³ Egyetlen szakirány sem hiányzott, a vaspártól és elektromos energiától a pedagógiáig, filmművészetig és egészségügyig, még sminkes szakképzésre is voltak helyek (a filmgyártáshoz), vagy a bőrcserzéshez és bőrfeldolgozáshoz. Az országba való visszatérésükkor, az általában már orosz feleség kíséretében, szovjet diplomával érkezők karrierje biztosított volt.

Egyesek összeomlottak, mások felemelkedtek. Így aztán érthető, hogyan lehetnek radikálisan ellentmondó értelmezései a kommunizmusnak. Bizonyára akik úgy gondolják,

³² Uo.

³³ Uo. 201–205. („Táblázat az ősszel Szovjetunióba készülő diákokról, szakosodás szerinti lebontásban”, 1949. szeptember 7.). Az aspiráns kifejezés alatt olyan egyetemet végzett fiatalokat értettek, akik a „tudomány kandidátusa” címre „aspiráltak”. A kandidátusi cím a doktorátus szimulákroma volt a szovjet oktatásban, amelyet Romániában is átvettek.

hogy nyertek rajta (még azzal a kockázattal is, hogy a teljes társadalomnak kára származott belőle), többen vannak, mint azok, akik veszítettek. A kisszámú korábbi elithez képest a kommunizmus, ez a jellemzően bürokratikus rendszer megsokszorozta az elérhető karrierek számát: közigazgatás, Szekuritáté, nem beszélve a végtelen ipari hadseregről, annak számtalan igazgatójával és mérnökével. Különösen első szakaszában a kommunizmus hihetetlen felemelkedő társadalmi mobilitást teremtett. Sokaknak megadta azt az érzést, hogy ők fontosak, hogy előrébb jutottak az életben. Mint például a városokba beköltöző, ott ipari munkássá váló parasztok tömegeinek. Még inkább azoknak, akikből főnökök vagy kisleányok lettek a Pártnál vagy a Szekuritáténál, vagy a különféle gazdasági területeken. A diplomával rendelkezők száma szédítő tempóban növekedett: tízszer több gimnáziumot végzett diák 1970-ben, mint 1938-ban, ugyanebben az időszakban 17-ről 75-re ugrott a 10 000 lakosra számolt egyetemi hallgatók aránya.³⁴ (A kommunista oktatás eredményeit azonban nem tanácsos eszményíteni: az egyetemi hallgatók aránya minden országban növekedett, Románia pedig a nagy haladás ellenére a kommunista korszak végére az európai országok közül éppenséggel a legutolsó helyet foglalta el!)

³⁴ Daniel Barbu, i. m. 194.

„Internacionalista” zsidók és „hazafias” románok

Közismert az az elképzelés, hogy a kommunizmus legelső és legnehezebb szakasza nem a románok, hanem „mások” műve volt: először a szovjet uralomé, majd ennek a román néptől idegen, belső eszközei okolhatók érte. Természetesen Románia kommunizmusra való áttérésében pontról pontra betartották Moszkva utasításait, minden a helyszínen levő szovjet tanácsadók figyelmes utasításai és felügyelete alatt zajlott. Semmi nem bizonyítja azonban, hogy akkor, amikor szembefordultak mindazzal, ami román történelmi és kulturális hagyománynak számít, az olyan kommunista vezetők, mint Gheorghe Gheorghiu-Dej vagy Nicolae Ceaușescu, a tösgyökeres románok és a nemzeti lobogó eljövendő hordozói, románabb kerektek közt gondolkodtak volna, mint mások. (Az egyetlen, aki elsősorban románnak tartotta magát, s csak másodsorban kommunistának, Lucrețiu Pătrășcanu volt, és ez volt halálának egyik oka.) A román etnikumú kommunisták nem bizonyultak románabbnak, mint a más származású kommunisták; románukat később fedezték fel, akkor, amikor Moszkva gyámsága alól szabadulni próbálván új mozgósító szlogent kellett találniuk. És mi mást tehettek volna az addig központi helyet elfoglaló nemzetköziség helyére, mint a nacionalizmust?

Mindezt leszögezve nem lehet átsiklani azon, hogy az új rendszer első évtizedében milyen nagy arányban voltak jelen „nemrománok” a kommunista államapparátusban, különösen a kulcspozíciókban: zsidók, magyarok, ukránok és így tovább. Meglehetősen egyszerű a magyarázat: először is a nemrománok nagy aránya megfelelt a Kommunista Párt hagyományos összetételének, amely noha 1944 után látványosan kibővítette sorait, egy ideig mégis az eredeti vezető csoport kezében maradt; aztán pedig a nemrománok sokkal alkalmasabbak voltak arra, hogy gyakorlatba ültessenek egy nemzetellenes, „internacionalista” eszmét, mint a románok, lett légyenek bármennyire kommunisták.

Ebben a kontextusban különleges kérdést képviselnek a zsidók. Volt a romániai kommunista rendszernek túlnyomórészt „zsidó” korszaka, vagy nem volt? Egyesek már-már élvezettel állítják, hogy volt, és vég nélkül sorolják a neveket. Mások éppen ellenkezőleg, tompítják a dolog élet azt állítva, hogy voltak a pártban zsidók, ahogy románok is, de semmivel sem több, különlegesebb ez a helyzet...

Itt voltaképpen két kérdéssel van dolgunk, amelyek nem épp hasonló válaszokhoz vezetnek. Az első kérdés: tömegesen vonzódtak-e a zsidók a kommunista propagandához? A válasz: nem. Erre bizonyították az első adandó alkalommal, 1948-ban Izrael felé induló masszív kivándorlás, amely gyakorlatilag csak a romániai zsidóság kivándorlásával ért véget. A zsidók tehát hátat fordítottak a kommunista Romániának, méghozzá sokkal nagyobb arányban, mint ahogy azt maguk a románok tették! A források már 1948-ban pontosan jel-

zik, mennyire aggasztotta a rendszert a zsidóság emigrálási szándéka, különösen a cionista propaganda. Perek is zajlottak cionizmus vádjával, amelyek számos börtönbüntetéssel zárultak.³⁵

Ha azonban nem összességében vizsgáljuk a zsidóságot, hanem csak a kommunistákat nézzük, másként állnak a dolgok. A zsidóság egyértelműen nagyobb arányban reprezentált az államapparátus és a párt különböző szintjein, különösen a felsőbb szinteken (figyelembe véve, hogy az ország összlakosságának alig 2,5%-a zsidó). A párt élén, Gheorghiu-Dej mellett, Ana Pauker a legerősebb figura egészen 1952-ig. Iosif Chișinevschi, a Politikai Bűró másik tagja irányítja a kultúrát és a propagandát. Zsidók és „más nemzetiségűek” töltik be a vezető pozíciókat az elnyomó szervezetben is. Az ország biztonsági szolgálatát az ukrán Gheorghe Pintilie (Pantyusa Bodnarenko) vezeti, az ugyancsak orosz-ukrán Vladimir Mazuru (Mazurov) és a besszarábiai zsidó, Alexandru Nicholschi (Boris Grünberg) segítségével. Mișu Dulgheru (Dulbergher), maga is zsidó, vezeti a „Kivizsgálási” igazgatóságot.

Legmagasabb pozíciót töltöttek be a zsidó származású kommunisták a *Kultúra és propaganda* osztályon is. Leonte Răutu (Lev Oigenstein) e terület legfőbb felelőse és a párt legnagyobb ideológusa a teljes Gheorghiu-Dej korszakban, 1948-tól 1965-ig. Az irodalmat olyan improvizált kritikusok terelgetik megfelelő

³⁵ Ebben a témában lásd Liviu Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă 1944–1965* (A romániai zsidóság a kommunista korszakban, 1944–1965), Polirom, Iași, 2004.

mederbe, mint Ion Vitner és Nicolae Moraru, miközben Mihai Roller lesz a történelemtudomány „kis diktátora”. A zsidók remekül teljesítettek a kultúra területén. A románok ehhez túl románok lettek volna, a magyarok vagy ukránok túlságosan magyarok meg ukránok. A kisebbségek közül a zsidóság integrálódott leginkább a román kultúrába. Mégsem jöhetett egy magyar, hogy új irányokat mutasson az irodalom vagy a történelem számára! A „zsidó megoldás” magától értetődőnek tűnt.

Bizonyos értelemben ezek a zsidók már nem is számítottak zsidóknak. Nyilván ateisták voltak, míg a zsidóság elsősorban vallási hovatartozás alapján meghatározott. Ettől „internacionalista” benyomást keltettek, nem egy másik nacionalizmus pozíciójából támadták a román nacionalizmust, hanem mindenfajta nacionalizmus meghaladásának a vágyával. Egy akkor még nagyon fiatal zsidó értelmiségi később felidézi, hogy amikor meg kellett neveznie, milyen nemzetiségű, a lehető legnagyobb meggyőződéssel állította: internacionalista!³⁶ Ebből kiindulva mégis aberráltak tünne azt állítani, hogy egyetlen zsidó sem volt a román kommunista hierarchia tagja. Ha onnan indulunk ki, hogy a zsidók internacionalisták lettek, ezek az internacionalisták mégiscsak zsidók voltak.

Jellemző terméke a nemzetietlen megközelítésnek a Mihai Roller által patronált terjedelmes tankönyv, *Az RNK története*. Első, 1947-es kiadásában még *Románia története* volt

³⁶ *În viață sunt lucruri care nu se fac. Și care totuși se fac... Péter Várdy în dialog cu Imre Tóth* (Vannak dolgok az életben, melyeket nem teszünk meg... És mégis megteszünk! Várdy Péter beszélgetése Tóth Imrével), Humanitas, București, 2014, 45.

a címe, időközben azonban Romániából Román Népköztársaság lett, röviden RNK, egy absztrakt, nemzeti és kulturális kötődés nélküli betűszó (ahogy akkoriban Magyarország is MNK lett, Kelet-Németország pedig NDK). A hagyományos történetírás fordítottja volt ez. Ahol a román történészek korábban a latin alapok mellett érveltek, ebben a szláv hatást emelték ki, a szláv népekkel és elsősorban Oroszországgal való hagyományos kapcsolatokat. A hangsúly nem a nemzet-re, hanem az osztályharcra esett, vagyis éppen a nemzeti szolidaritás ellentétére. Maga Románia is „tisztátalan” szerveződésként jelent meg: a román fejedelemségek 1859-es egyesülése a földbirtokosok és tőkések osztályérdekeinek kiszolgálására történt, az első világháborúban való részvételt pedig, amelynek eredményeképpen Nagy-Románia néven létrejött a nemzeti egység, imperialistának nevezték. A jövőre vonatkozó tervek megváltoztatása a kommunista logika szerint a múlt megfelelő megváltoztatását is maga után vonta.

Egész sor történetírói kanyar kezdete volt ez, a történetírásnak ettől kezdődően mindegyre alkalmazkodnia kellett a politikai és ideológiai változásokhoz. Hasonlóképpen történtek a dolgok az irodalom területén is: nagy írókat mindehettől kihagytak a román kultúrából, megürült helyüket nevetséges szerzőkkel töltötték be. Ilyen volt például A. Toma, maga is zsidó, harmadrendű költő, akit vétkomolyan Eminescu mellett emlegettek. Közben a nehezen kikerülhető nagy klasszikusokat minden lelkiismeret-furdalás nélkül cenzúrázták és teljesen átértelmezték: Eminescu például nemzeti prófétából az osztályharc költője lett!

Mondhatni Roller (akinek nevét itt a román kultúra nemzetellenes irányultságának szimbólumaként használok) épp ellenkező hatást ért el, mint amire számított. A nemzetellenes offenzíva az inga mozgásának megfelelően hasonló mértékű nacionalista reakciót váltott ki, éppoly szélsőségest, mint a korábbi antinacionalizmus volt. Ahelyett, hogy kigyógyította volna a románokat a nacionalizmusból, Roller még jobban megfertőzte őket vele.

Az irányváltás már az ötvenes évek vége felé érzékelhető. Minden kommunista országban megnyilvánul az adott rendszer legitimizálásához abszolút elengedhetetlen nemzeti identitás gondolata. De sehol sem mentek el ezzel olyan messzire, mint Romániában: az egyértelműen nacionalistának nevezhető kommunizmusig. Ami már nem csupán a kezdetekre jellemző internacionalizmus finomítása, hanem annak gyökeres ellentéte. Ehhez magyarázatra van szükség. Ezt a kártyát játszotta ki Gheorghiu-Dej és hűséges köre azért, hogy megtartsa a helyét és hatalmon maradjon a Sztálin halálát követő (1953) „olvasás”, az új, szovjet líder, Nyikita Hruscsov által vezetett hosszú „reformévtized” (1954–64) alatt. Csaknem mindenhol változások történtek a kommunista hatalom csúcsvezetésében, és a lengyelországi mozgolódások, a magyarországi forradalom is világosan jelezte, hogy valamit (sőt nem is keveset) változtatni kell a kommunizmus hatalmi stratégiáin. Ahelyett, hogy rábízta volna magát a „hruscsovi hullámra”, amely könnyedén kiiktathatta volna őt a játékból, Gheorghiu-Dej a belső legitimálás útját választotta, megpróbált a lehetőségek szerint távolodni a Kreml politikájától. Ami

egyfelől a (rendszer gyengítésére képes) reformok elutasítását jelentette, másfelől a nemzeti értékek eleinte diszkrét, majd egyre határozottabb hangsúlyozását. Más szavakkal, nem holmi „románkodásról” beszélünk, amit a pártvezér és társai korábban titkoltak volna, hanem egy újfajta legitimizációra való igény vezetett a nemzeti identitás kérdésének előtérbe kerüléséhez, amelyet aztán szélsőséges nacionalizmussá erősítettek.

Nem lehet eltekinteni a párton belül történt változásoktól sem: ez a kezdetben nagyon is „nem román” szerveződés „elrománosodott”, mihelyst tömegszervezetté vált: a kommunista korszak végére csaknem négymillió taggal rendelkezett. Újabb román rekord! A szerény származású, többnyire hagyományos, rurális kultúrájú tömegek masszív felemelkedése nagymértékben hozzájárult a „nemzeti-autohtón” érzékenység ki nyilvánításához és megerősödéséhez. Közben egész Románia átesett egy elrománosodási folyamaton: az etnikai csoportok masszív emigrációjának köszönhetően (előbb a zsidók mentek el, majd a szászok és kisebb mértékben a magyarok), illetve az iparosítási, urbanizálódási folyamatnak köszönhetően, amely az addig multiethnikus városokat falusi környezetből érkező románok tömegeivel töltötte fel. Az internacionalista kommunizmus végső soron elérte azt, amiről a nacionalista szélsőjobb álmodott: a minél románabb Romániát. 1930-ban a román etnikumúak az ország 71,9%-át teszik ki, a kommunista korszak végére már 89,5%-át.³⁷

³⁷ Lásd Lucian Boia: *Cum s-a româniizat România?*, Humanitas, București, 2013. Magyarul: *Románia elrománosodása* (ford. Rostás-Péter István), Koinónia, Kolozsvár, 2015.

A szovjet csapatok kivonulása (1958-ban) jelzi a nemzeti olvadás kezdetét, ez formálta Gheorghiu-Dej új, kommunista hazafiként való megjelenítését. 1959 januárjában a kommunista rendszer alatt először nagy jelentőséggel ünnepelték a fejedelemségek egyesítésének centenáriumát. Alig néhány évvel korábban ugyanezt az eseményt a tőkések és nagybirtokosok érdekét szolgáló lépésnek nevezték. Az új nemzeti program egyik legelső, jellemző intézkedése a kolozsvári Bolyai Egyetem megszüntetése volt 1959-ben. A volt magyar egyetem beolvadt a Babeş Egyetembe, egy túlnyomórészt román (és az évek múlásával egyre románabb) intézmény egyszerű tagozattá vált, még ha az összetett, Babeş-Bolyai nevet viselte is.

Egyébként fokozatosan, mind a párt csúcsvezetésében, mind általában a vezetői posztokban egyre fogynak a „kisebbségek”. Ez a folyamat 1952-ben indul, amikor is eltávolítják a párt éléről a zsidó Ana Paukert és a magyar Luka Lászlót (ám bár akkor fontosabb volt a hatalomért folytatott harc, mint az illetők nemzetisége). A magyarok és zsidók kulcsterületeken való kezdeti, nagyszámú jelenléte után a kommunizmus első éveit követően egy kezén megszámolhatta az ember, hányan maradtak tisztségben a Gheorghiu-Dej korszak végéig. Az az „előny”, hogy valaki nem román etnikumúnak született, fokozatosan hátránnyá változott.

E folyamat erős szimbolikus töltettel rendelkező, kiemelkedő pillanata 1964 áprilisa, a Román Munkáspárt híres *Nyilatkozata*, amelyben azzal, hogy nem állnak a Szovjetunió mellé annak Kínával, a másik kommunista gigással való konfliktusában, végső soron Románia függetlenségét kiáltják ki. Relatív

függetlenséget, az igaz, hiszen az ország továbbra is a szovjetek által ellenőrzött szerveződések, a Varsói Szerződés és gazdasági szervezet, a KGST keretei közt marad. Vég nélkül lehet vitázni azon, mennyire volt független Románia a következő negyed évszázad során – valahogy úgy, ahogy a félig tele vagy félig üres pohárról vitatkozunk. Az azonban bizonyos, hogy a rendszer azt a benyomást akarta keltetni, hogy minden Romániával kapcsolatos döntést ezentúl Bukarestben, és csakis Bukarestben hoznak meg, és ez nagymértékben sikerült is neki. Ezzel párhuzamosan rehabilitálták és az új politikai irányvonal szolgáltatába állították a román múltat, a román hagyományokat és kultúrát. Végre új életre keltek a kommunizmus első évtizedeiben csaknem megszűnt kapcsolatok a Nyugattal. Említsen méltó a Ion Gheorghe Maurer által vezetett kormányküldöttség provokatív franciaországi látogatása (1964. július 27. és augusztus 3. között), akkor, amikor De Gaulle tábornok a maga rendjén éppen országának függetlenségét hangsúlyozta a nyugati szerződésben. Románia már látta is magát mint a Varsói Szerződés „Kis Franciaországát”. 1964 őszétől az országban mérsékelt áron megjelentek különféle francia újságok és magazinok, melyek igazi mennyei mannát jelentettek a „régiszerű” értelmiségi számára. Az oktatás területén az orosz nyelv elveszítette korábbi monopóliumát, választani lehetett immár más, széles körben használt idegen nyelvek közül, így a legtöbb román fiatal franciául vagy angolul tanult. A külföldi „szakképzések” is a Szovjetunió irányából váratlanul Nyugat felé fordultak. Az 1965–66-ban szakképzésre küldött 683 személynek csak 16,9%-a utazott kommunista államok-

ba (többnyire a Szovjetunióba), 83,1%-a nyugati államokba indult. 1967-re és 1968-ra 584 külföldön továbbképzendő személyre számítottak, ebből csak 45 készült a Szovjetunióba, 207 Franciaországba, 50 az Egyesült Államokba, 50 Olaszországba és 36 a Német Szövetségi Köztársaságba...³⁸

Ma inkább a rendszer mozdulatlansága a szembetűnő, nem annak változásai. Ám mindez akkoriban földrengésszerű volt, lelkes, reménnyel teli pillanat. Egyetlen kommunista rendszer sem fordult el ilyen radikálisan a kulturális irányjelzőitől. Még hozzá minden őrsgváltás nélkül, ugyanazzal a Gheorghiu Dej-zsel és társaival az élen.

³⁸ *Istoria comunismului din România*, szerk.: Mihnea Berindei, Dorin Dobrințu, Armand Gheorghiu, vol. II, Documente Nicolae Ceaușescu (1965–1971) (A kommunizmus története Romániában. II. Nicolae Ceaușescu-dokumentumok, 1965–71), Pölirom, Iași, 2012, 241–243 (a továbbiakban Nicolae Ceaușescu-dokumentumok).

Az ellenállás

Gyakran elhangzik, hogy a Szovjetunió szatellitországai közül a románok voltak azok, akik a legkevesebb ellenállást tanúsították. Az állítás egyszerre igaz és hamis. Vagy hamis és igaz. Nem szójátékról van itt szó, csupán egy újabb román paradoxont próbálok jelezni.

Egyéni vagy kollektív lázadó tettekből számtalan volt, főleg a kommunizmus első évtizedében. A Szekuritáté dokumentumai igazolják a nyugtalanság meglétét minden társadalmi rétegben, még a kommunizmus által elméletileg „favorizált” rétegekben is: a munkások a kis fizetéseket panaszzolják fel, a parasztok a teljes termésüket kitevő, kötelező beszzolgáltatási kvótát. A Szekuritáté egy 1950. augusztus 12-én keltezett dokumentuma semmilyen kételyt nem hagy ebben a kérdésben. „A Főváros üzemeinek dolgozói nyugtalanok és elégedetlenek egy sor gazdasági jellegű ügy miatt. Elsősorban a fizetésekkel és a piacon tapasztalható drágasággal kapcsolatban fogalmazódik meg nyugtalanság, amiatt háborognak, hogy túl alacsonyok a fizetések ahhoz mérten, hogy mennyibe kerül a megélhetés.” Ugyanaz a jelentés megemlíti „a dolgozó parasztság körében a beszzolgáltatási kvótákkal kapcsolatos elégedetlenségeket”, elismervén azt a tényt, hogy

„az osztályellenség bizonyos mértékben befolyásolta a dolgozó parasztságot, amely egy adott ponton habozott belépni a termelőszövetkezetbe...”³⁹

Számos tiltakozó akció létezett, melyeket azonban elhallgatott a rendszer, és amelyek ily módon „soha meg nem történtté” váltak: munkássztrájkok és főleg parasztfelkelések, amelyek közül egyesek jelentős mértékűek voltak, mint például az 1949 nyarán Arad, Bihar, Szatmár és Suceava megyékre kiterjedő mozgalom, amelynek leverésére a Belügyminisztériumnak csapatokat kellett küldenie.

A Szekuritáté egy 1959. januári jelentése, amely másfél évtized után megvonja a mérleget, nem kevesebb mint 1196 „ellenforradalmi és szubverzív csoportosulást és szervezetet” sorol fel, amelyeket 1944 és 1959 között oszlattak volna fel (a legtöbbet 1948-tól kezdődően).⁴⁰

A valóban látványos ellenállást a fegyveres hegyi harcok képviselték, amelyek igazi mitológiaként égtek bele a közösségi emlékezetbe. Több tucatnyi fegyveres csoport tevékenykedett az ország minden vidékén, különösen a hegyvidékeken, végig a Kárpátok vonalán. A rendszer erőivel való legkeményebb összecsapások 1948–1950 között történnek, elszórt csoportosulások a hatvanas évekig folytatják tevékenységüket. A fegyverrel harcolók száma nem volt különösebben magas, egy-egy ellenállói csoport többnyire néhány emberből, ritkábban tucatnyiból állt. Támogatta őket viszont

a környező falvak lakosságának egy része, ami végső soron egyáltalán nem mellékes, különösen paraszti környezetben jól beágyazott lázadás képzetét kelti.⁴¹

A kommunizmusmal szembeni ellenséges viszonyulás mindezenre nagyobb volt, mint amennyire az a kifejezetten rendszerellenes megnyilvánulások alapján körvonalazódna. A hatalom sem volt olyan abszurd, hogy minden különösebb ok nélkül ennyi emberre lecsapjon. A lágereket és munkatáborokat sem csupán véletlenszerűen töltötték fel. A „társadalmi rendelleni szervezkedés” vádja általában meghaladta a mértéket, mert a véleménynyel való rendelkezés büntetettét, sőt egyszerűen magát a „lelkismereti szabadságot” a rendszer megdöntésére irányuló konkrét cselekvéssel azonosította, az azonban kétségtelen, hogy a kommunista megtorlást elszenvetők többsége a maguk szűkebb vagy tágabb körében a rendszerrel szemben ellenséges érzéseket táplált. Sértő lenne egyszerűen ártatlannak tartani őket. Valóban kommunistaellenesek voltak, a rendszernek pedig a maga logikája szerint joga, sőt kötelessége volt ezt megtorolni.

Mindezekből együtt sem kristályosodhatott ki azonban nemzeti ellenállás. A kommunizmusellenes attitűdök és tettek végül nem fonódtak össze, nem vezettek sehová, ezért aztán idővel és megfelelő távolságból szemlélve – jogtalanul – azt gondolhatja az ember, hogy ezek szinte nem is léteztek.

³⁹ Lásd Dorin Dobrinu még publikálatlan, alapos doktori disszertációját: *Rezistența armată anticomunistă din România (1944–începutul anilor '60)* (Fegyveres kommunistaellenes felkelések Romániában 1944-től a 60-as évek elejéig), Iași, 2006.

³⁹ Gheorghiu-Dej-dokumentumok, 261–266.

⁴⁰ Zárójelentés, 678.

Romániában nem gyűlt össze a kritikus tömeg, ahogy az Magyarországon vagy Lengyelországban történt. A magyarországi forradalomnak mégis hatása volt a romániai társadalomra. Az egész országban érzékelhető volt valami mozgolódás, különösen az egyetemeken a diákok között. Ám a dolgok itt elakadtak, anélkül, hogy pontos céllal rendelkező, széles körű mozgalommá nőttek volna.

Mitől akadtak el? Azt lehetne mondani, a román társadalom tiszteletben tartotta a passzivitás régi hagyományát, a történelem változásait fatalista módon elfogadó viselkedést. Az idők során annyi leigáztatást és uralmat elszenvedő román ember stratégiája az, hogy lehajtott fejjel áll és várja, hogy elvonuljon a vihar (a Miron Costin által oly tisztán megfogalmazott elvnek megfelelően, miszerint „nem az ember uralja az időt, hanem az idő uralkodik a szegény ember fölött”). Igaz, időnként, nagy időközönként a román társadalom robban, de éppen azért, mert korábban nem voltak szelepek, a feszültség mindig a lehető legmagasabb fokra hág. A rendkívül erőszakos 1989-es lecsapódása azzal magyarázható, hogy a kommunizmus évtizedei alatt nem voltak kisebb mozgolódások. Ezekhez azonban felelős és aktív közvéleményre lett volna szükség, valamelyest receptív államhatalomra, tárgyalást és kompromisszumot ismerő kultúrára, vagyis pontosan arra, ami Romániából hiányzott. Nem szabad megfeledkezni arról a tényről sem, hogy a kommunista Romániában nemcsak a kommunizmus ellenségeivel találkozunk (ahogy egyes, meglehetősen rudimentáris „antikommunista” értelmezések alapján gondolnánk). Szó sincs róla! Minden bizonnyal jóval

többben voltak azok, akik nyertek a kommunizmusnak köszönhetően, vagy legalábbis úgy érezték, nyerhetnek. A társadalmi és kulturális szakadék tehát érvényesült. Végül pedig még egy fontos sajátosság: a Román Kommunista Párton belül nem voltak reformpárti, valóban reformpárti csoportok vagy személyiségek, úgy, mint Magyarországon, Lengyelországban, Csehszlovákiában, sőt még a Szovjetunióban is, ha figyelembe vesszük a hrucsovi „olvadást”. Ne tartsuk reformereknek az aktivistákat, a hatalomból eltávolított kommunistákat, akik különféle okokból holmi „ellenzékivé” lettek, amint azt Iliescu híres esete is példázza! Egy hosszan elhúzódó várakozásban élő társadalommal és merev hatalommal nehéz mozgásba lendíteni a dolgokat!

Az „emberarcú kommunizmus”

Ha az ötvenes évek sötét korszakként, „rögeszmés évtizedként” ragadtak meg a közösségi emlékezetben, a hatvanas éveket pont fordítva, a kommunista korszak „napfényes” szakszaként érzékelik. Ez az a kommunizmus (és biztos nem az ötvenes évek, vagy később a nyolcvanasok), amire szeretettel emlékeznek, és amit visszasírnak a „nosztalgizáló” románok. Tény, hogy a korábbi évtizedhez képest sok minden megváltozott ekkor, úgy tűnt, kedvező irányba haladnak a dolgok, és még nem lehetett érzékelni a hetvenes években bekövetkező megtorpanást, még kevésbé a nyolcvanas évek végső katasztrófáját. Ugyancsak ez az a korszak, amikor végbement a rendszer (csaknem) teljes legitimizációja. Még az ellenségei is, akik kezdetben a gyors változásban, esetleg az „amerikaiak bejövételében” bíztak, még ők is meggyőződhetek arról, hogy az új társadalmi megvalósítások hatékonyak és a politikai rendszer tartós. Immár nem az ellenállás volt a megoldás, hanem a rendszerhez való alkalmazkodás, egy olyan rendszerhez, amely a maga rendjén igyekezett némi „jóindulatot” mutatni.

A rendszer gyakorlatilag véghezviszi a társadalmi újrászerveződés tervét. A „kizsákmányoló osztályokat” már

felszámolták. A mezőgazdaság kollektivizálása, a gazdaság teljes szocializálásának utolsó szakasza 1962-ben lezárul, ekkor hirdetik ki ünnepélyesen a „szocializmus végső győzelmét városon és falun”. A rendszer erősnek, megingathatatlanak érzi magát. Szerencséjére, ahogy a lakosságára is, a gazdaság haladt előre, az életszínvonal érezhetően magasabb volt, mint tíz, tizenöt évvel azelőtt. Az elnyomás, legalábbis tömeges formában, 1964-ben ért véget, az utolsó politikai foglyok kiszabadulásával. (1464 személyt helyeznek szabadlára 1962-ben, 2543-at 1963-ban és 8675-öt 1964-ben.)⁴² Az 1964-es év, amint láttuk, a nagy ideológiai fordulat és a nemzetközi politikai opciók újradefiniálásának éve is volt. A román kulturális értékek és hagyományok visszaszerzése meghatározónak bizonyult az értelmiségiek, különösen az idősebb generációba tartozók rendszerbe való bevonásában. Közülük sokan kemény, kommunistaellenes meggyőződéssel rendelkeztek a hatvanas évek elejéig, nem kevesen közülük a börtönt is megjárták. Most pedig, alighogy kijöttek a börtönből, publikálhatták munkáikat. Természetesen mindez kompromisszum eredménye volt. Lemondtak arról, hogy mindent elmondjanak, amit gondolnak, azért, hogy végre bár egy részét elmondhassák. A szabadság, még ebben a korlátozott formában is hatalmas nyereségnek tűnt az 50-es évek ólomsúlyú légköre után. A jog, hogy immár határozottan ki lehet fejezni a nemzeti értékekben való hitet, a gyűlöletes tegnapi nemzetellenességgel szemben, a szabadság értékes

⁴² *Istoria românilor*, i. m., X. kötet, 637.

kifejeződési formájává vált (és ami azt illeti, igen hamar nem jog lett, hanem kötelesség).

A dolgoknak ez a menete 1968-ban ért a csúcspontra, mikor Ceaușescu a Központi Bizottság erkélyéről elmondott híres beszédében megvédte Csehszlovákiát, amikor is egy pillanatra úgy nézett ki, Románia határozottan új útra lépett. Egyértelmű, hogy a pártvezér elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy megfogalmazza az új „társadalmi szerződés” szabályait (és korlátait).

1968. október 1-jén kijelentette: „Ahogy haladunk a szocializmus tökéletesítése felé, amint áttérünk a kommunizmusra, egyre jobban közelednek egymáshoz munkások, parasztok és értelmiségiek, egyre jobban összetartanak, egyetlen erőt alkotva, a kommunista Románia feloldhatatlanul egységes, osztályok nélküli társadalmát”.⁴³

Az elnyomás lezárt fejezetnek tűnt. Az „osztályellenesség” és az „osztályharc” már nem volt aktuális. Helyette megkezdődött „az egész nép összefogása” a párt körül. Az embereknek méltó életet és jólétet ígértek. Azzal az egyetlen feltétellel, hogy fogadják el a játékszabályokat.

Egyébként az adott pillanatban valóban létezett holmi jólét-szurrogátum. Ahogy szabadság-szimulákrum is. Az elnyomás csaknem megszűnt, legalábbis brutális megnyilvánulási formáiban (és a megfelelő, nem is olyan kevés kitételekkel). Fő módszerként a lakosság alapos ellenőrzése

⁴³ Nicolae Ceaușescu: *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste* (Románia a szocialista építés tökéletesítésének útján), III. kötet, Editura Politică, București, 1969, 540.

vette át a helyét. A rendszer nem akart több politikai foglyot. Ahelyett, hogy egyből letartóztatta volna az ellenszegülőket (mint az ötvenes években), a Szekuritáté előbb figyelmeztette őket, majd ha ez nem járt kielégítő eredménnyel, a munkahelyükön vetette alá őket különféle pereknek, „nyilvános leleplezéseknek”. Végso megoldásként természetesen megmaradt a börtönbüntetés, de ez is sokszor hamis, politikai konnotációkat elrejtő okokból történt, mint például illegális valutabirtoklás, homoszexualitás stb. Tény az is, hogy az emberek többsége megnyugodott, az ötvenes évek nagyszámú szembeszegülőjével szemben most már csak egy-egy óhatatlanul izolált, s így könnyen utolérhető háborgó tűnt fel itt-ott: márpedig neki hogy is lehetett volna igaza egymagában, mindenki mással szemben? (Talán, Ceaușescu szavaival élve, az illető tényleg bolond volt.)

Miféle tulajdonságai lehettek ennek a társadalomnak, hogy sokakat, a többséget meg tudta győzni arról, hogy értékelje, de legalább elfogadja (ma pedig egyeseket, és nem is keveseket arról, hogy visszamenőleg idealizálja) ezt a rendszert? Első, nem elhanyagolható kvalitása egész egyszerűen az volt, hogy létezett. Történelmi realitásként, életként jelent meg. Az ember, ez a remekül alkalmazkodó lény, végso soron minden változást meg tud szokni. A kommunizmusnak ebből a szempontból még van egy különlegessége. Abban a világban, amelyről jól tudjuk, hogy minden állandó változásban van, még ellenségeit is meg tudta győzni arról, hogy elfogadják örökérvényűségét. A kommunizmusból nincs kiút! Tényleg, hogy is lehetne távozni egy tökéletes és zárt rend-

szerből, amelyben már semmi sem működhet egyénileg? A kommunizmus gyors, tömeges összeomlása döbbenetet keltett: erre senki nem számított!

Az egyenlőség kísértése és a felemelkedő társadalmi mobilitás nagymértékben megmagyarázza a kommunista formula vonzerejét. Azok, akik nyertek, vagy legalábbis úgy érezték, hogy nyernek ebben a rendszerben, bizonyosan többen voltak, mint azok, akik szenvedtek. A faluról városra költöztetett, földművesből ipari munkássá lett parasztok jogosan érezték azt, hogy előléptették őket. A munka fajtája, a lakhatási körülmények, a városi élet... hogy ne is szóljunk a munkás szimbolikus értékesítéséről a kommunizmus alatt... Minden magasabb polcra helyezte őket, mint ahonnan elindultak. Ugyancsak a munkás és paraszt eredetűek közül emelkedett ki az ország új elitje: az aktivisták, szekusok, katonák... ahogy az új értelmiség jelentős része is. Mit róhattak volna fel ezek az emberek a kommunizmusnak? Azt, hogy tönkretette mások életét?

Még azok is lélegzethez jutottak valamelyest, akiket korábban üldözött a rendszer, olyan környezetbe, amely a börtönhöz képest mégiscsak a szabadság egy formáját jelentette (természetesen megfigyelés alatt élt szabadságot, mert azokat, akik egyszer „félreléptek”, mindvégig minuciózus megfigyelés alatt tartották). Általában véve a hatvanas évek és az azt megelőző évtized közti ellentét egyféle optikai illúziót teremtett: abszolút értelemben nem volt jó az élet, de összehasonlíthatatlanul jobb volt, mint alig néhány évvel korábban.

Még az értelmiségiek is, legalábbis többségük, megelégedtek a szerény elnyert vagy megadott szabadsággal. Az

ötvenes évek terrorjához képest csaknem hiteles szabadságnak tűnt. Ceaușescu maga szorgalmazta a „konstruktív kritikát”, legalábbis elméletben, az olyan kritikát, amely a nem általa elkövetett hibákra és visszaélésekre irányul anélkül, hogy a rendszer lényegét szóba hozná. Ebből a szempontból a „rögeszmés évtized”, az ötvenes évek lett a bűnbak. Az alaphangot maga a pártvezér ütötte le, ugyancsak abban az oly különleges 1968-as évben, amikor (az 1954-ben halálra ítélt és kivégzett) Lucrețiu Pătrășcanu rehabilitálásával elindította Gheorghiu-Dej posztumusz megdöntését. Ezzel egyfelől elégtételt adott a közvélemény egy részének, ugyanakkor megerősítette azt a képet, hogy ő az igazságot és törvényességet tisztelő vezér. Az emberek nyugodtan háboroghattak immár a Dej-korszak terhére, ami eltávolította őket attól, hogy a jelent kritizálják (hiszen végső soron a román társadalom akut problémái immár nem Gheorghiu-Dej büntetetei, hanem Ceaușescu aberrációi voltak!). Sok írónak volt ez a kedvenc témája, nagy hatású könyvek jelentek meg, ezek sora Marin Preda 1980-as regényével, a *Cel mai iubit dintre pământenii*-nyel (A legszeretettebb halandó) ért a csúcra. Persze a múlt, a voltaképpen nem is olyan távoli múlt kritikáját is kontroll alatt tartották: nem „fajulhatott el” rendszerkritikává, és nem volt szabad úgy érteni, mint a jelen dolgaira tett célzást. Egy bizonyos határt nem lehetett átlépni, ezt egyes írók igyekeztek minél jobban kitolni, a cenzorok pedig megtartani a helyén. Az írónak ezt a hatalommal folytatott játékát nevezik ma „kultúrán keresztül történő ellenállásnak”. Ha már ellenállásnak akarjuk nevezni, homályos ellenállás volt, amely a sorok

közti olvasást és a parabolák felfejtését feltételezte, semmiképpen sem volt explicit támadás a rendszer ellen. Inkább úgy lehetett érteni, mint az „emberarcú” kommunizmus dicséretét, és nem a kommunizmus megdöntésének tervét. Ceaușescu maga is értett ebből, és bevezette az „emberarcú kommunizmus” kifejezést. Hangsúlyoznunk kell azt a tényt, hogy ezek a könyvek *egyőtől egyig* úgy jelentek meg, hogy előzetesen átestek a cenzúrán, ami azért mégsem volt teljesen naiv. Engedélyezett „szelep” volt tehát, egy olyan stratégiának a része, amely a szabadság illúzióját nyújtotta, miközben a legszigorúbb ellenőrzés alatt tartotta a dolgokat. Megjegyzendő, hogy a kommunista országok többségével szemben (a Szovjetunióval kezdődően) Romániában nem létezett föld alatti, klandesztin irodalom, az a jelenség, amit szamizdatnak nevezünk. Az írók végső soron a rendszer elemei voltak, kulcsszerepet töltöttek be a hatalom és a társadalom közti párbeszédben (már abban a kevésben, ami volt). Még a legmerészebbek is akarva-akaratlan hasznos szerepet játszottak: mímelték a szabadságot. Az elismert társadalmi szerep egyébként elég sok anyagi, illetve szimbolikus előnnyel járt számukra. Ma, amikor oly kevesen olvassák őket, nem marad más számukra, mint a hajdani dicsőségről álmodozni.

Az ellenállás autentikusabb formája az, amit „kultúrán keresztüli menekülésnek” neveznék. Vannak értelmiségiek, akik „szabadságszigeteket” rendeznek be maguk számára, minél messzebb a hivatalos ideológia hatáskörétől. Nem támadják szemtől szembe a hatalmat, de visszautasítják a

kompromisszumot, ezért pálya szélén tartják őket, társadalmi hatásuk pedig óhatatlanul korlátozott. Ők 1989 után kerülnek előtérbe, és könnyen felismerhetők arról, hogy teljesen és természetes módon eltávolodnak a kommunista gondolkodásmódtól.

Fontos kiemelni azt a tényt, hogy a „második” román kommunizmus bizonyos mértékig tolerálta a kulturális sokszínűséget. Adott pontig és a megfelelő kitételekkel még a „semleges” vagy „kerülő” attitűdöt is elfogadta. Viszont nem tűrte meg a rendszer hiteltelenítésére képes ideológiai „eltévelyedéseket”.

Akárhogy is legyen, a hatvanas évek közepétől az élet csaknem mindenki számára elfogadhatóbb lett. A mindennapi lét új szintet kapott, változatosabb lett. Az üzletek tele voltak, méghozzá elég változatos áruval, még némi „imperialista” termék is akadt (például egy-egy üveg whisky). A mozikban megfogyatkoztak, csaknem eltűntek a szovjet filmek, nyugati, többnyire amerikai produkciókat lehetett nézni (nyilván, helyenként cenzúrázott formában). A televízió a maga rendjén brit és amerikai sorozatokat kínált olyan kedvelt hazai gyártású varietéműsorok és kulturális magazinok mellett, mint például a *Teleenciklopédia*. A hetvenes években elért „jómód” tetőzésekor egyre több román állampolgár lett lakástulajdonos vagy egy Dacia tulajdonosa. (Ma is, Ceaușescunak köszönhetően, az Európai Unió országai közül Romániának van a legtöbb lakástulajdonosa, illetve ebből következőn a legkevesebb albérllője.) Ennél többet a magántulajdon megszüntetésének idején nem lehetett elérni.

Az emberek értékelték a stabilitást, a biztos munkahelyet, az élet biztonságát (ami nyilván nem vonatkozott azokra, akik konfliktusba kerültek a hatóságokkal). Nem létezett munkanélküliség, végső soron mindenki számára biztosított volt a karrier. Talán túlságosan is biztosított. Hiányzott a szabadság pezsdítő ereje, de ez a legtöbbeket nem zavarta.

És még van valami, ami nagyon fontos. A kommunizmusban az emberek nemcsak a rendszerben, hanem a rendszeren kívül is élnek. Ez az ötvenes években nehezebben ment, de később a hatóságok már általában szemet hunytak fölötte. Az emberek pedig így módon bővítették a rendszer előnyeit, vagy ellensúlyozták annak hiányosságait.

Először is: sehol sem egyszerűbb és vonzóbb lopni, mint a kommunizmusban. Mivel a tulajdon mindenkié, vagyis nem tudni pontosan, kié, azok, akik gondját viselik, de az egyszerű beosztottak is, természetes módon töltöttek belőle. Az eredmény: a javak imponáló mértékű eltűnése. Így módon egy-két százalékkal emelkedett az életszínvonal, egyesek esetében ennél jóval többel.

Ennek működésével kapcsolatban azt hiszem, hasznos, ha saját tapasztalataimról számolok be. A Bukaresti Egyetem Történelem Karának adjunktusaként 1977 és 1989 között számos „fokozati bizottságban” vettem részt (lehetett összesen vagy 200). A két egyetemi oktatóból (az elnök professzor vagy docens) és az adott megye szaktanfelügyelőjéből álló bizottságok feladata az volt, hogy tanórákat hallgassanak meg és értékeljék a középiskolai oktatásban dolgozó tanár dolgozatát, hogy az megszerezhesse az I. fokozatot (ez a leg-

magasabb fokozat a tanügyi karrierben). A bizottságoknak természetesen az ország egész területére el kellett utazniuk, nekünk, bukarestieknek az ország déli része jutott. Az inspekció végén a jelölt csaknem minden esetben a legmagasabb minősítést kapta, a bizottság pedig jelentős mennyiségű ilyen-olyan terméket, általában élelmiszert. A kinevezett tanárok, a bizottságok elnökei már jól kidolgozott stratégiával rendelkeztek. Évente akár harminc, gondosan kiválasztott inspekciónak vettek részt, oly módon, hogy lefedjenek minden természeti és domborzati kategóriát, no de nem azért, hogy a haza szépségeit csodálják, hanem hogy minél változatosabb készletekkel biztosítsák be magukat. Különösen a nyolcvanas években, amikor az üzletek kezdtek kiürülni, a fokozatszerzési eljárásokba való kiküldetés csaknem életbevágóan fontossá vált. Milyen mennyiséggel kellene számolnunk, ha az ország összes iskoláját és egyetemét figyelembe vesszük? Feltételezem, ugyanígy, sőt talán jobban (vagy rosszabbul, nézőpont kérdése) álltak a dolgok akkor is, amikor a pártaktivisták, minisztériumi vagy más állami intézményi alkalmazottak indultak kiküldetésbe... Érdekes, hogy amennyire tudom, soha senkit nem tartóztattak le vagy akár fogtak perbe emiatt.

Idővel egy informális, párhuzamos gazdaság helyettesíti a hivatalos, a kommunista állam által nem is olyan alaposan ellenőrzött gazdaságot. A külföldről hozott, vagy ugyancsak onnan, „csomagból” kapott javak, illetve egy csomó, az államtól „lenyúlt” termék élteti ekkor a cserekereskedelem primitív elvén működő, vagy pénz helyett a legendás „egy kartus Kent

cigarettát” használó „szabad” piacot.⁴⁴ A „Ti úgy tesztek, mint-ha fizetnétek, mi úgy teszünk, mintha dolgoznánk” elv alapján az emberek nem törik magukat a munkahelyen, arra tartogatják energiáikat, hogy máshol, különféle módokon érvényesüljenek (mint a tanár, aki többet keres be nem vallott, és ilyenképpen meg nem adózott magánórák tartásából, mint amennyi a fizetése, vagy az állam által közepes szinten fizetett, de a páciensek által bőkezűen ellátott orvos). El tudjuk képzelni, mennyit gyűjthettek a szekusok és az állam más, privilegizált emberei: ez a „primitív tőkehalmozás” tette lehetővé, hogy az 1989 utáni nagy osztozkodásnál az első sorba állhassanak.

A kommunizmus másik, mindvégig hiányos területe az információ. Itt is könnyű volt átlépni a hivatalos kommunizmustól eltérő párhuzamos valóságba. A kíváncsi román polgár különösebb nehézségek nélkül informálódhatott külső forrásokból, hála elsősorban az olyan rádióadóknak, mint először a *Szabad Európa*, majd az *Amerika Hangja*, és más hasonlóké. Az ötvenes években ezeknek az adását még zavarták, alig lehetett hallani. Most „szabadon elérhetővé” váltak. És elvileg senki nem kockáztatta, hogy ilyesfajta elhajlások miatt ériék szankciók.

Mit lehet mondani a politikai viccekről? A műfaj minden kommunista országban virágzott, mint szükséges ideológiai

szelep. Nehéz megmondani, vajon Romániában intenzívebb volt-e a terjedésük vagy sem; társadalmi szerepük talán nagyobb volt, mint más országokban, amennyiben nem létezett valamelyest körvonalazott, alternatív beszéd; ennek szerepét a viccek vették át, az egyébként jellemző román módszer alapján, amikor az ember nevet a saját baján. Ezeket minden közegben, még a hatalomhoz közel álló körökben is hallani lehetett, ha az emberek találkoztak, először az új anekdotákat mesélték el. Egy, a kommunista országokban keringő viccekről szóló, jól dokumentált tanulmány szerzője⁴⁵ személyes válogatásában egy nyolcvanas évekből származó romániai viccnek nyújtja a pálmát (ez volt a kibírhatatlanul hideg pannelakások évtizede). „Kérdés: mi hidegebb, mint a hideg víz? Válasz: A meleg víz.” A viccek explicit módon Ceaușescut pecézik ki („A Jereváni Rádióban megkérdezi egy hallgató: bele lehet halni a gégerákba? Válaszunk: Igen, de neki nincs.”). Más vicceknek Elena Ceaușescu a céltáblája: „Mit varázsolt már megint a tudósnő?”, utalással Samanthára, a kedvelt televíziós sorozat szimpatikus hősnőjére.⁴⁶ A viccekben nyilvánuló ellenállás radikálisabb volt, és a lakosság nagyobb hányadát érintette, mint a kultúrán keresztüli ellenállás.

⁴⁵ Ben Lewis: *Hammer and Tickle. The History of Communism Told Through Communist Jokes* (Kalapács és csiklandozás. A kommunizmus története kommunista viccek tükrében), Phoenix, London, 2008.

⁴⁶ A *Bewitched* című amerikai vígjátéksorozatot Romániában *Ce vrăji a mai făcut nevasta mea?* (Mit varázsolt már megint a feleségem?) címen vetítették. Hősnője neve (Samantha) románul rimel a „savanta” szóra (tudós, nőnemen), ami Elena Ceaușescu gyakori gúnyneve volt a korabeli viccekben.

⁴⁴ A párhuzamos gazdaságról lásd Liviu Chelcea és Puiu Lăteza szociológiai tanulmányát: *România profundă în comunism. Dileme identitare, istorie locală și economie secundară la Sântana* (Románia mélyen a kommunizmusban. Identitásdilemmák, helytörténet és másodlagos gazdaság Szentannán), Nemira, București, 2000.

Mondhatni Ceaușescu idején ez volt a románság fő ellenállási formája. Mulatságos persze, de ugyanakkor nevetséges is...

A vallási kérdést is könnyedén megoldották a románok. Ha a rendszer ateista, váljék egészségére! Az emberek többsége, beleértve a rendszerhez közel állókat is, nem értette, miért kellene felhagynia az egyébként meglehetősen vázlatos, a legtöbbször számára csupán az alapvető életeseményekhez, keresztelőhöz, házasságkötéshez, temetéshez kapcsolódó vallási gyakorlattal... Még a pártaktivisták is alkalmazkodtak ilyen értelemben a hagyományos rituálékhoz, persze, amennyire lehetett, diszkréten. Maga Ceaușescu, a vitán felül álló ateista, sőt, templomromboló, templomi szertartással temette el szüleit.

Orwell felfigyel a totalitárius rendszerekre jellemző „kettős gondolkodás” szkizofrén jelenségére. Sőt, a „kettős gondolkodáson” túlmenően minden síkon „kettős létezésről” beszélhetünk. Az emberek kommunizmusban éltek, ugyanakkor sikeresen kiszabadultak a kommunizmus területén túlra. Gyakran nevettek a rendszeren, de nem álltak készen arra, hogy megszabaduljanak tőle. Teljes társadalmi zavar ez, ami elkerülhetetlen módon intellektuális zavarhoz is vezet.

Így nézett ki a kommunizmus a legjobb vagy legkevésbé rossz megvilágításban. Talán tetszhet is önöknek, főleg ha nem ragaszkodnak különösebben sem a szabadság ízéhez, sem a koherens, elfogadott és betartott szabályokhoz. Akárhogy is: ne féljenek és ne legyenek illúzióik: nem tér vissza többé!

Sztálinizmus vagy ceausizmus?

Általában úgy tartják, hogy a Szovjetunióval és szatellit-országaival ellentétben Romániában nem ment végbe a desztalinizáció folyamata. Egyébként éppen azért választotta Gheorghiu-Dej a függetlenedés és a nemzeti ideológia hangsúlyozását, hogy elkerülje a hasonló olvadás tüneteit: szabadság helyett nacionalizmust kínált. Vladimir Tismăneanutól származik a jó kifejezés erre a mozdulatlan, *stalinism for all seasons* jelenségre: a román változatban ez „örök-sztálinizmus”.⁴⁷ Azt azért ne gondoljuk, hogy azok, akik kikerültek a sztálinizmus hatóköréből, jóval tovább jutottak volna: az ideológiai nyitást mindenütt megállították (Hruscsov bukása 1964-ben, a prágai tavasz leverése néhány év múlva, a lengyelországi ostromállapot...). A rendszer hol merevebben, hol megértőbben, de továbbra is totalitárista rendszer maradt. Ugyanakkor a kitartóan sztálinista Romániában sem maradtak teljesen „befagyva” a dolgok. Egyébként, ami a kommunizmust, a valódi kommunizmust, nem pedig az utópisztikus fantazmagóriákat illeti, a választás szigorúan Sztálin és Lenin közt történik, a sztálinista és a leninista modell

⁴⁷ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, i. m.

között. Sztálin az egyetlen személy kezében összpontosuló hatalmat és ennek megfelelően a személyiségkultuszt jelenti. Lenin a kollegiális vezetést, más szóval néhány ember együttes vezetését. Egy vagy néhány: ennél tovább nem jutott a kommunista „demokrácia”. A „demokratikus centralizmus” öntudatosan emlegetett elve két, egymáshoz sehogy sem találó terminust köt össze: minél hangsúlyozottabb a centralizmus – és a kommunizmusban ez eléri a maximális szintet –, annál inkább megszűnik vagy formálissá válik a participatív demokrácia. A néhány valóban jobb, mint az egyetlenegy. Ez azonban mégiscsak nevetséges alternatíva.

Gheorghiu-Dej meglehetősen visszafogott személyiségkultuszt alkalmazott, megőrizve valamiket a kollegiális vezetés stílusából. Az utolsó évek irányváltásaiban elsősorban Ion Gheorghe Maurerre, a miniszterelnökre támaszkodott. Ceaușescu úgy vette át az irányítást, ahogy azt elődje hagyta, majd úgy manipulálta a közelmúlt történetét, hogy az emberek azt hihessék, minden vele kezdődött, 1965-ben. Valójában mind a „függetlenség”, mind pedig a külpolitikai nyitás és a nemzeti vonal visszavezetése Gheorghiu-Dej uralmának végét fémjelezte. Ceaușescu csak átvette az örökséget, akkor még nem lehetett tudni, mihez kezd majd vele.

Ceaușescu sztálinista? Ha akarjuk, akár ezt is mondhatjuk. De miért is ne beszélhetnénk inkább ceausizmusról, ha már Sztálin esetében a sztálinizmus szót használjuk? Az egyszemélyes vezetés és a személyi kultusz Sztálinhoz közelebbi. Habár az „egy személy” nem a megfelelő kifejezés. Egyedül volt Sztálin, valóban rettenetesen egyedül. Ceaușescu a

családjával együtt kormányoz, és ezzel bevezet egy, az európai kommunista rendszerek történetében ismeretlen, de az ázsiai, az észak-koreai változathoz közel álló jelenséget: a diktatórikus kommunizmust. Amelyet, tekintve, hogy kevésbé nőgyűlölő, mint a hatalmat szigorúan apáról fiúra átörökítő észak-koreaiak, először tulajdon felesége, Elena Ceaușescu javára alkalmaz, aki fokozatosan egyre több hatalomhoz jut.

Sztálin uralmának jellemző módszere a terror volt. Túlzás volna azt állítani, hogy a Ceaușescu-korszakban a románság ugyancsak terror alatt szenvedett. Az ötvenes évek konkrét elnyomásához képest érezhető volt az enyhülés. Kisebb volt tehát az elnyomás, de sokkal alaposabb a megfigyelés. Informátorok serege által segített szekusok serege ellenőrzött gyakorlatilag minden mozgólát, legalábbis azt az érzést keltették, hogy semmi nincs, amit nem tartanának ellenőrzésük alatt.⁴⁸ Drasztikus intézkedésekhez azonban csak a súlyosnak ítélt, a rendszert érintőnek tartott esetekben folyamodtak. Szélsőséges esetben megtörténhetett az, ami 1989 decemberében meg is történt: hogy irgalmatlanul az emberek közé lőttek.

Gheorghiu-Dej halála után eredetileg megosztottak a fő vezetői funkciókon. Ceaușescu lett a pártfőtitkár, Chivu Stoicát, Gheorghiu-Dej bizalmasát a vasutasok közül választották az Államtanács elnökévé (a köztársasági elnök megfelelője), Ion Gheorghe Maurer pedig tovább vezette a kor-

⁴⁸ A Szekuritátának a magánszférába való behatolásáról lásd Gabriel Liiceanu, *Dragul meu turnător* (Kedves besúgó) című könyvét. Humanitas, București, 2013.

mányt. Döntés született arról, hogy senki ne foglaljon el egy időben állami és pártfunkciót. Ez a tilalom mindössze két évig tartott, amikor 1967-ben Ceaușescu eltávolította Chivu Stoicát, és magához ragadta az Államtanács elnöki funkcióját is. Majd lépésről lépésre primus inter paresből egyeduralkodó lett, és minden kulcspozíciót az ő emberei töltöttek be. Maurer 1974-ig tartott ki, amikor ő is visszavonult a Minisztertanács elnöki funkciójából, és helyét Manea Mănescu, Ceaușescu parancsainak végrehajtója vette át. Ugyancsak 1974-ben Ceaușescu elhagyta a kevésbé hangzatos „Államtanács elnöke” címet, és a Román Szocialista Köztársaság elnökének kiáltotta ki magát (az ország 1965-ben népköztársaságból szocialista köztársasággá lett). Ez alkalommal jogarral a kezében jelent meg, ami számos tréfára adott okot, különösen Salvador Dalí gratuláló távirata után, aki szurrealista művészként értékelte a jelenetet. Ugyancsak akkor válik láthatóvá, majd rövidesen nyomasztóan láthatóvá Elena Ceaușescu is. Ennek a félanalfabéta nőnek (és ez nem sértés, hanem valós intellektuális képességeinek jelzése) az volt a rögeszméje, hogy őt nagy tudósként ismerje nemcsak az ország, de az egész világ. Nem tudni, hogyan (azaz pontosan tudni, hogyan) megszerezte a kémia tudományok doktora fokozatot, 1970-ben pedig a Központi Kémiai Intézet igazgatója lett. 1974-ben (jó év volt ez a Ceaușescu-család számára) tagjává választja a Román Tudományos Akadémia. Számos, úgy tűnik, sikeres munka jelent meg az ő neve alatt (a saját nevéen kívül egyebet biztos nem is írt hozzájuk). Neve mindig az alábbi szókapcsolatban jelent meg: „akadémikus, doktor,

mérnök, Elena Ceaușescu”, amihez pontosításként hozzátették: „világhírű tudós”, majd, nem tudni, milyen okból kifolyólag ezt „széles körű nemzetközi elismerésnek örvendő” tudósra változtatták. Egy 1982-ben megjelent, *A természet és technikatudományok román személyiségei* címet viselő lexikonban minden más román tudós elé helyezik, hat oldalt szánnak a rendkívüli vegyészre, míg a tudomány elsőrangú képviselői maximum két és fél oldalt kapnak. Ugyanilyen gyorsan haladt előre a politikai ranglétrán is: 1973-ban a Román Kommunista Párt Politikai Végrehajtó Bizottságának tagja, 1980-ban miniszterelnök-helyettes, a Tudomány és Technika Nemzeti Tanácsának elnöke, és így tovább. Ő lett az országban a második ember (az első azért mégiscsak a férje maradt). Még a hivatalos kifejezések szintjén is két hatalmas erőközpontról beszéltek: 1-es és 2-es kabinetról. A többi politikus, akik voltaképpen egyszerű pártaktivisták voltak, láthatatlanná váltak, többnyire a nevüket sem említették. A végén már a párt is mellékesként jelent meg kettejükhez képest, a valaha Gheorghiu-Dej vasutasai által dominált párt-történet Ceaușescu életrajzával lett összetéveszthető, aki ugyebár már kamaszkora óta a forradalmi harcok élén állt.

Románia kommunista hierarchiájának harmadik helyét Nicu Ceaușescunak, a fiuknak szánták. A kommunizmus bukása azonban megállította felemelkedését (csupán a Politikai Végrehajtó Bizottság helyettes tagja rangig jutott el). Senki nem kérdőjelezte meg nem hivatalos trónörökös rangját. Az utolsó években különféle alkalmakon egyre többször jelent meg az ország két vezetője mellett. Mivel „életrevaló fiúnak”

tartották, sok román bízott abban, hogy ő egy könnyedebb kommunizmus képviselője lesz majd. Elég siralmas, hogy ez tűnt a legjobb megoldásnak!

És ne feledkezzünk meg a diktátor egyik testvéréről, Ilie Ceaușescuról sem! Ő is sokoldalú kompetenciákkal rendelkezett, amint az illik is egy ilyen családban és a „sokoldalúan fejlett szocialista társadalom” országában. Először tábornok lett, majd honvédelmi miniszterhelyettes, a hadsereg politikai ellenőrzéséért felelt, de közben történész is volt, aki ebben a minőségében arra áhítozott, hogy néhány kevésbé skrupulózus szakember segítségével megadja a múlt új, Ceaușescu-márkanévet viselő változatának alaphangját.

Ceaușescu és Sztálin közt éppen ortodox-kommunista szempontból van különbség. Sztálin a hatalom pártban való maximális koncentrálásának eredménye. Akárcsak Ceaușescu. De ez utóbbi esetben mit keres ott a család? Ez már nem illeszkedett a kommunista szabályok és gyakorlat körébe. Oдавinni a feleséged a politikai ügyek élére, és fiadnak hagyni az országot örökségül? Megtörténhetett volna ez Románián kívül bármilyen más (európai) országban? Valószínűleg nem, az pedig bizonyos, hogy ilyen nem is történt. Ismét felszínre tört a román társadalmi struktúrák és mentalitások „primitív” volta. Ceaușescu nem volt csupán szerencsétlen véletlen. A románok azért kapták őt, mert őt érdemelték (persze nem mindannyian és nem feltétlenül külön-külön mindenki, hanem a globális szervezatként felfogott román társadalom). Felemelkedése aggasztó szimptóma, amellyel a románságnak nem árt tisztában lennie azért, nehogy még egyszer ilyen helyzetben

találja magát. Románia igen kis mértékben volt intézményekre és szabályokra alapozó társadalom, és most sem az. Ezek hiányossága olyan strukturális űrt hagy, amelyben mindenféle elhajlás megjelenhet. Szükséges kötelékek és megfelelő kultúra nélkül a társadalom nem reagál megfelelő módon és megfelelő időben, csupán alkalmanként robban. Így történhetett meg az, hogy miután a Kommunista Párt eltulajdonította az országot, a pártot egy ember és a családja vágta zsebre.

Az emancipált és elnyomott nő

Léven egyenlősítő filozófia, a kommunizmus nem feledkezhetett meg a nők (teljes) emancipálásáról sem, ami egyébként már kezdetektől része volt ennek az ideológiának. A társadalom és a polgári családmódel által diszkriminált és elnyomott nő az új társadalomban teljes mértékben egyenlővé válik a férfival.

Végül nem így lett. Először is a nők „felszabadítása” minden más szabadság drasztikus korlátozása idején történt, mondhatni ahelyett, hogy ugyanolyan szabadok váltak volna, mint a férfiak, a nők is éppen olyan kevésbé szabadok lettek, mint ők. (Az ötvenes években a női börtönöket sem kellett bezárni.) Ugyanakkor a patriarchális élet nemzedékről nemzedékre örökített szabályait sem temették el a kommunizmus feltűnésekor, azok továbbra is a román társadalom női felének vállait nyomták.

A férfiakkal összehasonlítva a nők persze hátránnyal indultak, ami az oktatást és az aktív életbe való beilleszkedést illeti. Nem szabad azonban azt képzelni, hogy nulláról indultak. 1930-ban a férfiak 69,2%-a írástudó, míg a nőknek csupán 45,5%-a. Városi környezetben kisebb a különbség: a férfiak 84,5%-a, a nők 70,3%-a írástudó. A falvakon hang-

súlyos a különbség: 64,9% írástudó férfi és csak 38,7% nő. A középiskolákba és gimnáziumokba azonban csaknem egyenlő számban kerülnek lányok és fiúk, a középfokú oktatásban részt vevő férfiak száma 367 727, míg a nőké 337 381. A különbség az egyetemi oktatás terén nő meg ismét: csupán 26 179 felsőfokú oktatást kijárt nő, szemben a 106 828 férfival.⁴⁹ A nők valamivel kevesebb mint negyedét teszik ki az ország aktív lakosságának: 1 323 351 nő, szemben a 4 492 793 férfival.⁵⁰ Többségük a mezőgazdaságban dolgozott: 772 531 (az itt dolgozó férfiak száma 2 872 804), de sok más területen is találunk női munkaerőt: munkásnőket, tisztviselőket, ápolónőket, tanárnőket. Értelmiségi körben a tanárnők voltak legtöbben, de szigorúan csak a középfokú oktatásig (egyetemen nagyon kevesen tanítottak), főleg leánygimnáziumokban: 42 968 nő szemben 44 243 férfival. Az egyetlen, túlnyomórészt nőket foglalkoztató iparág a textilipar: 13 846 nő szemben 11 218 férfival. A leányiskolák kivételével nőket nemigen találunk intézmények élén.

Mindezen szempontok szerint vitathatatlanok a kommunista korszak eredményei.⁵¹ Különösen az oktatás területén, ahol csaknem teljes egyenlőség valósult meg; az oktatás

⁴⁹ „Románia lakossága”, in: *Enciclopedia României* (Románia Enciklopédiája), idézett kiadás, I. kötet, 143–146.

⁵⁰ *Népszámlálás...*, idézett kiadás, VII. kötet, X–XVII.

⁵¹ A további adatok Luciana M. Jinga: *Gen și reprezentare în România comunistă, 1944–1989. Femeile în cadrul Partidului Comunist Român* (Nem és reprezentáció a kommunista Romániában 1944–1989. Nők a Román Kommunista Pártban), Polirom, Iași, 2015 című munkájából származnak.

minden szintjén a lányok csaknem ugyanolyan mértékben vesznek részt, mint a fiúk: 1989-ben a gimnazisták 49,8%-a, az egyetemi hallgatók 48,1%-a lány. A munkaerőpiacon részleges volt az egyenlősítés, de mindenképpen hangsúlyosan növekvő százalékszámokkal: a korszak végére a nők kb. 40%-át teszik ki az aktív lakosságnak, még a kizárólag férfiaknak szánt területeken is jelen vannak. Az ötvenes években a „traktorista nő” nemcsak a munkában való egyenlőség szimbóluma, hanem valóság, hála annak a 435 nőnek, akik (1956-ban) ebben a szokatlan munkakörben dolgoznak. A mérnöki munka (a legmagasabb szakmai tisztség!) ugyancsak sok fiatal nőt vonzott. Csupán néhány munkakör maradt, nem mindig világos okokból, elzárva a nők elől, a kizárólagos férfimunka utolsó bástyaiként. Ha van „traktorista nő”, akkor miért hiányzik a „tengerésznő”? Az első két bírónőt 1945-ben nevezik ki, egy évtizeddel később már 500-an vannak, az igazságszolgáltatás területe 35%-ban nőiesedik. Az orvosok közt túlsúlyba kerülnek a nők, ahogy az oktatásban is (kivéve a felsőoktatást, ahol több a férfi, és általában ők foglalják el a kinevezett professzori állásokat).

A kép, amint látható, árnyalt. A nők azonos felkészültséggel rendelkeznek, mint a férfiak, mégis kevesebben találhatók meg a „munka mezején”, az aránytalanság pedig egyre nő, ha a vezetői funkciókat is vizsgálni kezdjük. 1977-ben a vezető politikai funkciók 11%-át, a gazdasági funkciók 13,8%-át töltik be nők. A lista élén a termelőszövetkezetek vezetése áll (27,6%), illetve az oktatási, kulturális és egészségügyi intézményeké (38,4%).

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a női emancipáció már a kommunizmus előtt kezdetét vette, és az emancipációs törekvések a két világháború közti korszak vége felé erősödtek fel. 1989-ben a nők „egyenlősítése” és előléptetése semmivel sem nézett ki jobban Romániában, mint az európai országokban általában, lett légyenek azok kommunista vagy kapitalista berendezkedésűek. Nyilván a kommunizmus tette mindezt, ki más tehetne volna? Azonban nem volt szükség kommunizmusra ahhoz, hogy idejussunk. Ebbe az irányba haladt a modern civilizáció, amely egyiket is, másikat is sodorta magával.

Döntéshozói szinten Románia továbbra is férfiak országa maradt. Az első női miniszter az 1946-ban az Egészségügyi Minisztérium élére kinevezett Florica Bagdasar. Ana Pauker, aki akkor már a pártvezetés élén volt, 1947-ben lett külügyminiszter 1952-ig, amikor minden funkcióból kizárták. De hát Ana Pauker nem kimondottan nő... ő egyszerűen Ana Pauker. Ezután csökken a női jelenlét a pártvezetésben és a kormányban, míg csaknem el is tűnnek a nők. 1973-ban következik be változás, amikor Elena Ceaușescu bekerül a Politikai Végrehajtó Bizottságba, maga után vonszolva Lina Ciobanut, hogy ne legyen gyanúsán egyedül (aki utóbb könyvüipari miniszter is lesz). A következő években gyarapodik a nők jelenléte mind a párt Központi Bizottságában, mind a különböző kormányokban (de persze továbbra is kisebbségben maradnak). Nehéz megmondani, hogy valódi előléptetési folyamattal van-e dolgunk, vagy csupán Elena Ceaușescu felemelkedését álcázó alibivel, akit kiemelkedő nőként kel-

lett láttatni sok más kiváló nő között, és nem egy kiemelkedő férfi feleségként.

Természetes, hogy az a nő, aki teljes mértékben egyenlő a férfival, rendelkezhet saját teste fölött. Nem maradhatott puszta gyerekszülő gép, mint a hagyományos társadalmakban. Az 1955-ös szovjet példa nyomán 1957-ben Romániában (ahogy a rendszer többi államában is) liberalizálták az abortuszt. Ettől kezdve nemcsak hogy kérésre, minden korlátozás nélkül elvégezhetővé vált a terhességmegszakítás, de ráadásul elképzelhetetlenül olcsó is volt (30 lej, az akkoriban 1000 lej körüli átlagfizetéshez mérten). Így aztán Romániában ez lett a legfőbb születésszabályozási módszer. Ilyen körülmények között villámcsapásként érkezett az 1966 őszi rendelet, amely csaknem teljesen megtiltotta a terhességmegszakítást (kivételt csupán a 40 év feletti nők jelentettek, és azok, akiknek már volt négy gyerekük). Újabb illusztrálása ez annak, hogyan billent át a kommunista rendszer egyik szélsőségből a másikba anélkül, hogy az emberekkel törődött volna. Nem a nők ismételt abortuszok által veszélyeztetett egészsége aggasztotta a döntéshozókat, hanem a lakosság szám növelésének „szükségessége” ahhoz, hogy kiszolgálja a gazdaság növekvő igényeit, és létrehozza a minél nagyobb és erősebb Romániát. Ahelyett, hogy családtámogató intézkedésekkel stimulálták volna a születésszámot, az embereket a Büntető Törvénykönyvvel fenyegették. Mindezt minden felkészítés nélkül, és ami a lakosság többségét illeti, a leelemibb fogamzásgátlási kultúra hiányában. Még a kommunista államok közül is Románia volt az

egyetlen, amelyik így járt el.⁵² A meglepetés hatására rövid távon látványos volt az eredmény: addigi helyéről, az európai rangsor végéről, ahol az 1,9-es termékenységi rátával (átlagos szülések száma egy nőnél) Románia 1966-ban állt (aminél már csak Magyarország állt valamivel rosszabbul), a következő évben Romániában 3,66-ra ugrik a termékenységi mutató, ami valóban irigylésre méltó eredmény. Csakhogy az ilyen intézkedéseknek soha nincs hosszú távú eredménye. Az emberek alkalmazkodtak és megoldásokat találtak arra, hogy kijátsszák az elnyomó törvénykezést, elsősorban a számtalan illegális terhességmegszakítással. Ennek következtében a demográfiai mutató ismét zuhanni kezdett: az 1967-beli 3,66-os termékenységi mutatóról 1973-ban 2,44-re. Új szigorítások és megtorló intézkedések stimulálták ugyan még a növekedést, de összehasonlíthatatlanul kisebb mértékben, mint 1966–67-ben. 1983-ban ismét 2,06-os szintre csökkent, majd újabb kiegészítő intézkedéseknek köszönhetően a rendszer utolsó éveiben ismét enyhe növekedésnek indult. A végeredmény végső soron közepesnek mondható, ráadásul a demográfiai ritmus zavaró váltakozásaival jött létre. A legnagyobb szenvedés pedig a nőknek jutott: több ezren pusztultak bele improvizált terhességmegszakításokba, sokukat élet-halál közt lebegve hallgattak ki... És mindezek felett a

⁵² Erről a témáról lásd Gail Kligman, *Politica duplicității: controlul reproducției în România lui Ceaușescu* (A kétszínűség politikája: a reprodukció kontrollja Ceaușescu Romániájában), Humanitas, București, 1998 és Corina Doboș (szerk.), Luciana M. Jinga, Florin S. Soare: *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu. O perspectivă comparată* (A Ceaușescu-rendszer pronatalista politikája. Összehasonlító perspektíva), Polirom, Iași, 2010.

rettenetes megaláztatás... Éveken át zajlott a vad harc románok milliói és a kommunista rendszer között. Azt lehetne mondani, ez volt a legszélesebb körű ellenállási mozgalom a kommunista korszakban: ezúttal az emberek a magánszférájukat, utolsó menedéküket óvták... Az 1989-ben Ceaușescut elsőprő gyűlölet jó része kegyetlen és ostoba születéspolitikájának következménye volt.

A kommunizmus által felszabadított, a férfival egyenrangúvá kikiáltott nő vállvetve dolgozhatott a férfival együtt. Továbbra is kötötte azonban a hagyományos román kultúra, a családon belüli, a „tűzhely melletti” munka terhe továbbra is az ő vállát nyomta. Mindenek tetejében a Ceaușescu-rendszer még a futószalagon történő gyerekgyártás „hazafias” küldetését is rákényszerítette. Az emancipációs projekt háromszoros kizsákmányoló rendszerré változott.⁵³

⁵³ A nők „háromszoros kizsákmányolását” Claudia Florentina Dobre írja le *Introducere la Prezentul comunismului: memorie culturală și abordări istoriografice* (A kommunizmus jelene: kulturális emlékezet és történetírói megközelítések, Bevezető), szerk. Claudia-Florentina Dobre és Valeriu Antonovici, Ratio et Revelatio, Oradea, 2016, 18.

A prágai tavasztól a román ősziig

Sokan abban reménykedtek, hogy a hatvanas évek közepén elért relatív szabadságok köre fokozatosan bővül, amíg hasonlítani nem kezd az autentikus szabadságra. A jelenség azonban fordítva ment végbe: negyed évszázadon keresztül a románok egyre veszítettek abból, amit alighogy elértek.

Mikor változott meg az irány? A Ceaușescu-korszak első éveiben úgy tűnt, hogy jó irányba, intellektuális és társadalmi lazulás felé haladnak a dolgok. A kommunizmuskutatók általában 1971-nél húzzák meg a határvonalat, a „júliusi tézisek” és a „kis kulturális forradalom” événél. Mások ráhagynak pár évet 1974-ig, amikor már teljes erejében nyilvánul meg Ceaușescu autoriter vezetési stílusa és személyiségkultusza. Tulajdonképpen a „szabadságok” megkopása folyamatos volt, ezért a szakaszokra bontás némiképp mesterkéltnek tűnik. A „bekeményítés” első explicit jelei még 1974 előtt, sőt az 1971-es júliusi „tézisek” előtt érzékelhetőek voltak. Még 1968-ban kezdődtek, és ezek jelentik a romániai kommunista rendszer választát a prágai tavasz által ébresztett reményekre.

1968-ban Ceaușescu a nemzeti függetlenség bajnokának nevezte ki magát, vehemensen elítélve a Szovjetunió (és a Varsoói Szerződés más államainak) beavatkozását azért, hogy vé-

get vessen annak a demokratizálódási folyamatnak, amely úgy tűnt, már magát a kommunista rendszert fenyegeti. Valójában Ceaușescu egyáltalán nem a prágai tavasz terminusaiban gondolkozott, ebből a szempontból biztosan közelebb állt Brezsnyevhez, mint Dubčekhez. Az ő haragját szigorúan a belügyekbe való beavatkozás és egy állam szuveranitásának a „nemzeti szolidaritás” nevében történő megsértése váltotta ki: attól tartott, hogy a függetlenségi politikát hirdető, a „helyes” útról ugyancsak letért Románia lehet a következő áldozat. Így aztán a prágai tavasszal való látszólagos szolidaritás a reményekkel ellentétben nem több szabadsághoz vezetett, hanem épp ellenkezőleg, a liberalizálódási folyamat megtorpanásához, a csehszlovák forgatókönyv elkerülése végett.

Egyébként azt, hogy milyen behatárolt volt ez a liberalizáció, és milyen kevésbé változtatott a kommunista hatalom autoriter reflexein, a szerencsétlen abortusztörvény is jelezte, amely épp az enyhülés kellős közepén, 1966 vége felé sújtotta a románságot. A párt és a Szekuritáté egyetlen pillanatra sem enyhítette az ellenőrzést, az enyhülés engedmény volt, amelyet bármikor visszavonhattak.

Alig két hónappal a lázadó Csehszlovákia elleni agressziót elítélő fulmináns szónoklat után, az egyetemi év megnyitóján Ceaușescu kifejezetten fenyegetően szólt a diáksághoz, figyelmeztetve, hogy senkinek nincs joga szembefordulni a rendszerrel: „Vajon gondolhatja-e még valaki, hogy Romániában akadnak olyan társadalmi erők, amelyek képesek veszélyeztetni szocialista berendezkedésünket? Nem hiszem. Kétségtelen, elvtársak, hogy egyetlen munkás, paraszt, az autó- és

traktorállomások vagy állami intézmények egyetlen dolgozója, a kutatóintézetek, iskoláink, oktatási intézményeink egyetlen értelmiséjje sem engedné, hogy valaki megkérdőjelezze a romániai szocializmus erejét és tartósságát. Bolondok persze még akadnak, mindig is lesznek. De a bolondok számára szocialista társadalmunk rendelkezik megfelelő eszközökkel, a kényszerzubbonyt is beleértve.”⁵⁴ Másként gondolkodni, mint ahogy a párt tanított, tehát se többet, se kevesebbet nem jelentett, mint hogy elment az eszed.

Nem csoda, hogy a bukaresti diákok karácsonyi kolindálása 1968-ban – ez a Prágában történetekhez képest csaknem jelentéktelen esemény – a szabadságra való biztatástól és néhány apróbb incidenstől megdőbbenő hatóságok aránytalan reakcióját váltotta ki. Letartóztatásokhoz folyamodtak, „megdolgozás” végett összehívták a diákokat, változások történtek a diáklapok szerkesztőségeiben... Ion Iliescu, a majdani nagy reformer, akkor a Kommunista Ifjak Szövetségének főtitkára és ifjúsági miniszter, ahogy illik, „anarchista, huligán megnyilvánulásnak” bélyegezte és a fiatalok ideológiai nevelésének mulasztásait kárhoztatta. „A kolindák szervezése a diákok ideológiai nevelésének hiányos megértésére utal. Éltessük a néphagyományokat, de miért épp karácsony este? Még ha mondhatni laikus értelmet is adtunk neki, diákok jókívánságai formájában, ez mégiscsak a vallási ünnepekhez kapcsolódó megnyilvánulása egyeseknek, értel-

⁵⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste* (Románia a szocialista építkezés tökéletesítésének útján), III., 542.

miségeknek, adott elvárással, neveltetéssel, képzettséggel rendelkező embereknek. Mi eltávolítani igyekszünk egyes reményszenciákat az emberek megnyilvánulásaiból, a diákok pedig éppen ezeket képviselik.”⁵⁵

A fiatalság megfelelő neveltetéséért való aggodalom utcai kampányokban is megnyilvánult, zaklatták azokat, akik kicsit „másnak” néztek ki: a szakállas vagy hosszú hajú fiúkat, a túl rövid... vagy túl hosszú szoknyát viselő lányokat. (Az 1990-es bányászjárás felújította ezt a meglehetősen hiányos módszert arra, hogy azonosítsák és megfélemlítsék mindazokat, akik „másként” néznek ki, ebből következően más-ként is gondolkodnak.) Később, a nyolcvanas években még a bajusz is gyanússá, legalábbis kellemetlenné vált. Emlékszem, akkortájt behívtak egyszer a televízióhoz, hogy szóljak néhány szót a Nemzetközi Történész Bizottságról. „Van bajusza?” – kérdezte az, aki felhívott telefonon. Nincs, feleltem. „Nagyon jó, mert ha lett volna, le kellett volna borotváltatnia, a tévében nem jelenhet meg bajszosan.” Természetesen szakállasan sem, de senki nem képzelte, hogy olyan „deviáns” lennék, hogy ilyen szörnyűségre vetemedem. Az egyik kar dékánja éppen akkoriban vált meg szakállától, hogy megmaradhasson az állásában.

A rendszert rögeszmésen foglalkoztatták az 1964-et követő időszak „félliberalizált” külföldi utazásai is. Nem kedvelték a nyugati világgal való kapcsolatot, különösen a gyakori külföldön maradási, ami azon túlmenően, hogy szakemberek (akár

fontos tisztséget betöltő személyek) elvesztésével járt, a rendszer imázsát árnyékolta be. Egy 1969-es, „szigorúan titkosnak” minősített dokumentum a „kintmaradások” állandóan növekvő tendenciájáról számol be: 1967-ben a 43 676 kapitalista országba utazó személy közül 186, vagyis 0,4 százalék nem tért vissza az országba. 1968-ban 65 067-ből a „kintmaradók” száma 644-re, vagyis 0,9%-ra nő, 1969 első negyedévében pedig 8657-ből már 239 ember, tehát 2,5% kint maradt. (1969-ben végül 1393 ember nem tért vissza az országba, vagyis az előző évi számnak több mint kétszerese.)⁵⁶ Elkerülhetetlenné válik az utazási vízumok megadásának felülvizsgálása. Ceaușescu ebben a kérdésben világosan rendelkezik: „A külföldi, nyugati utazások érezhető csökkentésének harcosa vagyok, legyen szó akár aktivistákról is.” Azokat, akik végül engedélyt kaptak a távozásra, alaposabban meg kellett ismerni (hogy milyen emberek is ők), és megfelelően „megdolgozni”, megértetni velük – magyarázta ugyancsak Ceaușescu –, hogy „az a magas fejlettségi fok, amelyet ezek az országok értek, a gyarmatok régóta tartó kizsákmányolásának eredménye... Igaz, hogy ott nagyobb a fizetés, de azért, mert évtizedeken át kirabolták a gyarmataikat, sőt Romániát is kirabolták”.⁵⁷ Ez aztán valóban olyan érv, amely megakadályozza a kivándorlást! 1970 februárjában nekifogtak az „útlevelek kibocsátási eljárását szabályozó előírások megjavításának”,⁵⁸ ami azt jelentette, hogy „az útlevelekkel való foglalkozást az Állambiztonsági Tanács veze-

⁵⁶ Uo. 523, 551.

⁵⁷ Uo. 539.

⁵⁸ Uo. 582–584.

⁵⁵ Ceaușescu-dokumentumok, 439.

ti és irányítja”. „Minden útlevelet, amely minisztériumokban, központi szervezetekben, üzemekben, intézményekben vagy a tulajdonosoknál van, átveszi és központosított formában megőrzi az Állambiztonsági Tanács... A jelenlegi, hosszú távú vagy meghatározatlan időre szóló vízumok rendszere megszűnik, az országból való kilépést biztosító vízumot ezentúl minden távozásnál külön kell igényelni... Az Állambiztonsági Tanács lépéseket tesz annak érdekében, hogy mélyrehatóan megvizsgálják az útlevelet, illetve távozási vízumot igénylő állampolgárokat... A külföldön maradó román állampolgárokat bíróság elé állítják, és az érvényes törvények alapján elítélik.” Színtiszta „javulás”! Innen kezdve a kommunizmus végéig évről évre nehezebb lett kijutni Romániából.

Ugyancsak ekkortájt a párt vezetősége úgy határozott, hogy „tiltsák be a román állampolgárok minden kapcsolatát a *Szabad Európa* rádióadóval. Ezeket tekintsék a román állammal szembeni ellenséges megnyilvánulásnak”, és a Minisztertanácstól azt kérték, „dolgozzon ki egy határozatot, amely szerint az állampolgárok az ország határain kívül csak a kompetens román szervek engedélyével adhatnak interjút”.⁵⁹

Az ideológiai harc a kommunista rendszer legérzékenyebb pontját érintette. A társadalom intellektuális és morális egységesítése azonban sokkal nehezebben elérhető célnak bizonyult, mint a gazdaság és az életkörülmények egységesítése. A fiatalokat, főleg az értelmiségieket azonban nehéz volt megzabolázni. Nagy volt a háborgás a pártvezetés

⁵⁹ Uo. 558.

csúcán, amikor engedély nélkül megjelentek olyan klubok, ahol középiskolások, egyetemi hallgatók, néha munkás környezetből érkező fiatalok is összegyűltek és nyugati zenét hallgattak. Szerencse, hogy a hatóságok idejében közbeléptek. Másként ezek „politikai tartalmú megnyilvánulásokká vagy erkölcsi zülléssé fajulhattak volna”.⁶⁰ Néhány javasolt intézkedés: „azokat a tanerőket, akik ilyesfajta klubokat szerveztek, ki kell zárni a pártból és eltávolítani az oktatásból... A részt vevő diákok és egyetemi hallgatók részesüljenek megrovásban az ifjúsági szervezetekben, ifjúsági szövetségekben vagy a pártszervezetekben, amelyekhez tartoznak, és részesüljenek szankciókban szervezeti és iskolai vonalon, anélkül azonban, hogy eltiltanák őket az órák hallgatásától. Abban az esetben, ha ezek közül egyesek nem megfelelő politikai funkciót töltenek be, a szankciók drasztikusabbak legyenek”. Mindent az „erkölcsi züllés” megakadályozásáért!

A párt ért ahhoz, hogy rendet tegyen a kulturális és művészeti életben. Lucian Pintilie 1969-es filmje, *A helyszíni szemle* érzelmi hullámozást váltott ki, a rendőrség brutális viselkedését kidomborító anekdotát könnyű volt úgy érteni, mint a teljes rendszer kritikáját. 1970. február 10-én, a párt Központi Bizottságának titkársága, Ceaușescuval az élen, véget nem érő vitába kezd az adott film kapcsán, ami azt bizonyítja, hogy ezt a csapást valóban megérezték. Íme Ion Iliescu, a párt „liberális” irányzatának állítólagos képviselője, aki azt kéri: „kezdettől végig legyen alapos ellenőrzés, a film koncepciójának megszű-

⁶⁰ Uo. 590–591.

letésével és a rendező politikai koncepciójával kezdődően, és csak olyan filmeket készítsenek, amelyek mind politikai, mind pedig ideológiai szempontból garantáltan megfelelnek”. És még azt is mondja Iliescu, akit felháborított, hogy a moziterembe beülők azt képzelik, jobban értenek a filmhez, mint a pártaktivisták: „Én beszéltem Pintiliével, *A helyszíni szemle* rendezőjével. Ezekből az alakokból hiányzik minden fogadókészség a kritikai megjegyzések felé, ezek beképzelt figurák, fütyülnek minden kritikára, lenézik a politikai aktivisták azon képességét, hogy véleményt mondjanak a filmművészeti tevékenységről”.⁶¹ Végül Ceaușescu úgy döntött, hogy a filmet mégis játsszák, „amíg vannak nézők”, de „közben hozzunk olyan intézkedéseket, hogy ezentúl csak megfelelő filmek készüljenek. Támadjunk komoly kérdéseket is, társadalmunk, szervezetünk negatív jelenségeit. Ne féljünk kritikával illetni ezeket, de valódi támadás legyen, s ne ostobaságok, a fiatalság hülyítése, amely nem felel meg a valóságnak”.

A rendszer elégedetlenségére Lucian Pintilie folytatta az „ostobaságokat” és a „hülyítést”, és 1972-ben színre vitte Gogolnak *A revizor* című darabját. Ezúttal az első néhány előadás után levették műsorról, egyes jelenetek túlságosan is hasonlítottak arra, amihez nem illett volna hasonlítaniuk!

Az (érzékenyebb területeken történő) tudományos kutatást is fegyelmezési folyamatnak vetették alá, amikor 1970-ben létrehozták a Társadalom- és Politikatudományi Akadémiát. A Román Tudományos Akadémia idetartozó intézmé-

⁶¹ Uo. 559–571.

neyi (történelem, filozófia, szociológia, közgazdaság, irodalom stb.) ezen új Akadémia fennhatósága alá kerültek, amely ideológiai szempontból biztonságosabbnak tűnik, hiszen összetételében a valódi szakemberek száma elenyésző a tudományos ambíciókat dédelgető, befolyásos politikai aktivisták között. (Ebbe a csoportba tartozott Miron Constantinescu, az új intézmény első elnöke is.)⁶²

Így jutunk el 1971-ig, a híres „júliusi tézisekig”, amelyeket, mint mondtam, sok történész a liberalizálódási korszak végpontjának tekint. Voltaképpen 1971 csupán hangsúlyosabban fejezi ki az előző évek során több ízben megnyilvánult merevséget. Fokozott éberséget és a pártszellem minden területen való jelenlétét kéri. Például: „Az irodalmi-művészeti alkotás összekötését a szocializmus építésének valóságával, az irodalom és művészet nevelői célzatú hatásának erősítését, az alkotó fokozott felelősségét művének tartalma iránt. A nép életéből, az új berendezkedésért folytatott harc történetéből ihletődő alkotások szorgalmazását, az értelmiség részvételét nemzetiségre való tekintet nélkül a párt nagy céljainak megvalósításában” (és implicit módon „a polgári erkölcs szellemével megfertőzött produkciók határozott elutasítását”).⁶³

⁶² A Társadalom- és Politikatudományi Akadémiáról lásd Cosmin Popa, „Moștenirea otrăvită a »clanului Ceaușescu« sau știința slușește politica” (A Ceaușescu-klán mérgezett öröksége, avagy a tudomány a hatalmat szolgálja), in: *Sinteza*, 2015. december, 93–99. Az intézmény első elnökéről lásd: Ștefan Bosomitu, *Miron Constantinescu. O biografie* (Miron Constantinescu: Életrajz), Humanitas, București, 2015.

⁶³ *Nicolae Ceaușescu-dokumentumok*, 638–648.

Az efféle korlátozások egymást követték a kommunista rendszer megdőléséig. Az ötvenes évek masszív „fagyásához” azonban mégsem lehetett visszatérni.⁶⁴ A Ceaușescu-korszak szellemi élete változatosabb és szofisztikáltabb volt, mint ahogy azt a pártvezér szerette volna. Az értelmiségiek és az irányításukra és ellenőrzésükre odatett pártaktivisták között szubtilis harc indult, amely általában kompromisszumos megoldásokhoz vezetett. Ma kellemetlen tudomásul vennünk, milyen sokat engedett az értelmiség, másfelől azonban a rendszer sem tudta teljes mértékben gyakorlatba ültetni ideológiai elképzeléseit. Ha összességében nézve a kultúra nem is volt ellenálló, egységesen kommunista harcossá sem vált. Még ha nem is támadták a kommunizmust, a hiteles értelmiségiek többé mégsem szóltak ugyanazon a nyelven, mint a pártemberek, és ez az, ami a Ceaușescu-rendszernek még a legutolsó és legsötétebb éveit is megkülönbözteti az ötvenes évek sztálinista légkörétől.

⁶⁴ A kultúra-politika viszony alakulásáról a kommunista korszakban lásd Cristian Vasile három egymást követő munkáját: *Literatura și artele în România comunistă, 1948–1953* (Irodalom és művészetek a kommunista Romániában, 1948–1953), Humanitas, București, 2010; *Politicile culturale comuniste în timpul regimului Gheorghiu-Dej* (Kommunista kultúrpolitikák a Gheorghiu-Dej-korszakban), Humanitas, București, 2011; *Viața intelectuală și artistică în primul deceniu al regimului Ceaușescu 1965–1974*. (Értelmiségi és művészélet a Ceaușescu-rendszer első évtizedében, 1965–1974), Humanitas, București, 2014.

Szuperiparosítás vagy alulfejlettség?

A kommunista gazdaság már-már maga a csoda. A számadatok szerint sokkal gyorsabban fejlődött, mint a kapitalista gazdaság, hogy aztán a végén, amikor meghúzták a vonalat, kiderüljön, hogy a kommunizmust átélő országok lemaradása a nyugati országok mögött ugyanakkora maradt, mint volt, ha ugyan nem nőtt!

Románia, a rekordok országa, Ceaușescu idejében évi 12-13%-kal gyorsabb ritmusban fejlődő ipari növekedéssel büszkélkedhetett, mint a többi kommunista állam, és messze lekörözte a nyugati fejlődés ritmusát. A hetvenes években az egész világ ámulattal beszélt a „japán csodáról”. Rögtön versenyebe szállt Románia is, az úgynevezett „román csodával”.

Egyes számadatok valóban imponálóak (már ha elfogadjuk, hogy pontos számításokkal van dolgunk). Értékben kifejezve, 1989-ben 65-ször magasabb volt az ipari termelés, mint 1938-ban. (A számítás kérdése továbbra is fennáll, hiszen nehéz összehasonlítani ennyire különböző korok költségeit.) Akárhogy is, a megtermelt elektromos energia 1,13 milliárd kWh-ról 75,85-re nőtt, a kifejtett szén 2,82 millió tonnáról 66,46 millióra, az acélgyártás 0,28 millió tonnáról 14,41 millióra, a cementgyártás 0,58 millió tonnára.

ról 13,26 millióra, az autók száma pedig nulláról 144 000-re emelkedett.⁶⁵

Csak az a gond, hogy mindez a teljesítmény egy XIX. század végi iparosítási modellnek felelt meg, és nem egy XX. század véginek. Százéves késésben voltak. Tipikus XIX. századi ideológiaként a kommunizmus Marx és Lenin idejének iparára alapozott: acél, cement, gépek... nehézipar, minél nehezebb. Eközben a nyugati gazdaság „dematerializálódott”, a mérleg nyelve fokozatosan a szolgáltatások felé billent. A kommunista statisztikák mindenképp gyanúsak, „alakításukat” jól példázza az alábbi, 1989-ben, a kommunizmus utolsó évében megtörtént eset. Akkor 60 millió tonna mezőgazdasági termelést jelentettek. Mikor a kommunizmus bukása után újraszámolták, az eredmény 16 millió tonna volt, azaz négyszer kevesebb! De még ha igaz is lenne a bemutatott fejlődési ritmus, a korrekt összehasonlításhoz figyelembe kellene venni a teljes nemzeti termelést, nemcsak a kommunizmusnak oly kedves ipari termelést. Miközben szüntelenül „termelt”, a kommunista gazdaság alig törődött a szolgáltatásokkal és az infrastruktúrával (szállítási hálózatokkal, kommunikációval...) Arról nem is beszélve, hogy maga a termelés is kegyetlenül kiegyensúlyozatlan volt, hiszen látványosan nem érdekelt a lakosság fogyasztása. A mérleg serpenyőjébe még odakerül a magas termelési költség és energiafogyasztás, a munka csökkent produktivitása és az exportcikkek gyenge versenyképessége, legalábbis a

⁶⁵ Bogdan Murgescu, i. m. 341.

nyugati piacokon. A rentabilitást rontotta az is, hogy a rendszer mérhetetlen ipari ambícióihoz mérten az ország rendelkezésére álló energia- és nyersanyagkészlet korlátozott volt. A statisztikai adataival imponáló termelés drága volt, és csupán szerény hasznot hajtott.

Mindent összevéve egyetlen tény vitathatatlan: a kommunizmus iparosította Romániát. Csakhogy nem a hatékony és versenyképes ipari termelés szellemében tette ezt. Ceaușescu, akinek a „függetlenség” volt a rögeszméje, olyan nemzeti gazdaságról álmodott, amely a lehető legkisebb mértékben függ másoktól. Mindezt a specializációk egyre inkább egymásra támaszkodó világában, amelyben a nagy gazdaságok sem engedhették meg maguknak, hogy mindent önerőből állítsanak elő. Ceaușescu azonban egyetlen iparágat sem akart kihagyni (Románia végül még repülőgépet is gyártott), ami ahelyett hogy stimulálta volna, végül megfojtotta a gazdaságot. Eközben a fogyasztási cikkek mellőzése közvetlenül sújtotta az emberek életminőségét, hiszen mégsem ehettek acélt és cementet.

Az eredmény? Íme az 1989-es évre kiszámolt eredmények és százalékok a kommunizmus bukása után.⁶⁶ Ami a gazdasági-szociális fejlődés szintjét illeti, Hollandia jelenti a viszonyítási pontot, és áll az első helyen 100-as mutatóval a vizsgált 24 európai ország közül. Románia 21,1-es mutatóval a 23. helyet foglalja el, utána, az utolsó helyen Albánia áll.

⁶⁶ Constantin Grigorescu (szerk.), *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context european* (Románia gazdasági-társadalmi fejlettsége európai kontextusban), 1989, Editura Expert, București, 1993.

(A 22. helyen álló Lengyelország 36,6-os mutatóval rendelkezik.) Ugyancsak a 23. helyet foglalja el a bruttó nemzeti termelésben (Magyarország – 18, Jugoszlávia – 19, Bulgária – 20, Lengyelország – 21, Szovjetunió – 22, Albánia – 24).

Ezer lakosra számolt személygépkocsi: Románia – 50, Szovjetunió – 45, Lengyelország – 119, Bulgária – 138, Csehszlovákia – 143, Magyarország – 202... Németország – 420. Ezer lakosra számolt televíziókészülék: Románia – 191, Magyarország – 409, Csehszlovákia – 410, Németország – 466. Egyetemi hallgatók száma ezer lakosból: Románia – 71 (Európában az utolsó helyen), Albánia – 81, Magyarország – 119, Csehszlovákia – 134, Lengyelország – 145, Németország – 274, Franciaország – 283. Gyermekhalandóság: Románia 26,9%, csak Albánia állt rosszabbul 30,8%-kal. A születéskor várható élettartam Romániában 71 év (utolsó hely Európában a Szovjetunióval közösen). A szociális körülmények még a gazdasági szintnél is rosszabbak, így az emberi fejlettségi index Romániát Albánia mögé, Európában a legutolsó pozícióba helyezi. A szuperiparosított Románia megtévesztésig hasonlított egy harmadik világbeli fejletlen országhoz. Megjegyzendő, hogy még a látszólag imponáló folyamat eredményeként kialakult urbanizációs arány is a mezőny végére helyezi Romániát. 1987-ben az ország urbánus zónája a lakosság 51,5%-át foglalja magába, míg Bulgária lakosságának 65,5%-a, Magyarországnak 58,9%-a, Csehszlovákiának 74,3%-a városlakó.⁶⁷

⁶⁷ *Arhivele Naționale ale României, fond Comitetul Central al Partidului Comunist Român, Cancelariă* – (Román Nemzeti Archivum, a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága fond, Kancellária), 1988/113 (a továbbiakban: ANR, CCPCR, C).

Románia úgy lépett ki a kommunizmusból, mint a legnagyobb vidéken élő populációval rendelkező ország, és mai napig az is maradt.

Igaz, hogy a kommunizmus előtti Románia is mindig az európai rangsorok végén állt. A kommunizmus azonban azt ígérte, hogy a jólét csúcsaira emeli az országot. Másokkal összehasonlítva az eredmény nulla, ha nem egyenesen mínusz. Fél évszázadnyi erőlködés, szenvedés, áldozat: semmiért!

„Ha egész Bukarestet lebontjuk, az szép lesz”

A kommunizmus gyors ütemű iparosítási és urbanizálási folyamatot jelentett. Ennek következtében megváltozott a városok összképe, az urbánus táj fő eleme a végtelenségig sokszorosított, számtalan lakónegyedben elhelyezett tömbház lett. Egyébként a modern világban a lakosság egy része ilyen ingatlanokba zsúfolódott. Csakhogy a nyugati világban senki nem állította, hogy ez lenne az eszményi lakás, azt pedig végképp senki sem mondta, hogy ezek a lakónegyedek elbővölően szépek lennének. Ezek azonban tökéletesen megfeleltek mind a kommunista életkörülményeknek, mind pedig a kommunista esztétikának és szimbólumrendszernek. Kicsi, belülről egymáshoz hasonló lakások, kint pedig az egyforma, rendezett elhelyezés. Ezek az épületegyüttesek voltak a rendszer büszkeségei: íme, mit valósított meg a kommunizmus!

Nem Ceaușescu találta fel az új városi tájat. De mint mindig, noha semmit nem talált fel, mindent tökéletesített. Első szakaszában az új urbanizmus általában került a városok történelmi központját. Elsősorban a külvárosokban bontottak és építkeztek, ott, ahol a régi építmények kevésbé voltak értékesek. Néhány kivétellel, persze. A főváros legközpontibb részén elhelyezkedő Palotaterem (Sala Palatului) épületegyüt-

test 1960 körül építették (akkoriban sokat dicsérték, valójában meglehetősen szerény kinézetű). Ceaușescu előtt Piatra Neamț, Suceava vagy Pitești városát már nagyrészt „újjaépítették”. Ceaușescu színre lépésével ez a folyamat tovább fokozódott, 1977-ben pedig általánossá vált: az „ország képének megváltoztatása” a legfőbb vezér nagy rögeszméje lett.

Az általános rombolás kezdetét az 1977. március 4-i földrengés jelentette, amely számos várost megrongált, elsősorban a fővárost, különösen annak központi részét. Ceaușescu fején átfutott a gondolat: ha már úgys újra kell építeni, csináljuk alaposan! Tegyük új Bukarestet a régi helyére! Mindezt határozottan kijelentette a Párt Központi Bizottságának Politikai Végrehajtó Bizottsági ülésén, 1977. március 30-án: „Tudják meg, ha lebontjuk egész Bukarestet, az szép lesz”.⁶⁸ Ami a lebontást illeti, állta a szavát, ami a szépséget... hát az ízlés kérdése. Mindenekelőtt fel kellett építeni egy új központot. E célból a régi Bukarest legfestőibb zónájára esett a választás, az egyetlen változatos domborzattal rendelkezőre (az Arzenál-dombra), amely tele volt különféle stílusban épült régi házakkal, kertekkel, templomokkal és kolostorokkal... Több mint 9000 épületet töröltek el a föld felszínéről 450 hektárnyi területen. Sőt mi több, a domborzati formákat is eltörölték, mindent egyforma szintre hoztak! Középre felhúzták a gigantikus méretű Nép Házát (ma Parlament), az egész bolygó legnagyobb palotáját, amelynek építése 1984-ben kezdődött és a rendszer összeomlásakor még nem fejeződött be. A palota elől

⁶⁸ ANR, CCPCR, C, 1977/42.

indul az akkoriban „Szocializmus győzelme” nevet viselő sugárút, amely több kilométer hosszú, és a Champs-Élysée-nél, a híres párizsi sugárútnál egy kicsivel szélesebb. A közelben az Egyesülés téren ugyancsak mindent lebontottak és újjáépítettek (így tűnt el többek közt a történelmi értékű Brâncovenesc kórház épülete is). A lebontások és építések játéka a főváros más részeire is áttérjedt, például a Știrbei vajda utcára, ahova a Nemzeti Történelmi Múzeumnak szánt (mai napig befejezetlen és elhagyatott) monumentális épületet húzták fel.

Ha már úgylis újjáépítették a városi teret, ez ideális alkalomnak mutatkozott arra, hogy egy másik cél is megvalósuljon: a templomok kiiktatása a városképből. Bukarestben 1977–1989 között 20 templomot bontottak le, legtöbbjük vallási funkciója mellett műemlék is volt. Másokat tömbházakkal „takartak el”, hogy ne vevődjenek észre. Nyolc, lebontással fenyegetett templomot egész egyszerűen „eltoltak” vagy száz méterrel, hogy tömbházak mögé rejthessék őket.⁶⁹

Így járt a Mihály Vajda templom, amely a Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) által alapított kolostor közepén állott és az Állami Archívumnak nyújtott helyet, ugyanakkor a régi Bukarest egyik szimbolikus műemlékének számított. Még az sem használt, hogy Vitéz Mihály volt Ceaușescu kedvenc történelmi hőse. Ki mondta, hogy templomokat és kolostorokat építtessen? (Ma a templom tömbházak közt rejlik, csaknem 300 méterre eredeti helyétől, a kolostor természetesen eltűnt.)

⁶⁹ A lebontott és arrébbköltöztetett templomok listáját lásd *Istoria românilor*, i. m. X., 931–934.

Bukarest megadta a jelet a régi városi berendezkedések elleni totális háború indításához. Dinu G. Giurescu történész, aki sokat foglalkozott ezzel az eszeveszett folyamattal, úgy véli: „29 várost bontottak le 85-90%-ban, és építettek újjá típusépületekkel”. (Néhányat még 1977 előtt, de a többségüket ebben az évben.) Moldvában: Suceava, Botoșani, Iași, Roman, Piatra Neamț, Bacău, Bârlad, Vaslui, Tecuci, Focșani, Galați; Munténiában: Râmnicu Sărat, Mizil, Buzău, Ploiești, Pitești, Slatina, Craiova, Râmnicu-Vâlcea, Giurgiu, Slobozia, Călărași; Dobrudzsában: Medgidia, Tulcea, Constanța, Mangalia; Erdélyben: Nagybánya. Újabb 37 várost, Bukaresttel kezdve, ennél kisebb mértékben romboltak le, de ahhoz eléggé, hogy összképüket megrongálják.⁷⁰ Egyetlen város sem szabadult. Napnál is világosabb, hogy Ceaușescu elképzelése az volt, teljesen eltüntetni a múlt minden jelét, és kizárólag kommunista összhatású országot épít a helyére. Ha lett volna még tíz éve, bizonyára nem sok marad a régi Bukarestből.

A városok erőszakos lerombolásától végül odajutottak, ami már tiszta örültségnek tűnt: a falvak megszüntetésének tervéig! 1988. március 4-én, a párt hivatalos lapjában, a *Scânteia*-ban jelent meg Ceaușescu extravagáns szónoklata ebben a témakörben: „radikálisan csökkentjük a falvak számát”, mondta, az aktuális kb. 13 000-ről legtöbb 5-6000-re, a megmaradó falvak pedig agroipari központok vagy városok köré tömörüljenek (ezekből összesen 558 lett volna az egész országban). Nyilvánvalóan ez a régi lakhelyek megszünteté-

⁷⁰ Uo. 376., 412–413.

sével, a lakosok elmozdításával, és új, „félurbánus” lakóhelyekre való átköltöztetésével járt volna. A műveletnek 2000-re kellett volna befejeződnie. Ezáltal megszűntek volna a falu és város közti különbségek, magyarázta a Vezér, amivel persze megművelhető földterületet is nyertek volna.

Szerencsére nem jutottak el odáig, hogy a tervet végre is hajtsák, csupán elkezdődött a folyamat néhány Bukarest környéki faluban. A parasztokat természetesen kanalizálás nélkül felépített tömbházakba költöztették. Az állataikat is magukkal vitték, hadd legeljenek a szép építmények között. Szerencsére már nem maradt idő a magasztos gondolat gyakorlatba ültetéséhez, talán némi hatása volt a késleltetésben a mindenfelé kirobbant nemzetközi tiltakozásnak is. Nem tiltakoztak akkor, amikor egymás után tették tönkre a városokat, de a falvakat is tönkretenni, az már több volt a soknál!

Íme néhány szuggesztív dokumentum a brit reakciókról. Geoffrey Howe külügyi államtitkár levele román kollégájához: „A brit kormány aggódik, hogy a Romániában létező falvak felének megszüntetése, azok lakosságának erőszakos kitelepítése az emberi jogok súlyos megsértéséhez vezet. Ez a tett sérti a civil és politikai jogok Nemzetközi Egyezményének 12. paragrafusát. Ráadásul valószínű, hogy ezek a rombolások javíthatatlan kárt tesznek Európa közös kulturális és építészeti örökségében... Biztosíthatom, hogy amennyiben ezek az aggódalmak megalapozottnak bizonyulnának, Románia nemzetközi hírneve súlyosan sérül.”⁷¹

⁷¹ ANR, CCPCR, C, 1988/109, 40 (1988. szeptember 12.).

Ugyanakkor Nagy-Britannia romániai nagykövete felhívta a figyelmet arra, hogy Erdőszentgyörgyön egy templomot „lerombolással fenyeget a román kormány szisztematizálási terve. Ezen templom és a királyi család közt kapcsolat van, hiszen Rhédey Klaudia grófnő Őfelsége, a Királynő ükanyja ebben a templomban van eltemetve. Egy másik kapcsolat az, hogy Mária királyné Őfelsége, a királynő nagymamája támogatta ezen templom 1935-ös felújítását.”⁷²

Válaszként rendelkezünk Ion Cumpănaşunak, a Vallási Osztály elnökének levelével. Abból kiderül, hogy valóban egy Erdőszentgyörgyhöz tartozó falut le fognak rombolni, hogy helyet csináljanak egy vízierőműnek. Ami azonban a britek által említett református templomot illeti, itt valami tévedés van. Ez semmilyen módon nem sérül. Csupán az ortodox, katolikus és unitárius templomot bontják le!⁷³

Az ország lerombolása és egy teljesen eltérő terv szerinti újjáépítése nem csupán a beteges fantázia gyümölcse volt, mint ahogy első látásra tűnik. Mindez a legtisztább kommunista ideológiában vagy mitológiában gyökerezett. Ez akart lenni a kommunizmus? Minden szempontból új világ: új társadalom, amely új emberekből áll, körülöttük új környezet. Hogy is nézett volna ki egy kommunizmusnak egyáltalán nem megfelelő tájban élő kommunista társadalom? Csak-

⁷² Uo., 39. (1988. szeptember 16.). Rhédey grófnő Teck Mária hercegnő nagymamája, aki aztán V. György angol király felesége lett, és a jelenlegi angol uralkodó nagymamája. Charles herceg Erdélyhez fűződő különleges kapcsolatának kontextusában többször is emlegette erdélyi ősét.

⁷³ Uo. 43. (1988. szeptember 19.)

hogy Ceaușescu sajátos, magabiztos és szélsőséges módján, és kizárólag a kommunista tankönyvre korlátozódó műveltségével továbbment, mint mások, nem vállalt semmilyen kompromisszumot, addig ment előre, amíg ki nem törte a nyakát. Biztatásul meg ott volt a környezete szervilizmusa és az egész nemzet passzivitása.

XIV. fejezet

Burebistától Ceaușescuig: hogyan manipuláljunk a történelem segítségével?

Ahogyan Ceaușescu Romániája egyre távolodott a múltjától, egyre jobban kihasználta, munkába fogta a történelmet. Úgy tűnt, nincs semmi ellentmondás Vitéz Mihály vajda (erőszakolt) aktualizálása és a bukaresti Mihály Vajda kolostor lerombolása közt. A Ceaușescu-korszak hatalmas (és nagymértékben sikerrel járó) manipuláció volt a történelem segítségével. A „szolgálatos” propagandisták és történészek készsége abban állt, hogy nagyrészt visszaállították a hagyományos nemzeti diskurzust, csak hogy ezúttal a rendszer, pontosabban a legfőbb vezér szolgálatába állították.⁷⁴

A román történelem néhány alapvető és változatlan vonását is meghatározták. Ezek lennének a régiség, az egység, a kontinuitás és a függetlenségért vívott harc. A románság úgy jelent meg, mint Európa egyik legrégebbi népe (ha ugyan nem a legrégebbi), predestinált területen, amely még az emléke-

⁷⁴ A történelem kommunista átformálásáról bővebben lásd *Istorie și mit în conștiința românească* című könyvemet, Humanitas, Bukarest, 1997 (vagy későbbi kiadásait). Magyarul András János fordításában *Történelem és mítosz a román köztudatban* címmel jelent meg, Kriterion, Bukarest-Kolozsvár, 1999.

zet előtti idők óta a tulajdonuk. Eszerint Románia mindig is létezett... annak dacára, hogy a valóságban nem létezett 1859-ig, tehát gyakorlatilag a közelmúltig. No de Burebista dák állama mi más lett volna, ha nem a mai Románia korai megjelenési formája, hiszen tökéletesen illeszkedik a mai határai közé (sőt, egy kicsivel még nagyobb is volt)? A terület későbbi megosztottsága csak látszólagos. A római uralom visszavonulása után (3. század vége) – legalábbis a párt programja szerint, aki nem tartott attól, hogy e kijelentés által nevetségessé válik – se több, se kevesebb, mint egy „szervezetlen állam” maradt itt. (Ez a megállapítás amellet, hogy hozzájárult a román történelemhez, politikaelméleti szempontból is hallatlan, hiszen az államot éppen „szervezett” volta jellemzi.) Aztán a középkori fejedelemségek megjelenésével teljes mértékben megnyilvánul az egység (konkrétan az egységet különálló országok létezése bizonyítja!), Vitéz Mihály vajda lesz a nagy egyesítő (egy amúgy is meglehetősen egyesített román területé). Már nem volt szabad azt állítani, hogy a vajda meghódította Erdélyt és Moldvát, dehogy hódította (hiszen nem hódíthatta meg azt, ami az övé), ő „egyesítette”. Egyébként a megnevezéseket is átírják: Havasalföld Román Fejedelemség neve Munténiai Román Fejedelemség lesz, Moldva neve Moldvai Román Fejedelemség, Erdélyé pedig, igen, kitalálták: Erdélyi Román Fejedelemség. De hogy az egységet minél jobban hangsúlyozzák, eleinte javasolják a történelmi megosztottság ábrázolásáról való lemondást, később egyszerűen tilos lesz erről írni. Románia egységes, és mindig is az volt. Egy adott ponton megtiltják a regionális

történelemírást is. Így aztán a magyaroknak sem lehet hasonló perspektívából válaszolni, amikor (a román szempont számára egyáltalán nem kényelmes módon) megjelentetik az *Erdély történetét*. A románok nem írhattak hasonló, mert közben arra a következtetésre jutottak, hogy Erdély nem is létezik. Csak Románia létezett. „De hát a bolgárok is mozgolódnak Dobrudza miatt” – jegyzi meg valaki egy „ideológiai tanácskozáson”. „Mit tegyünk?” „Akárhogy is legyen – felel némileg zavarba esve valamelyik történelemtudományért felelős politikus – nem adunk ki egy *Dobrudza történetét*. Esetleg *Románok az ország délkeleti részén* címmel.”⁷⁵ Már Dobrudza sem létezett! Végül pedig a függetlenségért való küzdelem állandó: a románok szüntelenül ezért harcoltak, megvan bennük a függetlenségre való törekvés...

Annyira egyértelmű manipuláció ez, csoda, hogy alig észlelték! A számos félreértelmezésre érkező kedvező reakció oka elsősorban az, hogy a nemzeti diskurzus önmagában vonzó, és az adott esetben már csak azért is vonzónak számított, mert az ötvenes évek nemzeti értékeket gyalázó időszaka után jelentkezett. Egyik szélsőséget a másikkal igazították ki. Egyébként is – nem fogom ezt vég nélkül ismételtetni – a románság rettentően frusztrált. Jólesik időnként azt hallania, hogy ősi, nagy és erős nép, amely nyomot hagyott a történelemben.

Egyébként teljesen világos az, hogy az egység rögeszmés ismételtetése egyenesen köthető ahhoz a gondolathoz, hogy a teljes nép egységesen tömörüljön a párt és a Vezér köré.

⁷⁵ Személyes emlék.

Ez lett volna a románság elhivatása (a történelem is ezt „bizonyította”), hiszen a nehéz pillanatokban mind ugyanúgy gondolkodtak, és ugyanúgy cselekedtek. Hogy is ne örültek volna a moldvaiak Vitéz Mihály egyesítésének? (Holott jól tudjuk, hogy nem örültek neki.) Ugyanígy áll a dolog a függetlenséggel. Ceaușescu nemzeti függetlenségi politikája egész egyszerűen egy örök, még a dák állam idejében kialakult és a középkori fejedelemségekkel folytatódó szándék aktualizálása és megkoronázása...

A múlt nagy figurái maguk is a legnagyobb vezér felé tekintettek. Nyilván csodálattal. Pompázatos díszletek közt színpadra is állítottak ilyen találkozásokat, még ha nem is a valódi történelmi hősök álltak a színpadon, hanem színészek alakították a szerepüket. Ők együtt Ceaușescu jelenlétét legitimálták, aki a dák királyok és vajdák kvintesszenciáját képviselte. A csúcspontot a Burebista által vezetett, „közpon-tosított és független” (nyilván!) dák állam létrejöttének 2050. évfordulója megünneplése jelentette 1980-ban. Kitalált eseményről van szó, először is azért, mert nevetséges bárminek is a 2050. évfordulóját ünnepelni (az lett volna a decens, ha megvárják a 2500. évfordulót, de hát Ceaușescunak nem állt rendelkezésére ennyi idő), ráadásul ez a bizarr időinterval-lum sem felelt meg semminek, hiszen senki nem tudja, mikor jött létre a dák állam, vagy mikor kezdődött Burebista ural-kodása. Ceaușescu ki akarta jelölni egy magasztos történelem határait: Burebistától önmagáig.

Látni való, hogy egyre gyakrabban hivatkoznak a dákokra (a kommunisták ebben a kérdésben a 30-as, 40-es évek szélső-

jobb vonulatát idézik). A római hódítókkal szemben, akik egyszer csak megjelentek, a dákok jelentik az ősi elemet, az állandóságot. A román történetírás egész, erős politikai kapcsolatokkal rendelkező vonulata (a Párt Történeti Intézete, az Ilie Ceaușescu körül csoportosuló „hadtörténészek”) azon fáradoztak, hogy eltávolítsák a rómaiakat, és minél jobban előtérbe állítsák a dákokat. A párttörténészek közt egy lángelme egyenesen azzal állt elő, hogy Románia változtassa Dáciára a nevét! Újra elővették Nicolae Densusianu fantazmagóriáit (*Dacia preistorică / A történelem előtti Dácia*, 1914), aki szerint nem a románok a rómaiak leszármazottai, hanem maguk a rómaiak, illetve a velük rokon népek, és ami azt illeti, a földrészt egész civilizációja, ha ugyan nem az egész világé, mind Dáciából indultak.

A múlt bekebelezésének természetesen megvoltak a maga határai. Ami a nagy történelmi figurákat illeti, a Ceaușescuhoz vezető sor Alexandru Ioan Cuzával megszakadt. Az egyesítés uralkodója után a királyok következtek volna (I. Károly, Ferdinánd...), akiknek azonban nem volt mit keresniük a kommunista panteonban. A Brătianukat sem lehetett felhasználni, ahogy az 1918-as erdélyi vezetőket sem, Iuliu Maniuval az élen... Sehogy sem illettek össze a kommunizmussal. Egy adott pillanatban pontos utasítást is adtak: a történelmi személyiségek iskolákban, egyetemeken és más intézetekben kifüggesztett portréinak sora kronológiai-lag Cuzával végződjön. Ezután kis szünet következik, amely pont arra jó, hogy kiemelje azt, aki mindannyiukon túltett.

Ugyancsak ezekben az években találták fel a protokronizmust. A lényege az, hogy a románok minden területen egy

csomó mindent mások előtt hoztak létre. Ahelyett, hogy megkésett volna a történelmük és kultúrájuk, kimondottan úttörők voltak. Érdekes megállapítani, mennyire hasonlít a román protokronista kampány a Sztálin-korszak orosz és szovjet prioritásainak végtelen sorolásához. (Akkoriban csaknem mindenre, amit kigondoltak vagy felfedeztek, azt mondták, hogy az az oroszok műve.)

Hiba volna azonban azt feltételezni, hogy mindenki ugyanazt a nótát fújta. Korábban már jeleztem, hogy a Ceaușescu-korszak ideológiai fegyelmezése már képtelen volt visszafordítani a dolgokat oda, ahol mindenki egyformán nyilvánul meg. A történelem területén a különbség a szakemberek és az „aktivisták” közt éleződött ki. A szakemberek, akik maguk is számtalan engedményt tettek, anélkül, hogy kiléptek volna a hagyományos-nemzeti történelemfelfogásból, ami végső soron a román történetírás alapját képezi, mégis visszautasították az olyan „politikus-történészek” által hangoztatott aberrált elképzeléseket, mint a román nép és nyelv színtiszta dák eredete. Ezért is lett teljes kudarc a tízkötetesre tervezett nagy történelmi értekezés, amelynek 1975 és 1980 között kellett volna megjelennie, hogy 1980 augusztusában, a Bukarestben rendezett Történelemtudományok Nemzetközi Kongresszusának asztalára helyezték, néhány rövidített és világnyelven megírt változattal együtt. Az „értekezés” már az elején, az első kötetnél megakadt, mert képtelenség volt egyezsége jutni abban az alapkérdésben, hogyan alakult ki a román nép és nyelv. Bizonnyos értelemben és az értelmezések másik térfelén ezt hivatott helyettesíteni *A román nép hadtörténete* (amely militarizált

szempontú átfogó történelmi munka ambíciójával készült). Ezt Ilie Ceaușescu csoportja adta ki (bevonva kompromisszumra hajlandó és kompromittálódástól nem tartó szakembereket), és 1984 és 1989 közt, hat kötetben jelent meg. Nem volt jó jel az, hogy a múltat lerohanták az ultranacionalista katonák és az extravagáns elméletek hirdetői – ez nemcsak a történelem szempontjából, hanem Románia egész jövőjére nézve is nagyon rossz jelnek számított.

A kis nagyhatalom

Történt még valami nagyszerű Ceaușescu idejében: Románia a nemzetközi politika egyik főszereplőjévé vált. Sokkal inkább, mint amennyire az ország méretei és valódi jelentősége azt indokolta volna.

Ennek kiindulópontja az 1964-es fordulat. Románia ki nyilvánítja függetlenségét és a Nyugat meg a világ más tájai felé fordul anélkül, hogy kilépne a kommunista országok rendszeréből (a KGST gazdasági szervezetből vagy a Varsói Szerződésből). Ezt a „relatív” függetlenséget Ceaușescu 1968 augusztusában, Csehszlovákia lerohanásakor jelenti be látványos módon.

Az ország így egyedi helyzetbe kerül, és páratlan alkupozícióba. Ha teljes mértékben eltávolodik Moszkvától és a kommunista rendszertől, kevésbé lett volna érdekes a Nyugat számára. Mivel most félúton helyezkedett el a két hatalmi pólus között, minden tárgyalásnál értékes összekötő elemnek tűnt. Bárhol alakult ki nézeteltérés a világon, Ceaușescu megjelent és felajánlotta szolgálatait. Így helyezkedett Románia először a Szovjetunió és Kína, az egymásnak szegülő kommunista óriások közé, aztán természetesen a szovjet láger és a nyugati világ közé, nem kevésbé Izrael és az arab ál-

lamok közé, lévén az egyetlen országa a Varsói Szerződésnek, amelyik az 1967-es „hatnapos háború” idején nem szakította meg diplomáciai kapcsolatait Izraellel. Éveken át Románia volt a világ egyetlen országa, amely azzal büszkélkedhetett, hogy abszolút az egész világgal jó kapcsolatokat ápol, és ez ideális közvetítővé tette (amit rendszeren ki is használtak a palesztinai tárgyalások idején). A Nyugattal való egyre élénkebb kapcsolatok mellett érdemes figyelni a román jelenlét és befolyás terjedésére a harmadik világ szegény és „fejlődő” országaiban, amelyeknek úgy tűnt, a gazdasági fejlődés és politikai függetlenség élhető példáját nyújtja.

A Nyugat hosszú időn keresztül tévhitekbe ringatta magát vagy tudatosan szemet hunyt a román valóság felett; tény az, hogy Romániának a szovjet blokkról való leválása félúton megállt, az ország belső alakulása pedig pont a nyugatiak által hirdetett értékekkel ellentétes úton haladt. Ceaușescu Romániája nem Dubček Csehszlovákiája volt. Nem a román példa nyomán változott meg a kommunizmus. Ez magyarázza azt is, hogy amikor már nem volt rá szükség és az országban súlyosan elfajult a helyzet, a nyugatiak éppoly könnyedén lemondtak Ceaușescuról, mint amilyen könnyedén felkarolták két évtizeddel korábban.

A külföldi látogatások kategóriájában Ceaușescu minden rekordot megdöntött. Az 1965-öt követő első időszakban ezt a feladatot még megosztja Ion Gheorghe Maurer miniszterelnökkel és más kormánytagokkal, 1970 után azonban már minden hivatalos látogatást monopolizál: néha egyedül, de legtöbbször Elena Ceaușescu társaságában utazik. Így 1970

és 1989 közt nagyjából 150 elnöki látogatást tesz, minden diszkrimináció nélkül a világ csaknem minden országába, lett legyen az kommunista, nyugati vagy a harmadik világ-beli. A világ nagyjai komolyan vették, maguk közül valóként bántak vele. „Trófeái” közé tartozik Charles de Gaulle tábornok 1968. májusi látogatása (a legendás francia államférfi megpróbálta a függetlenedés útjára terelni Ceaușescu), Richard Nixon látogatása (az első, amerikai elnök által tett látogatás Romániában) 1969-ben és Gerald Ford elnök látogatása 1975-ben. Ceaușescu magát, valamint Elena Ceaușescu fogadja a Fehér Házban Richard Nixon 1973-ban, Jimmy Carter meg 1979-ben. A legfényesebb siker azonban 1978-ban következett be, amikor az elnöki párt Nagy-Britanniában II. Erzsébet királynő fogadta a Buckingham-palotában, és a királyi hintóban kocsikáztatták őket!

A legmagasabb szinten megvalósuló kapcsolatok alkalmasak voltak arra, hogy legyezzessék a világ nagyaival egy szintre került hajdani suszterinas (no meg a félanalfabéta akadémiкусnő) hiúságát. De hatásuk volt sok más román emberre is, elégtételt vettek a „kicsi és jelentéktelen ország vagyunk” komplexusáért. Ha a dolgok praktikusabb vetületére figyelünk, a külföldi utaknak egyáltalán nem elhanyagolható gazdasági hatásuk is volt, megkönnyítették a nyugati kölcsön felvételét és technológia átvételét, valamint különösen a harmadik világban új nyersanyag- és felvevőpiacok megnyitásához vezettek.

Ceaușescu (a könnyen álmíthatók számára legalábbis) azt a hatást keltette, hogy közel áll ahhoz, hogy a kis Ro-

mániából nagyhatalmat faragjon.⁷⁶ Lendületben levő demográfiai és gazdasági mutatókkal az ország megállás nélkül „növekedett”. De hát végső soron a románok (legalábbis a történetírás új változata szerint) politikai hatalomként és civilizációteremtőként mindig is fontos szerepet játszottak a világtörténelemben. A ceausista kommunizmus ehhez mérhető katonai teljesítményüket is felfedezte az „egész nép háborúja” elv bevetésével, amely Burebista dákjaitól a középkori fejedelemségeken át a kommunista Romániáig állandó vonása az ősi védelmi stratégiának (mert hiszen a románoknál minden örök és állandó). A XV-XVI. századi román hadsereg 114 000 embert számlált, talán 120, sőt 140 ezret a *A román nép hadtörténete* szerint, amely bizonytalan számítások adataira támaszkodik, és úgy tesz, mintha nem tudná, hogy akkoriban nem létezett Románia, és a „román erőkhöz” számolt Erdély a valóságban Magyarország része volt. (Mi mást tehettek volna: „egységes”, ugyebár...) Mégis ez az eredmény jön ki: Magyarország (abban az időben regionális nagyhatalom) 14 000 harccsal rendelkezik, a nem létező Románia tízszer annyival, tehát tízszer erősebb. Ami a jelent illeti, háború esetén Ilie Ceaușescu számításai szerint Románia „a népesség teljes mozgósításával” 4 680 000 és 6 254 000 közti embert tudott volna kiállítani, valószínűleg

⁷⁶ Lucian Boia, *Destinul mare al unei țări mici. Miturile comunismului românesc* (Egy kis ország nagy jövője, A román kommunizmus mítosza), idézett kiadás, 207–219.

többet, mint az amerikaiak vagy a szovjetek, esetleg Kína előzhette volna meg.⁷⁷

Hát nem olyan Romániáról álmódott Cioran, amely Kína népességével és Franciaország történelmi szerepével rendelkezik? Íme, álma kezdett formát ölteni.

Senki nem állította ezt meggyőzőbben, mint Dan Zamfirescu (a Ceaușescu-féle Románia nagyságától elragadtatott értelmiségi tipikus figurája): „Románia az 1964. áprilisi nyilatkozattól az 1989-es decemberi forradalomig kétségtelenül a világ negyedik hatalma volt Izrael (a világszerte szétszóródott zsidóság és az állam), az AEÁ és a Szovjetunió után”.⁷⁸ Mihelyst kétségtelen, már nincs is miről vitatkozni. Ha Izrael a legfőbb hatalom, miért ne lehetne Románia a negyedik legnagyobb?

Mivel a román kommunizmusban minden ellentmondásos és paradoxon jellegű, a látványos nemzetközi nyitás felső szinten a lakosság megszokott szintjén hasonlóan hangsúlyos bezáródásban tükröződött. Az embereket óvni kellett a „többiekkel” való közvetlen kapcsolattól, az ideológiai beszennyeződéssel járhatott volna. Évről évre szigorodtak az ország elhagyására feljogosító vízum megszerzésének feltételei, a külföldön élő rokonokkal (a kommunista országokat

is ideértve) rendelkező személyeket egyre nagyobb gyanakvással szemlélték, és nem engedték kényes helyekre vagy tisztségekbe, illetve eltávolították onnan őket. Sokak számára a „külföld” holmi mitikus világ, amely a tiltott gyümölcs vonzerejével bír. Az elszigetelődött Romániában a „többiek” jó vagy rossz értelemben, vagyis mind jó, mind pedig rossz értelemben egyre hangsúlyosabban „mássá” válnak.

⁷⁷ Ilie Ceaușescu, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români. Din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre* (A teljes nép háborúja a hon védelméért. A legrégebbi koroktól napjainkig), Editura Militară, București, 1980. *Istoria militară a poporului român* (A román nép hadtörténete), II. Editura Militară, București, 1986, 39–41.

⁷⁸ Dan Zamfirescu, *Războiul împotriva poporului român* (Háború a román nép ellen). Editura Roza Vânturilor, București, 1993, 145.

Az egyház

A román állam és a Román Ortodox Egyház közti „harmonikus együttműködés” egy újabb román paradoxon kifejeződése. A vallásos hitnek persze a kommunizmus során el kellett volna tűnnie... de hol volt még az? Az egymást követő (1948-as, 1952-es, 1965-ös) Alkotmányok garantálták a szabad vallásgyakorlást, de tiltották a vallásos nevelést, az iskolát elválasztották az egyháztól, egyetlen felekezet sem tarthatott fenn a lelkészképzőkön kívül más oktatási intézményeket. (Természetesen az iskolákban is megszűnt a vallásoktatás.) A rendszernek azonban szabadságában állt erőteljes, úgynevezett „tudományos-ateista” propagandát folytatni (végső soron szerény, ha nem egyenesen jelentéktelen eredménnyel), azt pedig láthattuk, hogy Ceaușescu egymás után romboltatja le a templomokat, ezzel előrevetítve a holnap kommunista Romániájának laikus városképét.

Minden felekezet, mindegyik egyház veszített a kommunizmus során, elvették a tulajdonaikat, az iskoláikat, korlátozták a társadalomban való jelenlétüket. Az 1948-ban egyszerűen megszüntetett és az ortodox egyházhoz „áttevezett” görögkatolikus egyház szenvedte a legsúlyosabb csapást: minden püspökét és papjainak nagy részét, akik nem voltak

hajlandóak megtagadni hitüket, börtönbe zárták. Mindegyik egyház megfizette a maga börtönadóját, 1725 bebörtönzött ortodox papról szólnak a feljegyzések, ami meglehetősen nagy szám.⁷⁹ Sok ortodox kolostort megszüntettek, 1959-ben még 6420 szerzetes és apáca volt, számuk 1966-ra már 1814-re csökken. 1948-ban 16 000 hektárnyi földterület állt az ortodox kolostorok tulajdonában, 1962-re ebből alig több mint 1800 hektárnyi maradt. 1948-ban 15 928 ortodox pap volt, 1962-re csak 9356, a római katolikus egyház papjainak a száma ugyanebben az időszakban 1317-ről 696-ra csökkent.⁸⁰

Az ortodox egyházzal eleinte mégis valamivel jobban bántak, mint a többivel (vagy kevésbé rosszul). 1948-ban rivalísának, a görögkatolikus egyháznak a megszüntetésével értékes ajándékot kapott. Justinian Marina pátriárkát, aki hosszú időn keresztül (1947 és 1977 között) vezette egyházát, éppen a kommunisták támogatása helyezte az egyház élére, Gheorghiu-Dej-zsel ápolt jó kapcsolatai közismertek voltak. Így aztán időnként némi sikerrel járhatott közbe egyes letartóztatott papok ügyében. 1956-ban elérte hat, 1948-ban megszüntetett ortodox szeminárium újraindítását (addig csupán két teológiai intézet végezte a papok képzését). A Szekuritáté egy 1966. januári jelentése szerint az ortodox egyház számára nagyszámú nyomtatvány kiadását is jóváhagyták (vagy legalábbis a hatóságok szemet hunytak a megjelenésük fölött). „1953-ban az ortodox pátriárkátus enge-

⁷⁹ Zárójelentés, 262.

⁸⁰ Nicolae Ceaușescu-dokumentumok. A Vallásügyi osztály által 1966 januárjában összeállított táblázatok alapján, 92–98.

délyt kapott az 1954-es falinaptár 300 000-es példányszám-ban való kinyomtatására. Mégis 623 320 példányt nyomtat-tak, de csak 300 000-et számláztak le. 1954-ben engedélyt kapott az 1955-ös évi naptár nyomtatására ugyancsak 300 000 példányban, ekkor 687 000-et nyomtattak, s szintén 300 000-et számláztak le... 1958-ban a romani püspökség és más egyházközségek számára 16-20 000-es példányszámban nyomtattak imakönyvet, holott csak 10 000-re volt enge-dély.”⁸¹

Ha minden felekezetnek megvoltak a maga „ellenállói”, úgy a „kollaboránsaik” is megvoltak. A római katolikus egy-házban, mivel püspökök kinevezésére nem volt engedély a Vatikántól, a iasi-i és bukaresti egyházmegye vezetése „betöl-tetlen” maradt, éveken keresztül „titkos ordinárius” vezette őket, akit a román hatóságok elismertek ugyan, de a Vatikán gyanúval szemlélt. 1962 és 1983 közt a bukaresti főegyház-megyét Francisc Augustin volt politikai fogoly vezette, aki a Szekuritáté informátora lett, majd küldött a Nagy Nemzet-gyűlésben.

A többi felekezet részleges meghajlása azonban távol áll attól a masszív együttműködéstől, amely a kommunista rendszer és az ortodox egyház közt létezett. Legyen világos: nem az egyes papokról van szó, hanem az ortodox egyházzól mint intézményről, a maga képviselőivel.

⁸¹ Uo., A Szekuritáté jelentése a Vallásügyi osztály tevékenységéről. 1966. január 12., 77-79.

Nem nehéz megérteni, hogyan került sor erre az együtt-működésre. Először is a probléma alapja: az ortodox egyház mindig is hagyományosan tisztelettudóan viseltetett minden politikai rendszerrel szemben, és sosem állt szándékában olyan mértékben részt venni a társadalmi életben, mint a ka-tolikus vagy a protestáns egyházaknak. Ami a kommunista rendszerrel való különleges kapcsolatait illeti, eleget veszít-tett, de nem keveset nyert. A görögkatolikus egyház „elnyelé-se” történelmi diadalnak számított az ortodoxok szemében. A kommunizmus távol állt attól, hogy megszüntesse az em-berek hitét, vagy legalábbis az egyház közbenjárását igénylő szokásokat (esküvő, keresztelő, temetés), így, természetesen akaratlanul, hozzásegítette az egyházat ahhoz, hogy a hiva-talos ideológia egyetlen komoly alternatívája legyen. Tény, hogy az egyház és a hit sokkal inkább teret veszített a meg-engedőbb nyugati társadalmakban, mint az ateista kommu-nista rendszerekben. Romániában a lakosság nagy tömegei különösen megingathatatlan hittel léptek ki a kommuniz-musból. Az ország is ortodoxabb lett, mint a kommunizmus előtt volt: 1930-ban 72,6% ortodox hívő volt, a kommunista korszak végére csaknem 90%. A különbséget elsősorban az 1930-ban még 8%-ot kitevő görögkatolikusok erőszakos át-vétele magyarázza, illetve a nem román etnikumú és feleke-zetű lakosok, zsidók, szászok, magyarok tömeges elvándorlá-sa... Nem is rossz eredmény ez az ortodoxia számára!

Másfelől a kommunista hatalom számára, ha már min-denképpen el kellett viselniük a vallást és annak megnyil-vánulásait, az ortodox egyház jobb volt, mint a többi. Net-

tó többségben van, színtiszta román, és nincsenek gyanús külföldi kapcsolatai: megannyi jó tulajdonság! A katolikusok többsége nem román etnikumú volt, ráadásul egy külföldi hatalomra, a Vatikánra hallgatott! A reformátusok magyarok, a lutheránusok németek voltak, ráadásul számos külföldi kapcsolattal rendelkeztek. A neoprotestánsok aktivizmusa és prozelitizmusa, no meg a világ minden táján ápolt kapcsolataik egyszerűen kétségbe ejtették a hatáságokat.

Mire volt jó az ortodox egyház? Először is a „többiek” gátolására. Akadályozta a neoprotestáns vallások terjedését, Erdélyben pedig azt a szerepet is betöltötte, hogy gátat vetett a görög katolicizmus feltámadásának. Hazafiasság kérdésében az ortodox egyház és a Ceaușescu-rendszer jól kijött egymással, egyformán etnicista nacionalizmust hirdettek. Ott volt még a „békeharc” is, a kommunizmus rögeszméje, a szovjetek által Sztálin idején gyártott szlogen (amivel imperialista ellenségeiket a „háborús uszító” kényelmetlen pozíciójába hozták), amelyet Ceaușescu átvett és a világ arénáiban a béke nagy bajnokaként jelent meg. Mivel a kereszténység a lényegét tekintve a béke vallása, az egyház ebben a kérdésben támogathatta a rendszer demagóg propagandáját.

Azonban még volt valami haszna az ortodox egyháznak, méghozzá a kommunista rendszer egy roppant érzékeny területén: a román emigráció megosztásában és befolyásolásában. Valóban igen nehéz meggyőzni a kommunizmus jótéteményeiről azokat az embereket, akik épp a kommunizmus elől menekültek el az országból, az egyház azonban támogathatta román nosztalgiáikat, s ezáltal az „anyaország” felé

csábíthatta őket. A román emigráció vallási közösségeire vonatkozó 1979-es jelentésben az áll, hogy az egyházi emberek „fontos szerepet töltenek be abban, hogy az emigráció tagjait a haza iránti lojalitás irányába fordítsák”. Ebben segítettek azok a kiadványok is, amelyek a román történelmi hagyományokat promoválták, beleértve az „irredenta magyar propaganda visszaverését célzó” anyagokat.⁸²

Más szavakkal az egyház arra biztatta az emigrált románokat, hogy feledkezzenek meg a kommunizmusról és gondoljanak arra, hogy ők románok. 1979-ben a világ minden tájáról 27 román vallási közösség tartozott a román patriárkátus alá (ezekből hatot csupán 1979-ben hoztak létre), Franciaországban, Ausztriában, Olaszországban, Németországban, Svédországban, Belgiumban, Spanyolországban, Svájcban, Hollandiában, Izraelben, Ausztráliában, Új-Zélandon, Venezuelában... A személyzetüket (egy-egy pap, esetleg még egy kántor) a Vallásügyi Osztály adta, fizetésük a diplomáciai testület fizetéséhez volt rendelve (a pap III. fokozatú követségi titkár, a kántor I. fokozatú attasé fizetését kapta).⁸³

Az Egyesült Államokban, amely, mint látható, hiányzik a fent említett listáról, akadt még munka. Két egyházmege is működött ott, a legfontosabb a (túlnyomórészt orosz) Amerikai Autokefál Egyház fennhatósága alá tartozott. Bukarestben azt a küldetést jelölték ki, hogy tenni kell az észak-amerikai kontinens román vallási egysége érdekében, és arra

⁸² ANR, CCPCR, C, 1979/12, ff. 3–4.

⁸³ Uo. 1981/9..

biztatni a papokat, lépjenek ki az Amerikai Autokefál Egyház fennhatósága alól és térjenek vissza a román patriarkátus fennhatósága alá. Papokat, szerzeteseket, teológusokat válogattak ki arra a célra, hogy „az Egyesült Államokba és Kanadába küldjék őket tanulmányútra, rokonlátogatásra vagy letelepedni, vagy közvetett úton, akiket felkészítettek és kiképeztek arra, hogy utóbb elfoglalhassák a két egyházmegye megürülő állásait”.⁸⁴ Nem érdemes rákérdezni, vajon nem jelent-e mindez azt, hogy az ortodox egyház és a Szekuritáté közt különleges kapcsolat volt!

Az ortodox egyházfők úgy viselkedtek, mint a román állam fegyelmezett hivatalnokai. „Utasítással” mentek külföldre, ahogy 1979-ben Iustin Moisescu pátriárka utazott Svédországba. Az utasítás pontról pontra megjelöli, mit kell tennie: felvázolja a rendszer nagy megvalósításait, az állam és az egyház közti jó viszonyt, kiemeli az összes felekezet számára biztosított szabadságot és egyenlőséget, és természetesen hangsúlyozza a békeharcot (konkrétan utalva Ceaușescu szerepére).⁸⁵

Már-már szürreális beszélgetés zajlik az egyházfők és Ceaușescu közt, Teoctist Arapașu pátriárkává választásakor, 1986 novemberében.⁸⁶ A hangot a frissen megválasztott pátriárka szónoklata adja meg: „A legmagasabb fokon értékeljük az ön kreatív zsenialitását, amely hazánk új életének valódi megteremtője, az ön gondolkodását, amely mindenre,

amit szeretett hazánkban épít és megteremt, ráteszi a béke és a hazaszeretet pecsétjét. Minden új építmény, minden fény és életforrás az Ön zseniális gondolkodásának pecsétjét hordozza, a haza szeretetét és az ország iránti szeretetet, a béke pecsétjét, amelyet teljes odaadással és szorgalommal terjeszt ebben a korban, amelyben élünk, és amelyet joggal nevezünk »Nicolae Ceaușescu-korszaknak«.” A maga rendjén Ceaușescu még erőteljesebb részvételre buzdít a béke védelméért vívott harcban, országon belül pedig fokozott határozottságra a különféle vallási szekták működésével szemben. Mindenekfelett a kommunista vezér igazolja az ortodox egyház nemzeti szerepét: „Az ortodox egyház mindig olyan egyház volt, amely jó és rossz pillanatban egyaránt együtt haladt a néppel, kereszttel is, karddal is, s ha kellett, kardot rántott a haza függetlenségének védelmében.”

Ez az udvariaskodás a templomrombolási kampány csúcspontján zajlik, akkor, amikor a hidegbe, sötétségbe, mindenféle nélkülözésbe merülő emberek élete elviselhetetlenné válik. Sok olyan pap volt, aki egyénként tiltakozott. Azonban az egyház, az intézmény, élén a vezetőivel, nem tiltakozott. Pedig az egyetlen olyan intézmény volt, amely ellenállhatott volna, vagy legalább egy kis önmérsékletre inthette volna a hatalmat. Nem tette meg, és ez a cinkosság, bármilyen kifogást vagy magyarázatot találjunk is rá, az ortodox egyház történetének dicstelen fejezetét jelenti.

⁸⁴ Uo. 1982/12.

⁸⁵ Uo. 1979/12, 17.

⁸⁶ Uo. 1986/85.

Románia hidegben és sötétben

A kommunizmus magától omlott össze. Senki nem lökte be a szakadékba. Egyszerűen képtelen volt tovább működni. Akkor ez az egész világ számára nagy meglepetésnek bizonyult, mai szemmel nézve azonban nem az a csoda, hogy összeomlott, hanem az, hogy ennyi időbe telt. A kommunizmus születésének pillanatától kezdve összeomlásra volt ítélve. Ellenkezett az emberi természettel és a társadalom természetes mechanizmusával. A sok botladozás ellenére azért tartott ilyen hosszú ideig, mert működnie kellett, erőszakkal működtették. A kommunista állam az utolsó cseppig felhasználta a természeti tartalékokat és az emberi energiát. Az ilyen erőszakos mozgósítás azonban nem lehetett mindig hatékony, különösen az olyan stimulációk híján, amikkel a mélyen lenézett szabad verseny és az egyéni érdek szolgálhat. A nyolcvanas évekre eljött a végelszámolás, nemcsak Romániában, hanem az egész szovjet rendszerben. A Nyugat áttérése a posztindusztriális gazdaságra siettetett a kommunizmus összeomlását, amely mit sem értett az új technológiai irányzatokból: ahelyett, hogy újraszervezte volna gazdaságát (amúgy is képtelen volt bármiféle újraszervezésre), a kommunizmus hűségese maradt a kezdetektől köve-

tett XIX. századi modellhez. Magától értőddő, hogy nem bírta el a terhelést.

A román gazdaság és társadalom megszenvedte a kommunizmus minden hibáját, és nem is akárhogyan, hanem súlyosbított formában. Ész nélkül importáltak nyersanyagot és energiaforrásokat azért, hogy fenn tudjanak tartani egy túl-méretezett ipari gépezetet, amely csak arra szolgált, hogy egy nagyléptékű ipar illúzióját megteremtse. Minél többet kellett exportálni azért, hogy minél többet lehessen importálni, az export azonban, a termékek közepes minősége miatt, sajnos egyre több nehézségbe ütközött a nyugati piacokon. Egyes ágazatokban már pusztán a termelés kedvéért, veszteségesen kezdtek termelni. Ráadásul, mintha a helyzet nem lett volna így is elég súlyos, közbeszólt Ceaușescu „nemzeti büszkesége” is, Románia abszolút függetlenségének rögeszméje, és megszületett a döntés, hogy minél hamarabb, az utolsó dollárig meg kell adni az ország külföldi tartozását (úgy tíz-milliárd dollárt). Románia többé nem lehet adósa senkinek. Ezt meg lehet tenni, amikor gyors ütemben fejlődik a gazdaság, ha valaki nem túl intelligens (mert végső soron nincs semmi értelme), de hogy lehet ilyesmivel próbálkozni, mikor a gazdaság a kifulladás jeleit mutatja? Ennek következtében minimálisra csökkentették az importot (ami még súlyosabb hatást gyakorolt az amúgy is importfüggő iparra), és maximális mennyiségben erőltették az exportot: exportra került minden, amit el lehetett adni, beleértve a fogyasztási cikket és a lakosság ételmezéséhez szükséges élelmiszereket. Mindeközben az ország arculatának megváltoztatását célzó

nagy építkezések egyre gyorsabb ütemben folytatódtak, és felérték a végső tartalékokat is. Ilyen körülmények közt 1980 után az életkörülmények folyamatosan romlottak, 1985-től kezdődően pedig, a kommunizmus utolsó öt évében, az élet elviselhetetlenné vált (városi környezetben inkább, mint falun, ahol az emberek a háztáji gazdaság szerény eszközeivel valahogy boldogultak). Az élelmiszerüzletek kiürültek (a szó legszorosabb értelmében üresek voltak), amikor pedig valami árut hoztak, vagy ha csupán híre ment, hogy esetleg hoznak, azonnal végtelen sorok alakultak az üzletek előtt. Az emberek fél éven keresztül dideregtek a tömbházakban vagy a munkahelyen, mert szinte egyáltalán nem volt fűtés, felöltözve aludtak a paplan alatt, esetleg még a bekecsét is ráterítették. A villamos árammal is spóroltak, így általában esténként több órára elvették a villanyt különböző településeken, igaz, Bukarestben csak egy-egy órára. Ha volt áram, lehetett tévézni, de kizárólag csak este 8 és 10 óra között; egyetlen csatorna maradt, az adásidő pedig napi két órára szűkült. Az esti Híradóval kezdődött a műsor, amely elsősorban a Ceaușescu házaspár programjára összpontosított, illetve a szocializmus különféle megvalósításaira, majd rövid, hazafias dalokat és verseket magába foglaló művészi programmal folytatódott és egy filmmel, pontosabban idő hiányában egy fél filmmel, melynek második felét következő este lehetett megtekinteni, majd végül a késő esti Híradóval zárult sebtében (mert már el is telt a két óra), amely a kicsivel korábban leadott híreket ismételte el. Sokan lemondtak arról, hogy ezt a műsort kövessék, és különféle szerkezeteket gyártottak,

hogy külföldi adókat tudjanak befogni. Az ország nyugati részén élő szerencséseknak „bejöttek” a szerbek vagy a magyarok, a maguk valamivel nyugatiasabb műsoraival, a iasi-iak megelégedtek Kisinyóval, a bukarestiek pedig átkacsintottak a Dunán, a bolgárookra. Néhány ilyen év után a főváros lakossága már elég jól elboldogult bolgáru!

Mintha az életkörülmények romlása nem lett volna elég, a rendszer is egyre kizsákmányolóbb és piszkálódóbb lett. A katonákat, egyetemi hallgatókat, iskolásokat különféle, nyilván ingyen végzett hazafias munkákra mozgósították (az iskolák és egyetemek ősszel heteken át a termés betakarításán dolgoztak). Már a hetvenes évek végén az egyetemeken ismét bevezették a kommunizmus első korszakára emlékeztető diszkriminációt, pontosabban a politikai-ideológiai jellegű karokra (a történelem kart is ideértve, hogy egy számomra ismert példával éljek) nem vették fel többé az „alkalmatlan” társadalmi háttérrel rendelkezőket: a papgyerekeket, a külföldi rokonnal rendelkezőket, vagy akinek a családjában elítélt volt... A nyomtatványokat egyre szigorúbban ellenőrizték, annak ellenére, hogy a cenzúrát (a Sajtó- és Nyomtatványügyi Bizottságot) 1977-ben megszüntették. Kommunista logika szerint a cenzúra megszűnése még több cenzúrát jelentett: először a szerkesztőségek vagy kiadók felelőssége lett, majd idővel a szövegek és hangfelvételek alaposabb ellenőrzését a Szocialista Oktatás és Kultúra Tanácsa (a Kultúrminisztérium megfelelője) és a Párt Központi Bizottságának Sajtóosztálya vette át.

Értelmiségiek számára plusz szórakozási lehetőség volt az írógépek ellenőriztetése. Ezeket (a kiáltványoktól és tit-

kos szövegektől való félelmükben) évente ellenőrizték, hogy „lenyomatukat” be tudják azonosítani. Az efféle gyanús szerkezetek tulajdonosai évről évre ölbe vették írógépeiket, és jelentkeztek velük a rendőrségen, ahol a nem különösebben barátságos rendőrök felügyelete alatt végtelen sok kifejezést, jelsort voltak kénytelenek lemásolni.

Ez csak néhány példa az állandó zaklatásra. A rendszer képzelőereje kimeríthetetlennek tűnt, ha arról volt szó, mivel lehet felbosszantani az embereket. Ördögi kör volt: minél több ok volt arra, hogy az emberek irritáltak legyenek, a hatóságok meg, ahelyett, hogy a feszültséget csökkentették volna, annál több új okot találtak az idegesség növelésére. Mindezt akkor, amikor még Moszkvában is a változás szele fújt, Gorbacsov meghirdette a peresztrojkát. A maga módján Ceaușescunak igaza volt: érezte, hogy bármilyen újító „gyengeség” helyrehozhatatlan repedéseket okozhat és a rendszer megszűnéséhez vezethet (ahogy Gorbacsovval is történt). Végző soron a kommunista rendszer sorsa mindenképpen megpecsételtetett, akár reformokkal (azok hatása miatt), akár reformok nélkül, azok hiánya miatt!

Egyre szaporodtak az elégedetlenség jelei, de ilyen továbbra is kevés volt és egymástól elszigetelt, nem volt jelentős társadalmi visszhangjuk: a Zsil-völgyi bányászok 1977-es sztrájkja, majd a brassói munkások 1987. novemberi lázongása, egy valamivel népesebb, de még mindig nagyon hiányos ellenállás... Úgy tűnt, a román polgár a végletekig elvisel mindent, bármit tegyenek is vele. Románia meg se mocsan: ez volt a kvázi általános meggyőződés (természetesen

Ceaușescu is így gondolta). Mindenki tudja: a puliszka nem robban. Súlyos tévedés. Éppen a puliszka robban. Biztonsági szelepek hiányában a feszültség növekedése óhatatlanul hatalmas robbanáshoz vezet.

1989. december

A lázadás 1989. december 16-án tört ki Temesváron. A hadsereg a tömegbe lőtt, több tucat halott. Hogy megnyugtassa a kedélyeket, Ceaușescu december 21-én újra elővette a balkon-jelenetet, amely olyan jól ment neki 1968 augusztusában. Súlyos hibát követett el a diktátor: valakinek össze kellett gyűjtenie a bukarestieket, és ez a valaki éppen ő lett! Ugyanaz a helyszín, mint 1968-ban, ugyancsak hatalmas embertömeg. Csakhogy közben eltelt két évtized. Siralmas fizetéskiegészítést ígért az összegyűlteknél. Megpróbált lefizetni egy forradalmat! Kifütyölték. Ilyesmit még nem hallottak a kommunista Romániában! „Munkanélküliséget akartok?” – kiáltotta. Ez volt az utolsó érve. Éjszaka Bukarestben is vér folyt. Másnap, egymillió ember gyűréjében a diktátor pár nem tehetett mást, megszökött. Egy helikopter elröpítette őket a Központi Bizottság teraszáról. Elfogták őket, bezárták egy tárgovistei laktanyába, majd kihallgatta és elítélte őket egy improvizált törvényszék, és karácsony napján kivégezték.⁸⁷

⁸⁷ Itt egy rövid részletet vettem át *România, țară de frontieră a Europei* (Románia, Európa határszaga) kötetéből. 2007, 2015: újrakiadás, Bukarest, 142.

Az 1989. decemberi forradalomnak mai napig számos epizódja maradt árnyékban. Először is a titokzatos „terroristák” kiléte és a vérontás, amely ahelyett, hogy abbamaradt volna, a Ceaușescu házaspár szökése után néhány napon át nemcsak folytatódott, de erőteljesebbé is vált. A „rejtélyek” egy része talán megoldódik valamikor, más részére talán soha nem akad magyarázat. Nagy vonalakban mégis elég tiszta a kép: lényegében tudjuk, mi történt.

Forradalom volt-e, ahogyan nevezni szokták? Vagy csak egyszerű népfelkelés? Vagy államcsíny, amely kisajátította a felkelést, elvette tőle azt az esélyt, hogy valódi forradalommá nőhesse ki magát? Voltaképpen ezek közül minden ott kavargott benne: népfelkelés is volt, államcsíny is, forradalom is!

A népfelkelést nehéz cáfolni vagy relativizálni. Az az érv, hogy nem teljesen spontán módon történtek a dolgok, hanem „összeesküvők” stimulálták volna belülről, vagy titkosszolgálatok kívülről (már amennyiben beigazolódnának ezek az elméletek), mit sem változtatna a népfelkelés méretein. Emberek százazrei vonultak utcára, veszélyeztetve szabadságukat, sőt életüket is. Senki nem tudta volna rávenni őket erre, ha nem lettek volna készek rá.

Ugyanilyen egyértelmű az is, hogy államcsíny volt. Természetesen a népfelkelés farvizén érvényesülő államcsíny. A tömegnek sem programja, sem vezetői nem voltak. Romániában nem létezett strukturált civil társadalom, csupán néhány ellenzéki figura. A hatalmat mások vették át: ugyancsak a kommunisták, de a másodvonalbeliek, akiket Ceaușescu

ilyen-olyan okból kifolyólag mellőzött, akiket esetleg „emberségessé” tett a hosszas „sivatagi átkelés”.

És mégis forradalom is volt – ámbár egyesek ezt tagadják, mondván, hogy ugyancsak a kommunisták kezében maradt a hatalom. Egyetlen forradalom sem megy végbe azonban egy nap alatt. A forradalom nem pillanat, hanem folyamat. 1989 decembere a kiindulópontja egy olyan változássorozatnak, amely a kommunista Romániától a mai Romániáig vezet. Akár tetszik az eredmény, akár nem, az a tény, hogy jelenleg Románia egész másként néz ki, mint amilyen 1989-ben volt, azt jelenti, hogy forradalmat éltünk meg.

Bármennyire furcsának is tűnik, ez a forradalom a kitörésének pillanatában nem volt kommunistaellenes. Persze ilyen irányultsága is volt, ez azonban kisebbségben maradt. Az emberek többsége inkább „élelmezési”, semmint filozófiai okokból lázadt. Nem a kommunizmus mint rendszer ellen, hanem válaszként az életkörülmények elviselhetetlen romlására, amelyért elsősorban nem a rendszert, hanem Ceaușescut hibáztatták. Mi a bizonyíték erre az állításra? Sajnos igen hamar ki fog derülni...

Ami pedig az ország új vezetését illeti, az minden volt, csak kommunistaellenes nem: néhány kivétellel volt kommunista vezetőkből vagy azok gyerekeiből állt. Egyébként is, mit várhattak volna Iliescutól? Ő maga fogalmazta meg politikai hitvallását, mikor azzal vádolta Ceaușescut, hogy az megcsúfolta „a kommunizmus nemes eszméit”. Első szakaszban legalábbis az ő tere sem ment messzebb Gorbacsov „peresztrojkájánál”.

Románia új, „demokrata” vezetői első perctől kezdve nyílt kártyákkal játszottak. A forradalom egyenes adásban történő televíziós közvetítése ordas manipulációnak bizonyult, a Ceaușescu házaspárt tipikus sztálinista perben ítélik el, különféle hagymázos vádak alapján és olyan ügyvédi védőbeszéddel, amelyik keményebb vádakát fogalmaz meg, mint az ügyész... Erre azt lehet mondani, nem is érdemeltek mást, a román társadalom azonban talán mégiscsak mást érdemelt volna. Bal lábbal indult el a demokrácia felé vezető úton.

A legfőbb trükk a Kommunista Párt megszüntetése, semmibe tűnése volt. Hirtelen senki nem volt többé kommunista. Még az ország élére állt Nemzeti Megmentési Frontnak (a jelenlegi Szociáldemokrata Párt elődje) sem volt semmi köze a kommunizmushoz. Ki gyaníthatta volna, hogy fékezi a régi szerkezettől való eltávolodás lendületét? Az új, román demokrácia kezdeteinél hemzseg a hazugság.

A csehek némi dulakodás árán, de áldozatok nélkül jutottak túl a „bársonyos forradalmon”. A románoknak ezzel szemben elképesztően erőszakos forradalomban, látványos vérontásban volt részük. Radikális politikai változás azonban nem Romániában ment végbe, hanem Csehszlovákiában, Václav Havel hatalomra kerülésével. Mindeközben, Iliescuval az élen, Romániában a változás a folytonosságot jelentette. A legerőszakosabb szakítás a kommunizmussal ugyanakkor a leginkább korlátozottnak is bizonyult.

Hogyan váljunk meg a kommunizmustól? Minél lassabban...

Egy dolog biztos: a románok nehezen váltak meg a kommunizmustól. És nemcsak azért, mert manipulálták őket. Mert manipulálták, ez kétségtelen, még hozzá súlyosan. De fontos tény az is, hogy hagyták magukat manipulálni.

„Tévével hazudtatok a népnek” – skandálták akkoriban az Iliescu-rendszer ellenfelei. Valóban, az ország új vezetőinek a televízió segítségével sikerült éveken át megőrizniük az információáramlás feletti kvázi-monopóliumot. Mint a régi szép kommunista időkben, 1995–96-ig egyetlen televíziócsatorna létezett: a hivatalos tévécsatorna. Ez aztán maximálisan kihasználta a románság (mai napig létező) beteges képernyőhöz való ragaszkodását. A 80-as évek elhúzódó böjtje után hatalmas volt a tévééhség. Csakhogy míg a kommunista propaganda arra a két óra adásidőre korlátozódott, az új propagandistáknak immár végtelen idő állt rendelkezésükre: amit alapvetően arra használtak, hogy az „eredeti demokrácia” ellenségeit lejárássák.

A kommunizmustól eltávolodó, de a nyugati modellel szemben fenntartásokkal élő Iliescu-rezsim anélkül, hogy attól tartott volna, hogy kinevetik, bevezette az „eredeti

demokrácia” fogalmát. Miután feltalálták a kommunizmus fantáziadús, ceausisza változatát, a románok már-már viszszaesőként hasonló módon járultak hozzá a demokráciaelmelethez is! Ez például a többpártrendszer elfogadását jelentette úgy, hogy a Nemzeti Megmentési Front maradjon a „vezető erő”. A színpadon megjelentek a még gyenge lábakon álló, börtönök túlélői köré tömörült „történelmi pártok” is: a liberálisok, a nemzeti parasztpártiak, a szociáldemokraták. Mivel az egypártrendszer már nem volt folytatható, a rezsim azt a taktikát követte, hogy végtelen sok párt alapítását tette lehetővé, ezek többsége fantompárt volt, de mind képviseltették magukat az ország átmeneti parlamentjében. Ion Iliescu mai napig azt állítja, ez volt az igazi demokrácia: „beengedni” a pártokat! Valójában meglehetősen átlátszó húzás volt ez: értéktelenné kellett tenni, meg kellett fojtani a hiteles ellenzéki pártokat.

Mit le nem nyomtak akkoriban a tévé abszolút fegyverét használva az emberek torkán! Vészhelyzet, jönnek a birtokosok, elveszik a földjeiteket: ez volt a nagy hatású figyelmeztetés. Rágalmak végtelen sortűzét zúdították Mihály királyra és általában a monarchiára, miközben a király hívei, akik jóval kevesebben voltak az ellenfeleinél, lelkesen skandálták, hogy „A monarchia menti meg Romániát!”. Mindenhol legionáriusokat láttak, az Iliescu-rezsim minden ellenfele azt kockáztatta, hogy rásütik ezt a bélyeget. Az „Egyetem-térre”, a forradalom eltulajdonítása ellen indult legjelentősebb tiltakozásra azt állították: bűnözők, drogosok, legionáriusok műve... Még csak nem is a reformkommunizmus, hanem a

legaljasabb sztálinizmus szellemében Iliescu és társai több ízben igénybe vették a „munkásosztály” szolgálatait, autóbusszokkal szállították különféle üzemekből a munkásokat, hogy a tiltakozó megmozdulásokat letörjék. A csúcspontot a Zsil-völgyi bányászok brutális bukaresti akciója jelentette (1990. június 14–15-én), amely tragikus eredménnyel és Iliescu elnök köszönőbeszédével zárult, aki egekbe dicsérte azokat, akik segédkezet nyújtottak „nagyfokú civil, munkás fegyelmezettségükért”. (Ismét egy, az ötvenes évek szellemét idéző értékelés, tény, hogy azt a legkönnyebb felidézni, amit az ember fiatalon tanult meg.) Mit számított, hogy a Nyugat döbbenten szemlélte ezt a primitív országot Európa szélén!

Még ha figyelembe is vesszük a manipulációt és a már-már polgárháborús hangulatot, az 1990. májusi választások eredményei nagy vonalakban akkor is pontosnak, vagyis „autentikusnak” tekinthetők. Az ország elnökségéért Ion Iliescu, a liberális Radu Câmpeanu és a parasztpárti Ion Rațiu mérkőzött egymással. Iliescu elsőprő többséggel nyert, a szavazatok 85%-át szerezte meg (a másik kettő 10, illetve 4%-ot kapott). Nem akarom azt állítani, hogy az a 85% mind ízig-vérig kommunista volt. Általában olyan emberek voltak, akiket a kommunista rendszer emelt fel a társadalmi ranglétrán, vagy akik megszokták a kommunizmust, vonakodtak belevágni az ismeretlenbe, elindulni a nyugati típusú demokrácia bizonytalan partjai felé. Végso soron olyan emberek, akiknek nem volt komoly ellenvetésük a kommunizmussal szemben. 85%. Jegyezzük meg! Ami a pártokat illeti, a számok ott is ugyanazt az irányvonalat mutatták: a Nemzeti Megmentési Front

szerezte meg a szavazatok kétharmadát, a liberálisoknak meg kellett elégedniük hét százalékkal, a parasztpártiaknak két és fél százalékkal. Érdemes kiemelni azt az ellenszenvet, amellyel az Iliescu-rezsim a Nemzeti Parasztpárthoz, valaha a kommunisták legnagyobb ellenfeléhez viszonyult. Ez a magyarázata annak, hogy bármi is lett volna a hiányossága, a Demokratikus Konvenció éveinek felvirágzása után ez a párt összeomlott, gyakorlatilag eltűnt, egyedül fizetett meg mindenért a többiek helyett.

A kommunista rendszer továbbélése intézményi szinten érzékelhető, ami pedig az embereket, különösen a kulcspozícióba helyezett embereket illeti, csaknem teljesnek mondható. A titkosszolgálat például nevet változtatott, és újraigazította céljait és módszereit: ám, legalábbis az első időszakban, ugyancsak a régi szekusok dolgoztak tovább, különösen a vezető pozíciókban (ebből következik, hogy a régi szokásokat is megtartották!). A Román Szocialista Köztársaság Akadémiája újra visszaváltozott Román Akadémiává, noha megkérdőjelezhető, volt-e joga felvenni a régi, 1948-ban a kommunisták által megszüntetett Akadémia nevét. Akkor számos akadémikus börtönben végezte vagy szélnek eresztették őket, most az egyetlen jegyzett emberi veszteséget Elena Ceaușescu, az akadémikus, doktor, mérnök jelentette. Az egyetemek személyzetéből senkit nem mozdítottak el, holott egyes professzoroknak bárhol lett volna helyük, csak egyetemen nem. Egyeseket bojkottáltak a diákok, mások végül úgy döntöttek, visszavonulnak, de aki maradni akart, maradhatott. A kommunista rendszerben súlyosan kompromit-

tálódott Teoctist pátriárkáról már ne is mondjunk semmit, akkoriban olyasmikkel firkálták tele a falakat, hogy „Teoctist kommunista, szekus, Antikrisztus”. Miután egy-két hónapig bűnbánatot tartott egy kolostorban, megtisztulva visszatért az ortodox egyház élére. Végül is, ha Iliescunak szabad, neki miért nem?

Kiderült az is, milyen jól hatott a kommunizmus nacionalista-izolációs ideológiája. Ezzel sikerült az Iliescu-rendszernek az első években felszítania a Nyugattól való rettegést. „Nem adjuk el a hazánkat!” – ez volt a kor egyik sikerszlogene. A Nyugatról visszatért románokat (mint Radu Câmpeanu vagy Ion Rațiu) bizalmatlanul fogadták: megfertőzte őket a Nyugat szelleme, meg „egyébként sem ettek szójás szalámit” (ellentétben az országban maradt éhező románokkal; érdemes megfigyelni a román képzeletvilág gyakran „élelmiszer-centrikus” elemeit). 1990-ben még elég jó áron el lehetett volna adni az országot, mégis ellopták (nyilván ingyen) az improvizált helyi kapitalisták, a kommunista rendszer közvetlen leszármazottjai. Nagyszerű, ők legalább a mieink!

Ebben a kontinuitásban senki nem fizetett meg az elkövetett bűnökért. Pedig az elnyomó rendszer nagy felelősei, Alexandru Drăghici, Alexandru Nicolschi kéznél lettek volna (néhány évvel a forradalom után haltak meg). A kommunista börtönök hóhérai továbbra is magas nyugdíjat kaptak – végül is jól végezték dolgukat! (Akik még élnek, ma is kapnak.) Így aztán megőrződött az igazságos hierarchia: a volt politikai foglyok nyugdíja lényegesen alacsonyabb. Amikor pedig megszavazták a dekonspirációs törvényt (1999-ben),

nem a volt szekustisztek kerültek célkeresztbe, hanem csak a Szekuritáté informátorai (sokan ugyancsak börtönviselt, megzsarolt emberek voltak), mintha ők lennének a főbűnösök. Kénytelenek vagyunk azzal vigasztalódni, hogy 2007-ben a kommunista rendszert hivatalosan is „törvénytelennek és bűnösnek” nyilvánították. Mégis nem túl sok ebben a képmutatás, az ordas hazugság?

Mivel maradtunk?

A kommunizmusból lettünk, sokkal inkább, mint a dákoktól és a rómaiaktól, és sokkal lényegibben kötődünk ahhoz, mint a két világháború közti korszakhoz, amelyet pedig oly szívesen idézünk képzeletbeli kiindulópontjaként annak a történelemnek, amelyből a kommunista korszak mintha csodával határos módon eltűnt volna. Az az igazság, hogy más Románia lettünk, mint amilyen a kommunizmus előtti Románia volt. A kommunizmus rengeteget rombolt és rengeteget épített. Mélyebb nyomokat hagyott, mint bármi más az egész azt megelőző történelemben.

Ami azt illeti, a kommunizmusból könnyen is, nehezebben is lehetett szabadulni. A románok a legrosszabb megoldást „választották”, mivel hosszan tétováztak megtenni azt a döntő lépést, amellyel egy más típusú gazdaságra és társadalomra való áttérés jár. Remélték, hogy a kapitalizmusban is meg lehet majd őrizni a kommunizmus egyik-másik „előnyét”. Tartottak a nyílt társadalom brutális hatásától. Végül azonban az „átmenet” ideje is lejárt, így ma már képesek vagyunk levonni a tanulságokat. Aligha van okunk örvendezni.

A kommunizmus ipari hőskölteményéből szinte semmi nem maradt. Romokkal teli, kopár ugar. Sokan visszasírják a

(nem is olyan) régi idők kolosszális termelői gépezetét, amelynek köszönhetően Románia bekerült az ipari nagyhatalmak közé és minden román állampolgár számára biztosított volt a közepesen fizetett, de azért mégiscsak biztos munkahely. Kétségtelen, hogy a nagy kommunista ipar csakis a kommunizmus keretein belül volt képes a működésre, amikor „kötelessége volt” működni. A piacgazdaság logikája immár nem engedhette meg, hogy drágán, közepes vagy nem létező rentabilitással termeljenek mindent. Egyesek elkeseredve mondogatták: hogy lehetett néhány dollárért eladni egy egész üzemet? Nos, igen, ám ha az már nem termelt semmit, csak adósságot, még az a néhány dollár is igen jó árnak bizonyult. Mindezeket figyelembe véve azt is számításba kell vennünk, hogy a gazdasági átalakulás rendkívül rosszul valósult meg, a privatizáció sorozatos csődbe jutásokkal járt. Az okok? Egyfelől hozzá nem értés, rettenetes intellektuális behatároltság: látszik, hogy nem a nagy piacgazdasági szakértők alakították a kommunizmust! Másfelől, és talán ez a legfontosabb, az ország gazdaságának szándékos elértéktelenítése, amit közönségesen lopásnak nevezünk: jelentős lopásnak. A kommunisták legalább tudták, hova akarnak eljutni (bár jobb lett volna, ha nem tudják). Hát a mai Románia merre tart? Van-e koherens gazdasági terve? Már-már legendássá vált az, hogy a románok mennyire képtelenek autópályákat építeni. Arról, hogy kifejezetten mezőgazdaságon alapuló ország létrejöttéppen élelmiszerekből kénytelen jelentős mennyiséget importálni, már ne is beszéljünk. Ha ez nem tökéletes hozzá nem értés, akkor mi az?

Igen, mint már említettem, lopásról is szó van. A piaccgazdaságra való áttérés eme „módszertana” a maga változatos megnyilvánulási formáiban jelentős részben magyarázatot ad a posztkommunista Románia tévelygéseire. A képlet egyszerű: csaknem a teljes nemzeti vagyon a kommunista államé volt, tehát mindenkié, vagyis senkié. Ezt egy egész fal-ka leste kiéhezett, készen arra, hogy széttépjék, olyanok, akik többnyire az összeomló rendszer nagy befolyással bíró intézményeiből érkeztek, elsősorban a Szekuritáté köréből. Így ment végbe a hatalmas vagyonok átruházása, és így jött létre (nem csak így, de nagymértékben ezt az irányt követve) a gazdagok új osztálya. A politikusok közül sokan (a politikusok többsége?) maguk is vastagon benne voltak ebben a zsebek megtöltését célzó versengésben. Ma sorra indít eljárást ellenük az Országos Korrupcióellenes Ügyészség. De hányat nem fognak soha perbe, hány ellen nem indul soha eljárás? Ez a folyamat teljesen lejáratta a politika hírnevét. A posztkommunista Romániában a politika ahelyett, hogy a haza céljait szolgálta volna, mindenekelőtt az egyéni meg-gazdagodás eszköze lett.

Ironikus módon a kommunista rendszer által létrehozott, többé-kevésbé egalitárius társadalomból a kommunizmus bukása után sokkal súlyosabb társadalmi egyenlőtlenségekkel küzdő ország lett, mint amilyen a kommunizmus előtt volt. Ma még mélyebb a gazdagok és szegények közötti szakadék. Úgy tűnik, nem a kapitalizmus modern, megszeli-űlt változata a példa, hanem a „primitív felhalmozás” vadkapitalizmusa. Újraalakult a nagypolgárság. Még a nagybirtokos

réteg is újra megjelent. A kilencvenes évek elején megkon-gatták a vészharangot, hogy „jönnek a nagybirtokosok”. Hát tessék! Néhány kivételtől eltekintve azonban ezek nem a régi földesurak (akiknek egyébként az 1921-es földreform után amúgy se nagyon maradtak számottevő birtokaik), hanem az új, összehasonlíthatatlanul gazdagabb birtokosok, akik vég-telenbe nyúló területek felett rendelkeznek.

A folyamat lezárult, mit lehet itt még tenni? Az új ural-kodó osztály szilárdan beágyazódott a maga helyére. Ha nem is teljességében, de bizonyára nagy arányban a kom-munista szerkezetből származtatható, még hozzá jelentős „szekuritátés” beütéssel. (Már egy további kutatás feladata lesz igazolni, esetleg árnyalni ezt a jelenleg pusztán tapasztalatból fakadó megállapítást. Már amikor sor kerülhet majd ilyen kutatásra.)

A kommunizmus elveszítette a játszmát. A kommunisták azonban megnyerték. Mintha a kommunizmus teljes törté-netének nem lett volna más értelme, mint egyik uralkodó osztályt egy másikra cserélni. Legalább nem kell attól tartanunk, hogy ezek az emberek, a volt kommunisták vagy azok leszármazottjai vissza akarnának téríteni bennünket abba a rendszerbe, amely őket felemelte a társadalmi ranglétrán. Gond egy szál sem, teljesen áttértek, otthonosan mozognak a kapitalista dzsungelben. Inkább annak áll fenn a veszélye, hogy túlságosan is kapitalisták lesznek!

Hát az intellektuális zűrzavarral mihez kezdünk? Az is a kommunizmusból származik. Évtizedeken át a vegyítés el-vét alkalmazták, az értelmiségi környezetben egyaránt mo-

zotak hiteles értelmiségi figurák, improvizált értelmiségiek és meglehetősen hiányos képzettségű pártaktivisták, akiket azért tettek oda, hogy az első csoportba tartozókat irányítsák és felügyeljék. 1989 után, amint láttuk, még a legelemibb tisztogatást sem hajtották végre. Sőt mi több, a felsőoktatási intézmények, különösen a magánegyetemek elburjánzásával (Románia ebben a kérdésben élen jár Európában) olyan „értelmiségi túlermelés” indult, amely mindenre alkalmas volt, csak éppen intellektuális célok elérésére nem. Mit lehetne még mondani, hiszen Romániában még a titkosszolgálat vagy a rendőrség is saját „felsőoktatási” intézménnyel rendelkezik, a doktori iskolákat is beleértve! A diplomagyár azon kevés román iparágak egyike, amely maximális teljesítménnyel működik. A közelmúlt botrányai a doktori disszertációk egész maffiájáról rántották le leplet: megvásárolt vagy futószalagon plagizált disszertációk (különösen politikusok hasznára, akik ily módon bűncselekménynek sem tartott intellektuális jogok eltulajdonítása árán büszkélkednek). Nemrég szárnyra kapott a börtönbeli írók hihetetlen története is: több száz börtönbüntetését töltő elítélt írt az előrehozott szabadulás reményében „tudományos” munkát. Hogyan válhatott lehetségessé az, hogy az efféle piszkozatnak tudományos értéket tulajdonítsanak?

Sok nagy tudású ember van, de ezek belevesznek az egyikű tömegbe, amelyet többnyire a közepes tudás és a család ural. Mi lehetne sokatmondóbb, mint az a tény, hogy még a nagy hagyományú román egyetemek is csak a nemzetközi rangsorok utolsó helyeire tudnak felkapaszkodni? Nagy baj,

hogy nem akad senki, aki rendet teremtené, aki elválasztaná az ocsút a búzától. Romániának erőteljes intellektuális nevelésre volna szüksége, valami olyasmire, mint amilyen a Junimea-kör hatása volt másfél évszázaddal ezelőtt. *Félre!* – harsogta meglehetősen explicit módon Titu Maiorescu egyik, 1886-ban írott cikkének a címe. Ám az egy kisszámú, Nyugaton formálódott elit volt. Most sokkal bonyolultabb a csomó. Az ember döbbenten tapasztalja, hogyan gondolkodnak egyes értelmiségiek, akár olyanok is, akik a társadalom által elismert pozíciókat foglalnak el. Nemrég rámutattam arra – és ez csak egy apró példa –, mit össze nem hordtak a Román Akadémián az Eminescu-megemlékezések kapcsán.⁸⁸ Sokak számára mintha sohasem lett volna a Junimea-kör terápiája, a parádézó hazaszeretet újra a felelős döntések elé kerül. Éppen elég történész akad ma is, akik számára a román nép „ősi, egységes volta és kontinuitása” ma is olyan, mint amilyen a Román Kommunista Párt programjában volt, parancsszó, mely azt az érzést kelti, hogy a nemzet alapvető jogait támogatják (mintha bárki is támadná azokat), az eredménye pedig idejétmúlt elképzelés és idegesítő beszédmod, amely ma már senkit nem érdekel. Szellemi kisszerűsége vallana azt képzelni, hogy Traianus, Decebal vagy Vitéz Mihály óvja és képviseli Romániát, nem az övék a felelősség, hanem a miénk, mégpedig azáltal, amit a jelenben, a jelen szellemében létrehozunk, ideértve a mi korunkhoz igazított

⁸⁸ Lucian Boia, *Mihai Eminescu, românul absolut. Facerea și desfacerea unui mit* (Mihai Eminescu, az abszolút román. Egy mítosz felépítése és lerombolása), Humanitas, București, 2015, 186–191.

történelmi diskurzust, amely képes arra, hogy a román történetírás iránt érdeklődést keltsen. (Ami azt illeti, a „hazafias” történetírás hatását tükrözi a románság gyenge jelenléte az Európa történelméről közelmúltban írott szakmunkákban. Az egyik legismertebb a brit Norman Davies munkája,⁸⁹ amely egyébiránt meglehetősen tág teret ad Közép- és Kelet-Európa történelmének, a második világháborúig teljes mértékben mellőzi Románia történelmét. Egy szó sincs a dákoromán eredetről, kontinuitásról, Európa védelméről a török veszéllyel szemben, Nagy István vajdáról (Ștefan cel Mare) vagy Vitéz Mihályról, 1859-ről és 1918-ról... Ennyire értetlenek volnának az „idegenek”, vagy talán inkább a románok képtelenek saját történelmük promoválására – egy értelmes és hihető történelem felvázolására, és nem régóta idejétmúlt klisék sorolására?)

Akárhogy is lenne, csak azt ne mondják, hogy a kommunizmusban jobb volt! És nem csak azért, mert nem volt jobb, már ha a maga teljességében és nem darabonként vizsgáljuk a képet, de főleg azért, mert a jelenlegi Románia minden egyensúlyvesztése éppen a kommunizmusból eredeztethető. Íme egy izgalmas téma a történelmi fikció híveinek: kitalálni egy olyan Romániát, amelyben nem volt kommunizmus! Nem mondom, hogy eszményi világ lett volna. A harmincas évek nem voltak olyan ragyogóak, mint ahogy utólag képzeljük azokat, tele voltak késedelemmel, lemaradással, feszültségekkel, amelyek óhatatlanul bonyolították volna a román

⁸⁹ Norman Davies, *Europe. A History*, Oxford University Press, 1996.

társadalom alakulását. Azt azonban vitathatatlanak tartom, hogy a mai Románia sokkal megállapodottabb, ha nem is korrupciómentes, de kevesebb korrupcióval bíró ország lenne (igaz, nem is lett volna annyi ellopnivaló!), és olyan elittel rendelkezne, különösen olyan értelmiséggel (mert hiszen megvolt már a harmincas években), amely valóban összhangban áll a nyugati szellemmel és kultúrával. Megfizetünk, és még sokáig fogunk fizetni a kommunizmusért. Hát csak ugyanazzal vigasztalódnánk? A románságnak fele ilyen nosztalgiaiba ringatja magát. Nem ártana konstruktívabban álmodozni.

A román társadalom rendkívül nehezen szilárdul meg. Ismét a kommunizmus öröksége ez! A kommunista kollektizmus éppen fordított eredménnyel járt. Az emberek meggyőződtek arról, hogy hasznosabb, ha ki-ki magának szalad és intézkedik. A „közjó” fogalma ma is meglehetősen idegen a román mentalitás számára.

A nyugati társadalom szabályok társadalma. Romániában igyekszünk kikerülni a szabályokat: ez egyébként korábbi hiba, a kommunizmus csak felnagyította és tartós emlékként hagyta itt nekünk. A román ember számára ma is az érvényesülés jelenti a prioritást: mindegy, hogy törvényes úton, vagy azt elkerülve.

Kommunista örökségnek számít az „idegennel” való kapcsolat túldramatizálása is, nyitás és elzárkózás, csodálat és elutasítás, szolgaság és túlzásba vitt gőg keveredik benne. Mikor leszünk normálisak, mikor szabadulunk a komplexusoktól?

Természetesen ebben az egész folyamatban haladás is van. Ahogy ostobaság lenne idealizálni a kommunizmust, megfélelkezve annak tökéletes csődjéről, az is abszurdum volna, ha nem érzékelnénk mindazokat a jelentős változásokat, amelyek az elmúlt negyed évszázad során történtek. A románság minden érdeme mellett (lett légyen akár mennyi) Romániának szerencséje is volt (ahogy más történelmi kulcs-
pillanatokban, 1859-ben és 1918-ban is...). Ezúttal a NATO és az Európai Unió Közép- és Kelet-Európa felé való terjeszkedése jelentette a szerencsét. Már nem szükséges azon gondolkodnunk, mennyire volt felkészült arra Románia, hogy beilleszkedjen az európai struktúrák közé, azzal a korrupcióval, amelynek hallatlan mértékét csak most észleljük (hogy számos egyéb hiányosságáról ne is beszéljünk). Jó, hogy sok mindent elnéztek nekünk, és befogadtak a nyugatiak által épített házba. Ha már úgyis történelmi fikciókkal játszunk, gondoljunk bele, hol lennénk, milyenek lennénk ma, ha nem kerülünk be az euroatlanti keretbe? Mi, egymás közt, a mi drága politikai osztályunkkal. Jobb bele se gondolni.

Reménykedjünk abban, hogy a történelem továbbra is szövetségesünk marad. Mihelyst belekerültünk egy nyugati típusú demokrácia logikájába, elképzelhető, hogy annak mechanizmusa erősebbnek bizonyul a tehetetlenségeinknél. Idővel a kommunizmus egyre jobban mögöttünk marad, ködbe vész. De mennyi az eltékozolt nemzedék!

Melléklet

Abszurd színjáték a kommunizmusban: két dokumentum a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának Archívumából

Ezek a dokumentumok a „kedvenceim” mindabból, amit átlapoztam a Kommunista Párt legfelső vezetésének iratcsomói közt kutatva. Mintha élettelibbek volnának, mint a többi; kis színpadi jelenetek, mondhatni afféle „abszurd színjátékok”, sajnos a lehető legvalóságosabb szereplőkkel és helyzetekkel. Főszereplőjük természetesen Ceaușescu, aki itt számos rögeszméjét megosztja velünk, körülötte számtalan statisztákontráz neki.

Az első dokumentumot 1977. március 30-án keltezték, tehát a március 4-i nagy földrengés után, itt a diktátor már első szavaival leleplezi, milyen elképzelései voltak a főváros újjáépítéséről. Röviden fejezi ki magát, csak kilenc szóban, de a lehető legvilágosabban: „Tudják meg, ha egész Bukarestet lebontjuk, az szép lesz!” (Természetesen a jelenlevők közül senki nem tiltakozik.) Miután Bukarest ügyében mindent tisztáztak, áttérnek a disszidálók (Paul Goma író és Vlad Georgescu történész) problémájára. Őket szamaraknak nevezik, és utasítást adnak a letartóztatásukra. A Szekuritáté túrhetetlen gyengeséggel nyilvánul meg a kérdésben: „kiala-

kult valami, ördög tudja, hogy nevezzem, hangulat” – mondja Ceaușescu. Mivel a disszidensek nagykövetségekhez fordultak védelemért, eszébe jut, hogy „van egy olyan törvény, amely minden, idegenekkel folytatott kapcsolatot megtilt”. Vlad Georgescu történészre visszatérve a megoldás: „sózunk rá 20-25 évet, hadd dolgozzon, amíg rendesen meg nem tanulja a történelmet. Mindegyik ezt érdemli, gazemberek, semmi sajnálatot nem érdemelnek az ilyenek... Ütni kell őket, irgalmatlanul”. Ami Gomát illeti: „kikapcsolni a telefont, megszakítani minden kapcsolatot, s ahogy megpróbál kapcsolatba lépni a nagykövettel, nyilvánosan letartóztatni kémkedésért”. És ha már úgyis idegenekről és külföldről esik szó, „senki nem kap engedélyt kitelepedésre. Minden engedélyt visszavonni a különleges esetek kivételével”. Ez a házasságkötésekre is vonatkozik, hiszen „itt is van elég nő meg férfi”. „Egyetértének” – vonja le a következtetést Ceaușescu, és nem kérdezi, hogy valóban egyetértének-e vagy sem. „Ezzel a gyűlést berekesztem.”

Végül csak akadt néhány kiskapu ezen az áthatolhatatlan falon. Valamelyest mégiscsak számított a külföldi nyomás. Mind Paul Goma, mind pedig Vlad Georgescu megúsza a börtönbüntetést és elhagyhatta az országot. Éppen ebben rejlik a dokumentum érdekessége; dühösnek látjuk Ceaușescut, aki azt mondja ki, amit gondol, radikálisabb, mint a Szekuritaté, primer reakciói tiszta sztálinizmusról árulkodnak.

Érdemes megfigyelni a kifejezési (vagy átírási) hibák sokaságát, például „kloáka”, „kaláka” helyett, vagy „Caragiale pestise” „Caragea pestise” helyett.

A második dokumentum arról beszél, hogyan fogadta Ceaușescu Teoctist pátriárkát 1986. november 14-én. Ami engem illet, nincs mit hozzátennem. Az olvasónak hagyom ennek minden örömét vagy keserűségét. A szolgalelkűség szomorú színjátéka!

A dokumentumok a Román Nemzeti Archívumban a Központi Bizottság és a Román Kommunista Párt Irattára 1977/42., illetve 1986/85. helyszám alatt találhatóak. Gépiratok, mint minden szöveg, amely a Központi Bizottság irodái közt mozgott, különleges, nagyméretű betűkkel gépelve. Állítólag azért, mert Ceaușescu nem volt hajlandó szemüveget viselni.⁹⁰

⁹⁰ A szerző az eredeti, román nyelvű kiadásban a dokumentumokat eredeti formájukban, fénymásolatban adta közre.

Gyorsírásos feljegyzés

A Román Kommunista Párt Központi Bizottsága Politikai
Végrehajtó Bizottságának üléséről

– 1977. március 30. –

Jelen voltak az alábbi elvtársak: Nicolae Ceaușescu, Emil Bobu, Cornel Burtică, Elena Ceaușescu, Gheorghe Cioară, Lina Ciobanu, Ion Dincă, Emil Drăgănescu, Ion Ioniță, Petre Lupu, Manea Mănescu, Paul Niculescu, Gheorghe Oprea, Gheorghe Pană, Ion Pășan, Dumitru Popescu, Gheorghe Rădulescu, Leonte Răutu, Iosif Uglar, Ilie Verdeț, Andrei Ștefan, Iosif Blanc, Ion Coman, Teodor Coman, Mihai Dalea, Miu Dobrescu, Ludovic Fazekas, Mihai Gere, Vasile Patilineț, Ioan Ursu.

Nicolae Ceaușescu elv.:

Tudják meg, ha egész Bukarestet lebontjuk, az szép lesz! Ott voltam, szemben azzal, ahol az a tömbház van, a sporttal. Ezt át kell költöztetni az Augusztus 23. negyedbe. Miféle sport van ott? Mindenkit gyorsan át kell költöztetni onnan. Ez így nem maradhat.

Elena Ceaușescu elv.:

Nagy az az épület, hatalmas.

Nicolae Ceaușescu elv.:

Elég jó építmény. Mindent összevéve, maradjanak a pályán, a megyei munkásklubokban. Üljenek csak a klubokban, te-repen.

Nincs szükségünk hivatalnokokra, minden tevékenység ott folytatódjon. A Szövetség, az edzők menjenek a stadionba. Ragaszkodunk ahhoz, hogy a hivatalnokok ott legyenek a szövetségekben.

Lássuk csak, miért hívtam össze a gyűlést. Problémák merültek fel ennek a számnak, ennek a Gomának a tevékenységét illetően, aki továbbra is telefonkapcsolatot tart fenn a Szabad Európával, meg kiadtak egy listát, amit vagy 180 ember aláírt.

Mindenféle emberek vannak. Egyikük sem ismert, ez igaz. Itt van például egy edző, valami Horvath Constantin. Nem ismerik. Ez azt jelenti, hogy titkosszolgálatunk szervei egyáltalán nem teljesítették kötelességüket, holott azt mondták, Goma minden mozdulatát követik, mindenről tudnak. Megtudtam, hogy tegnapelőtt este az Amerikai Nagykövetségen volt, kapcsolatban áll a nagykövettel. Egyébként tegnap az elvtársak letartóztattak egy törté-
nészt, Vlad Georgescut, ettől a Történelmi Intézettől.

Cornel Burtică elv.:

Délkelet-európai Történelmi Tanulmányok Intézete.

Nicolae Ceaușescu elv.:

Az is csak történelmi intézet, és kapcsolatban áll az amerikaiakkal, közvetlenül az amerikai nagykövettel.

Amúgy ez egy számár, egy utolsó figura, én pedig már kiadtam, hogy tartóztassák le, de későn, mert már leadta az iratait az amerikai követségen.

Miért vártak, amíg leadja az iratait. Ebből a szempontból súlyos hiányosságai vannak biztonsági szolgálatunk szerveinek. Mert ez ügyben, függetlenül attól, milyen deklasszált elem, már az elején kellett volna, ahogy mások esetében is, értesíteni a megyei pártszervezeteket, határozottan fellépni. Nem csináltak semmit.

Azt mondták az elvtársak: „Lehallgattuk, tudunk mi valamit”! Nem maradhat így, bejött valami, ördög tudja, hogy nevezzem, hangulat, mintha csupa pópa ülne a belügynél.

A humanitárius problémák, a forradalmár emberség problémái kemény fellépést követelnek minden ellenséges megnyilvánulással szemben, amely a nép érdekében, a munkássztyálya érdekében ütközik.

Nemegyszer mondtam már, hogy még mindig vannak olyan elvetemült elemek, akikre nem lehet számítani. Persze a világ, a közhangulat, ma is jöttek a nők, öregek, fiatalok, virágot adtak, de a 21 millió valamennyi mellett van néhány gazember is, és 100 meg 200 év múlva is lesznek ilyenek. Ezekkel szemben nem fellépni azt jelenti, hogy hiányzik belőled az emberség. Nem értem sem Comant, sem a többieket a belügytől. Üljenek le, nem felállással kell megoldani a problémákat. Én ezt képtelen vagyok felfogni.

Összehívtuk az egész vezetőséget, a Belügyminisztérium szekciófőnökeit is beleértve, mindenkit, aki érintett, mert itt nagyon komolyan rendet kell tenni. Először is meg kell szakítani Goma minden tevékenységét és kapcsolatát a külföldi nagykövetségekkel. Le kell tartóztatni és elítélni kémkedésért.

Általában véve fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy egyes aktivistáinknál, akik kapcsolatban állnak külföldi képviselőkkel, még nagykövetségekkel is, a fehér asztal mellett kialakult valami liberális hangulat, holott törvényünk van, ami minden kapcsolatot tilt az idegenekkel, kivéve amit a mi szervünk rendez, és a beszélgetések is csak szervezett módon, egy harmadik személy jelenlétében folytathatók, még akkor is, ha az illető beszéli a nyelvet. De ezt nem tartják be. Teljesen be kell tiltanunk azt, hogy külföldi nagykövetségekre járjanak. Fogadásokra pedig csak azok, akiknek erre felhatalmazásuk van.

Vannak olyan elvtársak, akik minden fogadáson ott vannak, mint Mihnea Gheorghiu, aki egész nap fogadásokon és kóloákban ül. A dolgok ilyen folyásának határozottan véget kell vetni. Világosan beszéljék meg a tagsággal, még ma, holnap meg a központi tagsággal, a törvény szerint, aki pedig megszegi a törvényt, azt minden önkritika nélkül azonnal ki kell rúgni, pártszankciók, és átküldeni dolgozni a gyárba. Elég legyen ebből a fegyelmezetlenségből.

Még vannak egyesek, akik „mindentudót” játszanak, meg „mecénást”, a művészet és kultúra támogatóinak adják ki magukat, szabad társalgásokat folytatnak, még akár a piacra is kiállnak társalogni. Ennek is véget kell vetni. Ezt már megbeszéltük. Minden pártaktivistát, aki a szervezeteken kívül beszélgetésekbe fog, azonnal szankcionálni kell munkából való kiemeléssel. Függetlenül attól, hogy ki ő. Nem vagyunk kispolgári egyesület. Forradalmi párt vagyunk, és aki nem engedelmeskedik a forradalmi fegyelemnek, tűrje el a

következményeit. Nem fogadhatunk el semmiféle fegye-
mezetlenséget és rendetlenséget. Ha mondanivalójuk van,
a szervezetben mondják el, ahol tevékenykednek. Ha valaki
kint is beszél ezekről, annak vége, megleckéztetik. Függet-
lenül attól, miről beszél: politikai vagy gazdasági problé-
mákról, ezekről csak a pártszervezeten belül lehet vitatkoz-
ni. Kifele az a dolga, hogy elmagyarázza és támogassa a párt
általános politikáját.

Ez elemi kötelesség. Ez a Román Kommunista Párt tag-
ságának ábécéje, aki aktivista, annak ezt tudnia kell.

Egy csomó területen, lássuk csak megint, mi van ezzel
a történeti intézettel. Mindenféle oda nem illő figurák tele-
pedtek meg ott. Csak kommunisták dolgozzanak ott, akik
biztosan követik a párt általános irányvonalát. Tessék, az
elvtársak találtak nála egy munkát a Román Kommunista
Párt történetéről. Melyik korszakból?

Teodor Coman elv.:

1944-től 1977-ig.

Nicolae Ceaușescu elv.:

Amiben a párt egész politikája benne volt. Most, hogy fizet-
tük ezt az intézetet, másik munkát is megírt. Mi is a címe?

Nicolae Pleșiță elv.:

Caragiale pestise, egy paródia erről az esetről, a jelenlegi
földrengésről. Súlyosan megrágalmazza a párt gazdasági
fellendüléssel kapcsolatos politikájáért tett erőfeszítéseket.

Nicolae Ceaușescu elv.:

Akkor adjunk neki „pestist”, sózzunk rá 20-25 évet, dolgoz-
zon, amíg rendesen meg nem tanulja a történelmet. Mind-
egyik ezt érdemli, gazemberek, semmi sajnálatot nem ér-
demelnek az ilyen emberek... Ütni kell őket, irgalmatlanul.

Elena Ceaușescu elv.:

Kihasználni ezt az alkalmat, ez egy természeti csapás, a
pártra fogni, ez elfogadhatatlan, ez egy gazember. A sza-
badság szabadság, de aki kigúnyolja a népet, annak erőfe-
szítéseit, az ilyen számára nincs szabadság.

Nicolae Ceaușescu elv.:

Szó szerint ütni kell őket, irgalmatlanul.

Ezt tehát általános irányként kell alkalmazni, elvtársak,
mindenütt, ahol ilyen emberekkel van dolgunk. Beszéljünk
azokról, akiknek nincsenek ilyen megnyilvánulásai, értes-
sük meg velük, vegyük rá őket, hogy mindenki végezze a
dolgát ott, ahova küldték.

Ezzel meg, aki itt van, Gomával, egy lépést se. Kikap-
csolni a telefont, megszakítani minden kapcsolatot, ahogy
megpróbál kapcsolatba lépni a nagykövettel, nyilvánosan
letartóztatni kémkedésért. Vita nélkül, és mindenkiel, aki
így jár el.

Ezekkel, akik a listán vannak, az adott biztonsági szer-
vek, minden megyébe egy pártbizottság, beszélgessenek el
velük, tudják meg, hogy állnak a dolgok, mert még egyikkel
sem beszélgettek el, és annak függvényében járjanak el, mi-

lyen álláspontot vallanak. Még ha úgy is volt, ahogy itt van, hogy telefonált nekik, tárgyalják meg az ügyet az üzemi bizottságokban, hozzanak ítéletet, döntsenek a munkások. Ha meg akarják verni őket, verjék meg. Tényleg, hagyjuk az embereket bíraskodni, aki pedig olyannak bizonyul, nem maradhat az adott üzemekben.

Itt a bizottság, Verdeț, Stănescu, Burtică, Popescu és a belügyminiszter, erre a keretre célzok, vizsgálja meg mindezeket a problémákat, és kövesse figyelemmel, hogyan alkalmazza ezeket az eljárásokat. Naponta jelentenek nekem.

Azért vettem fel ezeket a problémákat itt, a Politikai Végrehajtó Bizottságban, mert munkakérdésről van szó, pártügyről, pártintézkedésekről, és ezekkel kapcsolatban abba kell hagyni a propagandát. Persze a biztonsági szolgálat a maga vonalán teljesítse a kötelességét, ahogy a törvény előírja. Teljesítenie kell, mert én elégedetlen vagyok azzal, ahogyan eljárak, és úgy vélem, nem teljesítették kötelességüket. Ennyit erről a problémáról. Végezetül áttérek egy másik kérdésre.

Mondják, mi a véleményük? Hogy egyetértenek-e.

Dumitru Popescu elv.:

Az amerikai nagykövettel még beszélni kell.

Nicolae Ceaușescu elv.:

Igen. Persze ha valakinek más véleménye van, kérem, itt mondja el. Igen, egyetértünk. Senki ne mondja, hogy más

véleménye volt és nem hallgatták meg. Ha valakinek más véleménye van, kérem, itt mondja el, itt döntsünk.

Kinek van más véleménye?

Nincs más vélemény.

A tegnapelőtt felmerült problémával kapcsolatban, az emigrálásról. Már kiadtam a titkárságon dolgozó elvtársaknak, azoknak, akik ezzel a területtel foglalkoznak, nem mindenkinek, Verdeț, Burtică, Andrei, Stănescu és a belügyminiszternek a feladatát, hogy rendesen tisztázzák, és világosan mondják ki, hogy legyen egyértelmű: senki nem kap engedélyt a kitelepedésre. Minden engedélyt visszavonni. A különleges esetek kivételével. A családegyesítés kérdése, ha valóban családot jelent, úgy, ahogy az a törvényeinkben áll, 3-4. fokú rokonságig, ahol családegyesítésről van szó, bebizonyosodott, hogy a pártbizottságokban ezt általában megértő szellemben intézik. És mondtam, ezen a vonalon egy sor csak propagandaintézkedés, pártvonalon, sajtóvonalon, rádió- és tévévonalon.

Ezekkel kapcsolatban is mindannyian egyetértünk?

Cornel Burtică elv.:

Kérje a Nemzetiségek Tanácsának összehívását.

Nicolae Ceaușescu elv.:

Jövő hétre egyeztettem, de ezek az intézkedések politikai vonalon is történnek.

Petre Lupu elv.:

Talán pontosabban meg kellene határozni a család keretét.

Nicolae Ceaușescu elv.:

Nekünk törvényünk van, amely másod-harmadfokig számolja, a munka törvénykönyvében is benne van.

Petre Lupu elv.:

A családjogi törvény túl egyértelmű.

Nicolae Ceaușescu elv.:

Törvény van rá. Különleges törvény ebben a kérdésben, és érvényben van. Itt az áll, hogy szülők és gyerekek. Nem mennek sem testvérhez, sem unokatestvérhez. Nem mehet testvérhez, hacsak nem kiskorú, akkor mehet a testvéréhez, eltartásba, ha nincs más senkije.

Teodor Coman elv.:

A házasságoknál ugyanígy.

Nicolae Ceaușescu elv.:

Itt dolgozni kell. Ha valakit hívnak, értse meg, itt is talál, van itt elég férfi és nő.

Csak ezért hívtam össze, az igazi gyűlést kedden tartjuk.

Egy sor kérdést kell megbeszelnünk a parasztság Kongresszusával kapcsolatban és a jövedelmezéssel kapcsolatban, ahogy megegyeztünk, hogy előkészítjük, hogy 30 százalékkal emelkedjen a jövedelmezés, és egy sor problé-

ma van még a parasztság nyugdíjaival kapcsolatban. Majd meglátják, ha készen leszünk.

Egyetértenek. Ezzel a gyűlést berekesztem.

1977. III. 30.

CV/2 pl.

Gyorsírásos feljegyzés

Nicolae Ceaușescu elvtárs, a Román Szocialista Köztársaság elnöke fogadja Teoctist Arapașu, a Román Ortodox Egyház pátriárkáját

– 1986. november 14. –

A fogadáson részt vett Manea Mănescu elvtárs, az Államtanács elnökhelyettese és Ion Cumpănașu, a Vallásügyi Osztály elnöke. Jelen voltak még a Román Ortodox Egyház Állandó Zsinatának tagjai: Antonie Plămădeală, Erdély metropolitája, Nestor Vornicescu, Olténia metropolitája, Nicolae Corneanu, Bánság metropolitája

Teoctist Arapașu:

Igen tisztelt Nicolae Ceaușescu elnök úr, a Román Szocialista Köztársaság elnöke,

Mélyen meg vagyok hatva és nagyon hálás vagyok ezért az életemben oly fontos pillanatért, amikor megjelenhettek ön előtt, hogy a legnagyobb tisztelettel, mind a Zsinat, mind a Román Ortodox Egyház klérusa nevében személyesen fejezhessem ki önnek köszönetemet, amiért elnöki rendelettel igazolta a Román Ortodox Egyház Pátriárkájává való megválasztásomat. Mindannyian, minden lélegzetünkkel Uraságod csodálói vagyunk.

A legmagasabb fokon értékeljük az ön kreatív zsenialitását, amely hazánk új életének valódi megteremtője, az ön gondolkodását, amely mindenre, amit szeretett hazánkban épít és megteremt, ráteszi a béke és a hazaszeretet pecsétjét. Minden

új építmény, minden fény és életforrás az ön zseniális gondolkodásának pecsétjét hordozza, a haza szeretetét és az ország iránti szeretetét, a béke pecsétjét, amelyet teljes odaadással és szorgalommal terjeszt ebben a korban, amelyben élünk, és amelyet joggal nevezünk „Nicolae Ceaușescu-korszaknak”.

Mivel mi is részesei lehetünk ennek a korszaknak, támogatjuk annak megteremtését. Mi, a Román Ortodox Egyház klérusa ezért fogunk iparkodni ezen az új úton is, amelyre most a legmagasabb elnöki rendelet alapján lépünk, melyet ősi román szokásaink szerint kaptunk meg.

Biztosítjuk egész egyházunk nevében, hogy fokozott erőfeszítéssel fogjuk támogatni népünk lendületes munkáját, az ön csodálatos kezdeményezéseit, melyekkel naponta tovább építi szeretett hazánkat.

Saját eszközeinket igénybe véve mindenhová magunkkal visszük a béke, a védelem, a nagy emberi és társadalmi értékek gondolatát, melyekre ön szünet nélkül emlékezteti hazánkat, népünket és az egész világot.

Kérem, engedje meg ezekben a pillanatokban, hogy elmondhassam, milyen nagy visszhangot vert szívünkben új kezdeményezése, mely a hadi költségek, fegyverek és a keret ötszázalékos csökkentését irányozza elő, milyen erős visszhangot keltett ez honfitúji lelkiismeretünkben.

November 23-án együtt állunk majd egész népünkkel, és határozott IGEN-t mondunk az élet békéjére, a szorgalmas román nép fényes jövőjére.

Kérem tisztelettel, engedje meg, hogy ezekben a napfényes és nagy felelősséggel járó percekben az állandó

Zsinat, a klérus és a hívők nevében válogatott tisztelettel és hódolattal gondoljunk Elena Ceaușescu asszonyra, a világhírű tudósra, aki kezdeményezéseivel és a román tudomány érdekében tett fáradozásaival az egyetemes tudást gazdagítja.

Ezzel a gondolattal köszönöm meg a belénk vetett bizalmat, és biztosítom, hogy iparkodni fogok azon, hogy az elnöki rendelet aláírásával kifejezett bizalmának megfeleljek.

Éljen soká, boldogan!

Nicolae Ceaușescu elv.:

Szeretném az Államtanács és a magam nevében is kifejezni meleg gratulációimat a Román Ortodox Egyház pátriárkájává való megválasztásához. Ennek hazánk ősi hagyományai szerint történt validálása aláhúzza aényt, hogy a Román Ortodox Egyház teljes tevékenységével a népet kell szolgálja, az új társadalmi forradalom kialakítását, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalmat, anyagi és szellemi jólétet, az ország hírnevének szüntelen jobbítását, annak külső tevékenységét a béke és világ nemzeteivel való együttműködés érdekében, tekintet nélkül a társadalmi rendre.

Hosszú életet és sok sikert kívánok önnek teljes tevékenységéhez, és szeretném kifejezni azon meggyőződésemet, hogy újabb és korábbi elődeihez hasonlóan, mindig olyan pátriárkának bizonyul, aki a nép egysége, a jólétért folytatott tevékenkedése, a függetlenség, a szabadság és béke felé vezeti az ortodox hívőket.

X

Gondolom, a Zsinat szavazata egyhangú volt.

Teoctist Arapașu:

Teljesen egyhangú. Egyébként napjainkban az egyhangúság tudata nemcsak egyházi téren valósul meg, hanem azokban a tevékenységekben is, amelyeket ön ihletett, és amelyek oly drágák nekünk. Ilyen körülmények közt vesz részt minden képviselő az országból.

Nicolae Ceaușescu elv.:

Nagyon jó dolog felhasználni ezt a békereferendum szervezésével adódó alkalmat. Néhány külföldi képviselő is van. Talán érdemes kihasználni ezt az alkalmat a békeharc erősödésével kapcsolatos eszmecserére. Végül is mindent meg kell tennünk azért, hogy Európából eltűnjenek az atomfegyverek, elsősorban ott, ahol erre nézve egyezség született az Egyesült Államok és a Szovjetunió között, utóbb pedig végleges eltörlésükért, és a hagyományos fegyverek számának csökkentéséért. Függetlenül attól, hogy kinek milyen a hite, a béke legyen központi kérdés, mindenkinek meg kell értenie, hogy a béke alapvető.

Teoctist Arapașu:

Elnök úr, nekünk a következő napokban – vasárnap és hétfőn – alkalmunk lesz találkozni a nyugati, keleti és közel-keleti egyházak képviselőivel.

Nicolae Ceaușescu elv.:

Annál is inkább ragaszkodni kell a konfliktusok tárgyalásos úton történő megoldásához, a Közel-Keletet is beleértve, mert a világ népei békét kívánnak. Még erre a kis costinești-i találkozóra is eljöttek a közvélemény képviselői Izraelből és a PFSZ-től tárgyaltak a békekötésről, a két nép, nemzetiség békés együttéléséről. Mert nincs más út. Az ortodox egyháznak nagyobb erővel és nemzetközi téren is részt kell vennie ebben a tevékenységben. Persze amennyire tudom, a többi romániai felekezet is hasonló álláspontot vall. Van erre egy bizottság.

Ion Cumpănașu elv.:

Közös gyűléseket tartanak.

Teoctist Arapașu:

Eddig csak hazánkban három volt. Azok közül, akik ott voltak Costinești-en, az egyik kérte, hogy találkozzunk.

Antonie Plămădeală:

Katolikus pap volt és roppant hálásnak bizonyult azért a megtiszteltetésért, hogy hazánkba jöhetett. Ha szabad szó szerint idézném, amit mondott, örült, hogy „Ceaușescu országába” jött, és ezt nagyon egyszerűen és meghatóan mondta. Meghatotta az itteni fogadtatás.

Nicolae Ceaușescu elv.:

Most nem akarom, de talán alkalmunk lesz elbeszélgetni

bizonyos szekták tevékenységéről, amelyekkel szemben az ortodox egyháznak aktívabban kellene fellépnie.

Nicolae Corneanu:

Szeretnénk jelezni, hogy nemzetközi téren is foganatossítottunk bizonyos intézkedéseket az egyre aktívabb prozelitizmus megszüntetésére, annak szellemében, amit uraságod mondott és tanácsolt mindig.

Nicolae Ceaușescu elv.:

Mindenféle körök vannak, akik megpróbálják kihasználni a szektás csoportokat, amelyek így végül különféle külföldi körök eszközei lesznek. Nos, az ortodox egyház mindig olyan egyház volt, amely jó és rossz pillanatban egyaránt együtt haladt a néppel, kereszttel, s ha kellett, kardot rántott a haza védelmében.

Teoctist Arapașu:

Ebben a kérdésben, ha megengedi, hálásak vagyunk önnek, amiért oly sokszor rámutatott arra, hogy kötelességünk népünk pártjára állni minden körülmények között. A történelem számos példával szolgál olyanokra, akik nem haboztak kardot rántani, ők a mi példaképeink.

Mi, a mi egyházunk, amint ön is tudja, a vallásszabadsági alapon tagja különféle nemzetközi keresztény fórumoknak, ahova mindig magunkkal vesszük az ön üzenetét. Számos alkalommal megadatott átélnünk az egyhangúság elégedettségét, ott külföldön is, amikor a román nép tettei-

ről, a béke érdekében tett kezdeményezéseiről beszéltünk. Minden keresztény békekonferencián, amelyek a világ összes vallását felölelik, és akikkel mi testvéri kapcsolatokat ápolunk, beszéltünk a prozelitizmus megállításáról.

Nicolae Corneanu:

A lojalitás körülményei közt keringtünk a körül a mag körül, amit hazánk jelent.

Nicolae Ceaușescu elv.:

Igen, az ortodox egyház ebből a szempontból független. A nemzetközi, vallási és más természetű szervezetek azonban mindig is a belügyekbe való beavatkozás eszközei voltak. A történelmi evolúció úgy hozta, hogy az ortodox egyház független módon fejlődhetett azokban az országokban, amelyekben létezik, noha mindig megvolt, és ma is megvan a kapcsolat az egyes részek közt, amennyire tudom, azok mindegyike teljes mértékben megőrzi függetlenségét és autonómiáját.

Teoctist Arapașu:

Az egyház vezetőségének megválasztása is azt jelzi, hogy egyházunk független. Ők jönnek és részt vesznek a szer-tartásokon.

Nicolae Ceaușescu elv.:

A baráti, együttműködési kapcsolatok is a függetlenség tiszteletben tartásával kell működjenek. Ami a nemzetközi te-

vékenységet illeti, a legfontosabb ügy a béke. Már nem szükséges a közeljövőben kardra cserélni a keresztet, mert meg vagyok győződve arról, hogy eljutunk a lefegyverzéshez, ám az egyháznak részt kell vennie a haza fejlesztésében. Nem olyan értelemben, hogy ásót ragadjon – noha egyesek ma is ezt teszik, és a jövőben is ezt kell majd tenniük, de aktívan részt kell majd venniük az ország fejlesztését célzó tevékenységekben. Ez a két alapprobléma: az ország fejlődése, a nép jóléte, függetlensége, szuverenitása és békéje.

Nicolae Corneanu:

A közelmúltban részt vettem egy, az összes ortodox egyházat érintő tanácskozáson Genfben, ahol a negyedik napirendi pont éppen az volt, amit ön az imént kifejtett: az egyházak szerepe a béke védelmében. A mi küldöttségünk két metropolitából állt. Elmagyaráztam a fejlődés elveit és bevezettem a társadalmi igazságra alapuló béke gondolatát, amely csak új, nemzetközi gazdasági rendben valósulhat meg. Itt az volt a jellemző, tartottak egy áhítatos szónoklatot, mint a XVI. században, és az nemigen állt összhangban a valódi tevékenységgel. Felvettem ezeket a gondolatokat és biztosítom, hogy bekerültek a záródokumentumba.

Nicolae Ceaușescu elv.:

Mindezt nagyon értékelem, és még egyszer sok sikert kívánok. Amennyire tudom, ilyenkor egyházi szokás bort inni. Nálunk azonban az a határozat, hogy az irodában tilos az italfogyasztás.

Teoctist Arapaşu:

A legnemesebb jótevő ital az önnel való mai találkozás.

Egészséget és hosszú életet!

Nem hagyjuk ki a lehetőséget, hogy holnap ősi hagyományaink szerint népünkért, és személyesen az ország elnökéért imádkozzunk.

CV. 2 pl.

Tartalom

Bevezető	5
<i>I. fejezet</i>	
Az ezer kommunista országa	12
<i>II. fejezet</i>	
A hatalom meghódítása	23
<i>III. fejezet</i>	
Az utópia perverz logikája	35
<i>IV. fejezet</i>	
Szovjetebbek a szovjeteknél	48
<i>V. fejezet</i>	
Az elit elnyomása és félreállítása	56
<i>VI. fejezet</i>	
„Internacionalista” zsidók és „hazafias” románok	69
<i>VII. fejezet</i>	
Az ellenállás	79
<i>VIII. fejezet</i>	
Az „emberarcú kommunizmus”	84
<i>IX. fejezet</i>	
Sztálinizmus vagy ceauszizmus?	97
<i>X. fejezet</i>	
Az emancipált és elnyomott nő	104
<i>XI. fejezet</i>	
A prágai tavasztól a román őszig	111

<i>XII. fejezet</i>	
Szuperiparosítás vagy alulfejlettség?	121
<i>XIII. fejezet</i>	
„Ha egész Bukarestet lebontjuk, az szép lesz”	126
<i>XIV. fejezet</i>	
Burebistától Ceaușescuig: hogyan manipuláljunk a történelem segítségével?	133
<i>XV. fejezet</i>	
A kis nagyhatalom.	140
<i>XVI. fejezet</i>	
Az egyház	146
<i>XVII. fejezet</i>	
Románia hidegben és sötétben	154
<i>XVIII. fejezet</i>	
1989. december	160
<i>XIX. fejezet</i>	
Hogyan válunk meg a kommunizmustól? Minél lassabban...	164
<i>XX. fejezet</i>	
Mivel maradtunk?	170
Melléklet	179

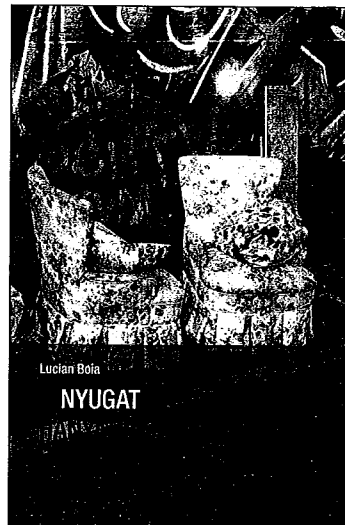
X 277 276

A KOINÓNIA KIADÓ KÍNÁLATÁBÓL

LUCIAN BOIA MIÉRT MÁS ROMÁNIA?

120×180 mm, 120 oldal. Kartonált. Ára: 22.00 RON / 1990 Ft
Jelen kötetével a történész kilép a historikus eddigi, rigurózus szerepéből, és az olvasmányosan színvonalas tudományos értekezés medrében tekinti át a román társadalom fejlődéstörténetének dilemmáit, ellentmondásosságait, a sajátosan összetett, fonáságokat is ötvöző gazdasági és szociálpolitikai, illetve kulturális folyamatokat. Az etnogenézis homályos foltjai, a történelmi léptékekkel is mérhető megkésetttség, az újíjtásra való nyitottság, illetve a továbbra is a rurális világra alapozó Románia konzervativizmusa egyaránt foglalkoztatja Lucian Boiát.

LUCIAN BOIA A NYUGAT HANYATLÁSA

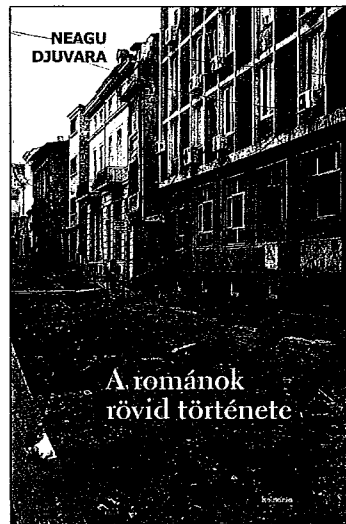
120×180 mm, 120 oldal. Kartonált. Ára: 22.00 RON / 1990 Ft
Lucian Boia kijelentései lehangoló jövőképet vetítenek ki Európa számára, amely – véleménye szerint – mostani formájában az összeomlás küszöbén áll. Bár elismeri, hogy a jelenlegi világberendezkedés a Nyugat alkotása, amelyet a kereszténység és a világnak e köré való egyesítésébe vetett meggyőződés tett valós konstrukcióvá, a történész meg van győződve arról, hogy ez a civilizáció már kifáradt.

LUCIAN BOIA ROMÂNIA ELROMÁNOSODÁSA

120×180 mm, 120 oldal. Kartonált. Ára: 22.00 RON / 1990 Ft
A Koinónia gondozásában ez a harmadik Boia-kötet, amely magyar fordításban megjelent – ez a könyv annak az állandó erőfeszítésnek, amely a meghatározó román történészek és gondolkodók munkáinak magyar közegben való ismertetését célozza. Bár a magyar olvasót főként az erdélyi magyarság sorsával kapcsolatos megállapítások érdekelhetik, minden bizonnyal számos új információra bukkanhat benne a többi kisebbséggel kapcsolatban is, így például a zsidó többségű moldvai városok népességének vagy a dobрудzsai bolgárság sorsának alakulásáról is tájékozódhat.

4

NEAGU DJUVARA A ROMÁNOK RÖVID TÖRTÉNETE

105×180 mm, 384 oldal. Kartonált. Ára: 29.00 RON / 2400 Ft
Neagu Djuvara, a bojár családból származó jogász, diplomata és történész a román történetírás több mint százestendős fegyvereke. Az olvasó most legnépszerűbb kötetét tartja kezében, mely tizenegy kiadást ért meg román nyelven, és valóságos fordulatot jelentett az 1989 utáni román történetírásban. A Koinónia Kiadó először 2010-ben jelentette meg magyar nyelven, a harmadik kiadás 2015-ben látott napvilágot.

www.koinonia.ro
www.konyvter.ro

„Az ország lerombolása és egy teljesen eltérő terv szerinti újjáépítése nem csupán a beteges fantázia gyümölcse volt, mint ahogy első látásra tűnik. Mindez a legtisztább kommunista ideológiában vagy mitológiában gyökerezett. Ez akart lenni a kommunizmus? Minden szempontból új világ: új társadalom, amely új emberekből áll, körülöttük új környezet. Hogy is nézett volna ki egy kommunizmusnak egyáltalán nem megfelelő tájban élő kommunista társadalom? Csakhogy Ceaușescu sajátos, magabiztos és szélsőséges módján, és kizárólag a kommunista tankönyvre korlátozódó műveltségével továbbment, mint mások, nem vállalt semmilyen kompromisszumot, addig ment előre, amíg ki nem törte a nyakát. Biztatásul meg ott volt a környezete szervilizmusa és az egész nemzet passzivitása.”

Lucian Boia

A közelmúlt történelmét látszólag könnyű elfelejteni. Főképpen azért, mert tudományos feldolgozása jóformán el sem kezdődött. A nagyléptékű kommunista iparosítás megélt mindennapjai, a gyárak, üzemek, termelőszövetkezetek, építőtelepek tárgyi világa 1990 után döbbenetes gyorsasággal eltűnt, és mára csupán film- és fényképparchívumokból köszön vissza. A szocializmus évtizedei alatt kialakult gondolkodásmód, mentalitás sok eleme azonban mai napig érzékelhető.

Lucian Boia professzor könyve szellemes összefoglalója a romániai szocializmus évtizedeinek: miközben arra a kérdésre keresi a választ, hogy melyek a román kommunizmus sajátos megkülönböztető jegyei, arról is beszél, hogyan alakult ki az a világ, amelyben ma élünk.

Tibori Szabó Zoltán

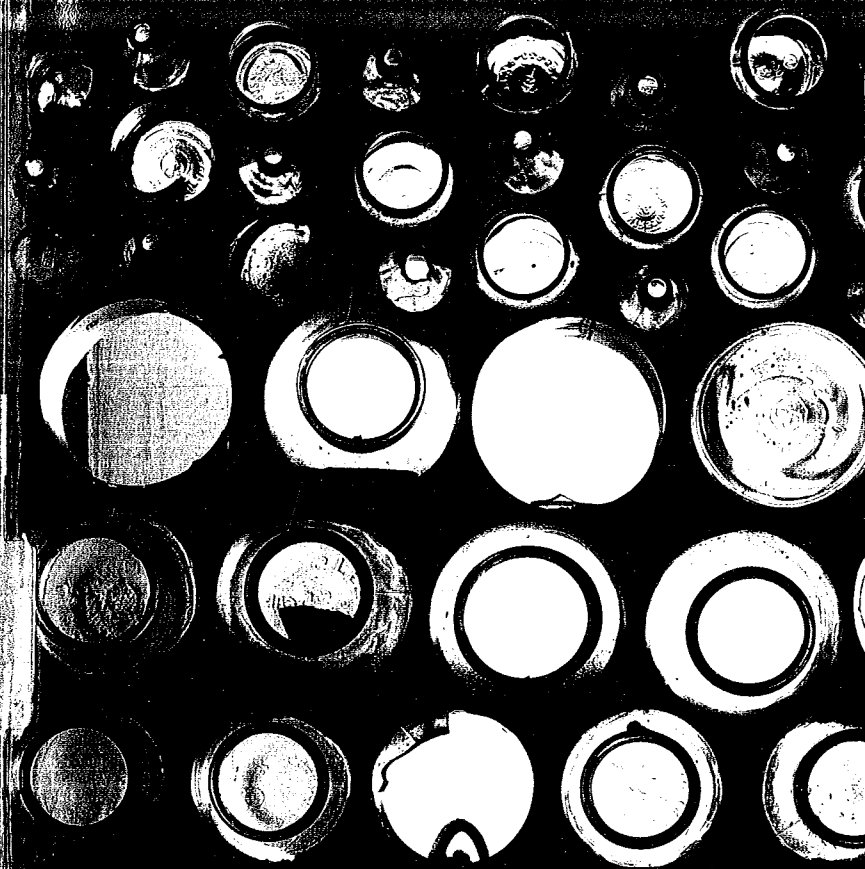
Lucian Boia nagy sikerű történelemnépszerűsítő kötetei közül ez már a negyedik, amely a Koinónia Kiadó gondozásában lát napvilágot. *A Miért más Románia*, *A Nyugat hanyatlása* és a *Románia elrománosodása* szerzője ezúttal a romániai kommunizmus egészen sajátos helyzetét taglalja, elemzését ezúttal is az érzékeny, egyszerre „közelről és távolról” szemlélő történész nézőpontja jellemzi.

ISBN 978-973-165-180-4

9 789731 651804

Ár: 27 RON / 2200 Ft

Lucian Boia

A ROMÁN KOMMUNIZMUS KÜLÖNÖS TÖRTÉNETE

(és szerencsétlen következményei)

kommuna